

PARTIUMI FÜZETEK

7.

HOL SÍRJAINK DOMBORULNAK

Partiumi temetők

Hol sírjaink domborulnak

A fedőlapon:
Csónak alakú fejfa a szalacsi temetőben

HOL SÍRJAINK DOMBORULNAK

Partiumi temetők

Kiadja
a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság,
a Királyhágómelléki Református Egyházkerület
és a Nagyváradi Római Katolikus Püspökség
1999

Szaklektor:
Mihálka Zoltán
Dukrét Géza

Szövegkorrektúra:
Mihálka Magdolna

Számítógépes szerkesztés:
Fórizs Edit

A sorozatot szerkeszti:
Dukrét Géza

HITET JELÖL, UTAT MUTAT

Mindég szerettem a temetőket járni, s ha olyan helyen fordultam meg, ahol először voltam, ha csak időm megengedte, legelsőnek a temetőt látogattam meg. Miért? Mert a temető tükörképe a helység túlvilági hitének, ősei és hősei tiszteletének. Ahol rendezett-gondozott a temető, ott bízhatok az emberekben, mert van lelkiismeretük. Ahol elhanyagolt, ott óvatosnak kell lennem. Ama felfogás alapján, hogy a halál sem szakíthatja szét a családi kötelékeket, már a zsidók is szerették a családi sírhelyeket, de a mi népünk is (Mózes I. 23,4). Innen már az ószövetségi mondás, melyet mi is átvettünk „megtért atyáihoz”. (Mózes I. 25, 8–17). Az idei Mindenszentek délutánján is jártam a temetőt, nyakig sárosan és talpig lehangoltan. Mert pusztuló sírkertben jártam, hol az emberi hitelenség, pogány lelketlenség hetven százalékban tönkretette a szent helyet.

De nem lennének méltók a keresztény névre, ha a temetőket járva csak a halál üzenetét hallgatnánk meg. Még a legelhanyagoltabb temetősirok erdejébe is belekiált Jézus szava: Én vagyok a föltámadás és az élet. Aki bennem hisz, ha meghal is, élni fog!

Lord Russel mondotta egyszer: Nagyon fontos, hogy az ember törődjön azzal, ami majd a halála után történik... Ezt mi keresztények így értelmezzük: földi életünkben Krisztus által ráléphetünk az Atyához vezető útra. Ezért mi igenis törődünk azzal, ami majd a halál után történik. Napjainkban élelmiszereket úgy tartósítanak, hogy radioaktív sugarakkal kezelik a burgonyát, gyümölcsöket, hogy megóvják a rothadástól. A keresztény ember életét az örök életben való hit és az elhunytjai iránti szeretet izotópja védelmezi az elmúlástól.

Örökszép emlék marad számomra egy tenkei élményem. Szürke hétköznapon kilépve az utcára egyik hívemet láttam meg a túlsó utcaoldalon ünnepi ruhába öltözve. Mindjárt megszólítottam: Pista, hová siet feketében, hiszen sem lakodalomról, sem temetésről nem tudok? – Átlépett hozzám s a következőket mondotta: Életem nagy kérdése előtt állok. Tetszik tudni, hogy itt nyomorultul megy a közös gazdaság. Alig tudunk megélni feleségemmel s három gyermekemmel. Ezért arra gondoltam, hogy beköltözöm Nagyváradra. Ott talán jobban

megfizetik munkámat s gyermekeimet is könnyebben taníttathatom. Csak egy baj van. A szép házamért s kertemért Váradon egy kétszobás tömbházlakást is alig tudok megvenni. Tanácstalan vagyok. Ezért kimegyek a temetőbe jó apám sírjához, elmondok egy Miatyánkot érte, s tőle kérek tanácsot. Mert életében is, ha az ő tanácsára hallgattam, mindig jól jártam. Amilyen gondolatot ad sírja mellett, azt teszem. S hiszem, hogy az lesz a jó választás! Az ő tiszteletére öltöttem ünneplőbe.

Elgondolkoztam: Milyen apa lehetett az, akinek fia még halála után is az ő tanácsára hallgat, és tiszteletére ünneplőbe öltözik? De milyen fiú az, aki hiszi, hogy apja most is él, és tanácsot tud adni halála után is? Az ilyenek sírja nem enyészik el.

Isten nem temetőnek szánta a földet, hanem tavaszi barázdának, amelyből az elvetett magvak – őseink – az örök életre növekszenek. A keresztény ember számára a halál sohasem végállomás, sohasem tragédia. A halál előtt mindenkinek meg kell hajolnia, de az élettel megbirkózhatunk, átszőhetjük a szeretet szálaival, s ezzel megörökíthetjük. Ez a mi diadalmas világnézetünk!

Ezért értékelem nagyra, s ajánlom mindenki figyelmébe ezen kötetet, mely hitet is jelöl, de utat is mutat temetőink védelme s őseink megbecsülése felé. Mindez jövendőnk egyik alappillére!

„Tolle et lege! – Vedd és olvasd!” (Szent Ágoston)

† TEMPFLI JÓZSEF
megyés püspök

TEMETŐINK AZ ÉLET HIRDETŐI

A hagyományos és hétköznapi felfogásból kiindulva, az ember azt hihetné, hogy a temetők a **halál** kertjei, a sírkövek és síremlékek pedig a **halál** műemlékei; a sírkertek „a halál birodalmának” kapuját jelentik. Meglehet, hogy egyes pogány kultuszokra ez a szemlélet a jellemző, sőt egyes, pusztulásra hajló, hitetlen és dekadens társadalmak esetében erről a halálközeli közfelfogásról beszélhetünk.

Nem így van ez azonban **Erdélyben** és szűkebben vett pátriánkban, a **Partiumban**. Még kevésbé pedig **keresztyén hitünk** felfogásában. Hitünk értelmében és szellemében a sírkövek nem annyira az elmúlt élet hasonlóképpen múlandó emlékjelei, hanem sokkal inkább az örökkévalóságra megváltott **élet** maradandóságának a jelképei. Gyarló, fogyatékos és az enyészetnek kitett szimbólumok ugyan, de mégiscsak a **győzedelmes élet** hirdetői.

A „szentek egységének, az angyalok és idvezült lelkek társaságának” hitvallásbéli közösségében a valaha voltak és a jelenvalók egyként az **élők soraiba** tartoznak. Mert akár élünk, akár halunk, mivel Krisztusban élünk és Ő benne halunk, mindnyájan az Úréi, az Életé vagyunk – tanítja legnagyobb apostolunk.

Ez a tanítás kétszeresen igaznak bizonyul **erdélyi-partiumi temetőink** vonatkozásában, kisebbségi létünk, pusztuló magyarságunk halálos hadszínterein. Arra gondoljunk, hogy szülőföldünkön, ősi településeinken nem csak pusztta létünkért, minden napi megmaradásunkért kell megharcolnunk, hanem elhalt szeretteink földi porainak békés nyugvóhelyein is szakadatlanul folyik a **többségi nacionalizmus térhódítása**. Nem csak a társadalomból, de temetőinkből is fokozatosan kiszorítanak bennünket. Őseink sírjait kiforgatják, síremlékeiket lerombolják, atyáink megszentelt sírjaira, a kegyelet legelemibb követelményeit felrúgva, idegenek temetkeznek reá. Nem csak falvainkat s városainkat, de temetőinket is elrománosítják. A **többségi előrenyomulás** az élők társadalmáról a halottak sírkertjeire is áterjed. Az élők létjogának tagadására és múltbeli gyökereik felszámolására irányuló **történelemhamisítás** kitüntetett helyszínei éppen: a temetők.

Nem, a sírok és temetők nem a halál, hanem az **élni akaró élet** monumentumai és szimbólumai. Síremlékeink eltüntetése, temetőink megsemmisítése vagy „átültetése” nem más, mint egy egész nép élete és jövője elleni **merénylet**.

Halotti emlékműveink az élőkről, eltávozott eleink itt élő utódairól tesznek bizonyosságot. Aki temetőinket menti, sírköveinket oltalmazza, sírhantjainkat gondozza – az a tovább élő utódok megmaradásának **reménységét** és jövőbe vetett **hitét** munkálja.

Partiumi temetőink ekképpen válnak mind hitbeli, mind történelmi értelemben jelenünk és jövőnk megbecsülhetetlen mementóivá.

TŐKÉS LÁSZLÓ
püspök

BEVEZETŐ

Történelmi örökségünk megismeréséhez elengedhetetlenül szükséges temetőink, nemzeti panteonjaink számbavétele, felmérése, védelme. Hisz nemcsak őseink kultuszáról van szó, hanem a temető történelmünk egy része, darabja. Olyan, mint egy történelemtudomány: bizonyítja, hogy évszázadok óta itt vagyunk, itt élünk. Nagy személyiségeink végső nyughelyei ezek, ugyanakkor művészeti és népművészeti kincsestárunk részei, kultúránk gyűjtőhelyei, ezért meg kell becsülnünk, meg kell óvnunk, mentenünk. Ezért választotta a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság 1997-ben fő kutatási témájának temetőink megismerését. A Bihar községben szeptember 26–28-án szervezett III. Partiumi Honismereti Konferencián húsz előadás hangzott el ebben a témakörben. E hatalmas anyagból szeretnék néhány gondolatot felvillantani.

A temetők kialakulásának történetéről elég keveset tudunk, mivel kevés írott adat maradt fenn. A középkori királyi rendelkezések a temetkezés helyéül a templomok csarnokát, az altemplomot, valamint azok közvetlen környékét, a cintermet jelölték ki. Így az Árpád-kori településeken a 14. és 15. században a templom alatt valóságos kriptarendszert alakítottak ki, amelyben a helyi földesurak, nemesek, főpapok, nagyobb településeken, mint Váradon, királyi sarjak temetkeztek. Kriptákat építettek a cinteremben is. Így a szilágynagyfalui cinteremben levő kriptában, melynek bejáratát a harmincas években zárták le, Bánffy Pál érckoporsója található. A lakosság többi része a cinteremben temetkezett. A 16. század elején terjedt el a temető és temetőföld megnevezés. A 16–17. század fordulóján válik használatossá a temetőhely, majd temetőkert elnevezés.

A járványos betegségek – főleg a kolera – miatt, 1792-ben császári rendelet tiltja meg a cinteremben való temetkezést. A pátens így hangzott: „II. József császár parancsolatja és ezután a királyi kormány rendelete, a halottak nem hogy a templom körül, de a falu cintermében sem temethetők, hanem csak a falun kívül.” Így a temetők kikerültek a települések széleire, domboldalakra.

Bizonyos szabályosságokra figyelhetünk fel a Partium területén a temetők kialakításánál. Ezek számos településnél megismétlődnek, de nem törvényszerűek, térben és időben változhatnak:

1. Azokon a településeken – még kisebb településeken is –, ahol több felekezet és nemzetiség él együtt, felekezetek szerinti temetők alakultak ki: katolikus, református, zsidó, ortodox. Ám az utóbbi kétszáz évben ún. községi vagy városi temetők keletkeztek, amelyekben már vegyesen temetkeztek. Ez részben magyarázható a túlsúlyfóltással, de nem kevésbé a toleranciával.

A sírjelek alapján már messziről felismerhetők a temetők: a katolikus és ortodox temetők jelképe a kereszt, amely sok évszázados hagyomány. A protestáns temetőkben a fejfa az uralkodó típus, amely szintén régi örökség, még a kopjafák korából.

2. A mai városok több településből jöttek létre; ezekből keletkeztek az egyes városrészek. Így minden városrésznek külön temetője volt, sőt egyes városrészekben két temető is létezett. A város növekedésével a temetők nagy része lassan megszűnt, beépült. Ez az oka annak, hogy a későbbi korok építkezései során gyakran akadtak szabályos temető helyekre, sírokra, néha belvárosok közepén. Mára a temetők kiszorultak a városzélekre.

3. A síremlékek megjelenésénél három szakaszt különböztetünk meg. A nagyobb települések, főleg a városok esetében a 18. századig, a kisebb településeken a 19. század derekáig zömében fából faragott fejfák és keresztetek álltak a temetőkben. Kőből faragott síremlékeik csak a gazdagoknak voltak, a nemességnek, a papságnak. A 18., illetve a 19. század közepétől a 20. század közepéig a szépen faragott sírkövek terjedtek el. Egyre kevesebb a fából készült síremlék, a régiek zömében elkorhadtak. A sírkövek felirata, formája az eltávozottak társadalmi hovatartozását tükrözték.

A 20. század közepétől mind jobban elterjedtek a műkőből, a mozaik-beton keverékből készült, sablonokba öntött sírkövek, melyekre fehér vagy fekete márványlapot erősítettek.

4. A 18. század végéig a városi polgárok, kézművesek, földművesek sírjai soros elrendezésben egymást váltogatták. Az 1800-as évek elejétől a városi tisztségviselők, vármegyei vezetők, kollégiumi tanárok, papok sírjai eikülönülten sorakoztak.

A Partium területén még ma is elterjedtek a faragott fejfák, de csak a kistelepüléseken, falvakon. Az Érmelléken vagy az Ecsedi-láp környékén, a Hegyköz vidékén, a Szilágyságban még ma is állítanak fejfát. Minden faluban vagy egy-egy ügyes asztalosmester, aki koporsókat, fejfákat készít. A fejfáknak két típusa ismert: a csónak alakú fejfák és a lekerekített tetejű gombfák. A csónak alakú fejfák nagyon elterjedtek az Érmelléken, hisz hajdan ez mocsárvilág volt, itt éltek a csónakos

emberek. E fejfák eredete még ma is vitatott. Mivel többnyire a mocsaras-
vizenyős tájak falvaiban gyakoriak, az a nézet alakult ki, hogy az ilyen
típusú fejfák a Volga menti őshazából eredeztethetők. Talán ezzel
magyarázható, hogy a Hegyköz falvaiban is, melyek közül egyesek
elég távol esnek a vizektől, szintén állítanak csónak alakú fejfát. Tény,
hogy e szokás az ősmagyaroknál is megvolt. Egyes néprajzosok szerint,
a reformáció elterjedése után ezt a fejfát a kereszt ellenpárjának tekintik.
Mások török hatást látnak benne. Az azonban biztos, hogy az Érmellé-
ken még a század elején is csónakon szállították az elhunytat a temetőbe.

Börvelyben a férfiak fejfája csónak alakú, a nőké emberalakú
gombfák, amelyek akácfából készültek. A női gombfánál jól kidolgozzák
a fej gömbölyded formáját, a nyak karcsúságát és a mell csipkőzését. A
gombfából arra is következtetni lehet, hogy az elhunyt fiatal lány,
menyecske vagy asszony volt.

Szilágynagyfaluban szintén fából faragott fejfák vagy gombfák
találhatók. Egyes részeiknek antropomorf elnevezéseik vannak: fej,
nyak, váll, mell, törzs. A női fejfák csúcsa ferdén metszett, a férfiaké
gomb kiképzésű, rajta korona – ez a koronás fejfa. De hasonló fejfák
találhatók a többi Felső-Berettyó vidéki falvakban is.

Röviden a sírjelekről. A sírköveken, fejfákon látható jelek, díszít-
mények nyelvi segítség nélkül is üzenetet közvetítenek, közlik a vallási
hovatartozást, kifejezik a gyászt és az elmúlást.

A legelterjedtebb sírjel a kereszt. A halál és az élet jelképe egyszerre,
hiszen a szenvedésnek és a halál feletti győzelemnek a szimbóluma.
Az egyház szerint a megváltás eszköze. A szív a szeretet, a szerelem
szimbóluma, a családi összetartozást jelképezi. A szívből kinövő tulipán
a házastársak összetartozására utal. A szív, kereszt és horgony, a hit,
remény és szeretet szimbóluma.

A legismertebb református sírjel a szomorúfűz, amely a gyászt, a
lemondást, a fájdalmat jelenti. Árva vagy bánatos fűznek is nevezik. A
másik közismert református szimbólum a kehely. A liliom az ártatlanság,
a szelídség és a tisztaság jelképe. Leginkább gyermekek és fiatal lányok
sírkövére került fel. A tulipán gyakran használt sírjel. Eltört szárral főleg
a fiatalon elhunytak sírkövére vésték. A rózsza szintén kedvelt díszít-
ménye a sírköveknek. A kör az egyik legrégebb jelünk, amely a
végtelenségre, az örökké megújuló és körbefutó létre, a világminden-
ségre emlékeztet. Az olaszkoszorú a halált követő végtelen életet idézi.
A madár – elsősorban a galamb – ábrázolása sírkövön a halott égbe-
szárnyaló lelkére utal. A Nap-, Hold- és csillagábrázolás az égitestek
tisztelőtének átmentését jelenti. A temető egyik legérdekesebb sírjele

az Isten-szem. Ez Isten mindentlátó szeme a Szentháromság jelével, a háromszöggel, melyből sugarak indulnak ki, a dicsfény.

Sírfeliratok. Talán ezek képezik a síremlékek legfontosabb részét. Legtöbb helyt a feliratok egyszerűek, csak az elhunyt nevét és életkori adatait tartalmazzák. A feliratok gyakran tükrözik az ott élő emberek gondolatvilágát, szokásrendszerét, sőt kapcsolatrendszerét is. Elsősorban néprajzi szempontból érdekes megközelíteni e jelzésrendszert. Néhány példa:

– Biharpüspökiben csónak alakú fejfán legfelül szomorúfűzfa, alatta A.B.F.R.A. (A Boldog Feltámadás Reménye Alatt), majd következik a felirat: *E sírhalom/alatt / Nyugszik /Antal Lajosné / szül. Juhász /Ágnes/ élt 60 évet / meghalt1950 / Szeptember /12-én /Gyászolják /Szerető férje/ és gyermekei /Béke /Poraira / Készítette / idősebb Kelemen Lajos.*

– Szilágynagyfalu temetőjében régebbi fejfán olvasható: *Állj meg ó halandó, Ne menj oly sietve / Nézd ki vagyon / e sírban eltemetve* (majd következnek az adatok). Újabb fejfán: *E sírhalom fedi testem / Csiki Julianna volt a nevem / ki 86 évet éltem / Ősz András volt a hitvesem / Kivel 65 évet éltem Hosszú / éltem után / pihenni tértem / Isten veletek hitvesem /gyermekeim / vejeim / unokáim / és déd / unokáim B.P.*

– Van ahol a sírfelirat valóságos verselés. Így Ombodon, ahol az elhunyt az élőkhöz szól: *E sírban együtt pihenünk / Befejeztük földi életünk / Mi éltünk értetek / Ti békében éljete / Isten veletek.*

– Szatmárpálfalván: *Úgy szeressétek egymást / mint ahogy mi szeretünk benneteket.*

Beszélhetnénk még kápolnákról, címerekről, temetőszobrokról, nagy személyiségeink emlékműveiről, temetőkerítésekről, Árpád-kori temetőkről, sőt temetkezési szokásokról is. A téma szinte kimeríthetetlen.

Településeink temetői, régi síremlékei az utóbbi időben rohamos pusztulásnak indultak. Sajnos, ehhez nagy mértékben hozzájárult a vandalizmus, a tudatos rombolás. Sok temetőnél a huszonegyedik órában vagyunk. Tenni kell valamit megmentésükért. Ha lehet, a régi sírköveket helyezzük biztonságba, létesítsünk kőtárat. De az is égetően fontos, hogy leírjuk, lefényképezzük, lerajzoljuk, összeszámoljuk, leltározzuk nagy személyiségeink sírköveit, feliratait, a síremlékek művészi értékeit, hogy legalább ennyit óvjunk meg az utókornak. Mentsük, ami még menthető! Tartozunk ezzel elődeinknek és utódainknak.

DUKRÉT GÉZA

Bihari felhívás

A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság háromnapos honismereti konferencián vizsgálta történelmi és kulturális örökségünkhöz tartozó temetőink, temetői együtteseink és régi síremlékeink elhanyagolt állapotát. A temetőfelmérő és -bemutató előadások meghallgatása és megvitatása után megállapítást nyert: hogy égetően fontos és sürgető feladat a temetők leírása, a sírok nyilvántartásba vétele, mert a rombolást szenvedett temetők állapota rohamosan romlik, s a további pusztulás miatt helyenként még a kőtárba történő mentés sem lehetséges.

Továbbra is sürgető értelmiségi és szakmai feladat a temetőmonográfiák elkészítése, a síremlékek leírása, felmérése, fényképezése és feliratainak lemásolása, az alattuk nyugvó személyiségek kultúrtörténeti, településtörténeti szerepének kutatása. Hasonlóan fontos a síremlékek esztétikai vizsgálata, mert azok művészi és így műemléki értéket hordoznak a személyektől függetlenül is.

A honismereti kutatás igen fontos része a temetőkutatás, ami megelőzi a műemlékké nyilvánítást és a helyi védettség elérését. Döntő a tulajdonos önkormányzatok és egyházak felelőssége, ezekkel együttműködve kell keresni a védelem lehetséges formáit.

A konferencia támogatja a műemléktörvény kidolgozását, különös tekintettel a temetők műemlékké nyilvánítására és a civil társadalmi szervezetek állami elismerésére.

A tanácskozáson hangsúlyt nyert a közízlés olyan irányú megváltoztatásának az igénye, aminek következtében:

- egyetlen sírfeliratot sem szüntetnének meg,
- egyetlen fejfát, sírkövet sem semmisítenének meg,

– a jóindulatú takarítást, valamint mentést is csak szakemberek bevonásával végeznék.

E nemes célokat csak úgy lehet elérni, ha az oktatás minden szintjén ismertetik és tudatosítják ezek szükségességét.

A konferencia kéri, hogy minden tájegységben létesítsenek fejfa- és kőtárt pusztulóban lévő síremlékeink megmentésére. Felhívja a temetők ügyében illetékes és érdekelt szakmai, önkormányzati és egyházi fórumokat, hogy viszonzozzák együttműködési szándékait, hisz a romániai magyarság történetének, kultúrtörténetének feltárása és hiteles megmentése közös cél.

Bihar, 1997. szeptember 27.

Partiumi és Bánsági Műemlékvédő
és Emlékhely Bizottság

Kelemen Lajos
Műemlékvédő Társaság

Imádság

Mindenható Isten, könyörülő Atyánk a Jézus Krisztusban! Hálával emlékezünk meg a Te fáradhatatlan gondviselésednek minden jó adományairól, melyeket életünkben nekünk ajándékoztál: az örömekről, melyeket átéztünk, a keservekről, melyekkel próbára tettél bennünket. Hálát adunk Neked örömeinkért és fájdalmainkért egyaránt, mert ami Tőled jött, mindaz javunkra volt; áldásaiddal és csapásaiddal vezetted Magadhoz a mi gyarló lelkeinket.

Midőn pedig elalélt testünk lelke elszáll, porba térő tete-meinknek adj csendes nyugodalmat az anyaföld kebelén, lelkünkkel pedig láttasd meg a megnyilatkozott eget, a Te dicsőségednek jobbján reánk váró Megváltónkért, a Jézusért.

Ámen

ERDŐKÖZI ZOLTÁN

Árpád-kori sírhantok

Arcal keletnek

Szilágy megyében található két Árpád-kori temető, melyek felfedezése a véletlennek köszönhető. Ezek: az 1966-ban felfedezett, a kihalt Bönye falu temetője, valamint az 1983-ban felfedezett szilágycsehi vártemető. Mindkét temetőt többé-kevésbé megásták a fenti években, bemérték, fényképezték, leletanyagot mentettek és tanulmányoztak, aztán betakartak mindent földdel. Majd elhallgattak, s mintha minden rendben lett volna... Nem volt államérdek a temetők feltárása, nyilvánosság elé tárása. Azt hitték az illetékesek, hogy a feledés homálya borít leplet a temetők sorsára. Nem így történt ...

1981-ben Szilágycsehbe történelemszakos tanárként kerültem a városka iskolájába. Rövid idő múltán találkoztam az épp akkor nyugdíjba vonult történelemszakos tanárral, aki el akart mondani nekem „valami fontosat”. Alkalmas helyen ez meg is történt. Rákos volt. Azóta meghalt. Nem akarta sírba vinni titkát. Nem engedte lelkiismerete ... Nos, mit vallott ő nekem?

1966-ban a Bönye nevű határrészben a traktorok szántás közben téglát, csontokat, fegyvert hoztak a felszínre. Ő, mint járási szaktanfelügyelő, az elsők között szállt ki a helyszínre. Értesítették a Nagybánya Tartományi Múzeum szakembereit, akik kijöttek, s hónapokig ástak a helyszínen. Neveik: Radu Popa és Mircea Zdroba. Feltártak mintegy negyven sírt, egy templom fundamentumát, kardokat, érméket, gyűrűket, „s” végződésű dísztárgyakat stb. A csontvázak mind arccal **kelet** felé feküdtek, várván a „rendes feltámadást”. Szabályos temetőről van szó, nem tömegsírról. Időben elhelyezve, korunk 10–11. századi ... és további.

E hír hallatán nyomozni kezdtem. Öt év múltán kaptam meg az első szakszerű, de nagyon rövid leírását a leletanyagnak dr. Radu Popától Bukarestből, aki ekkor már a Régészeti Intézetnél dolgozott. A fenti leírás tőle származik. Már ő is meghalt. Meghalt Mircea Zdroba is, aki később az Arad Megyei Múzeumhoz került.

Háromszor jártam Nagybányán megtekinteni a bönyei leletanyagot. Sohasem sikerült. Mindig hiányzott az a személy, aki őrizte a leletanyagot 1966-ból. Feltéve, hogy egyáltalán megőrizte-e? Többször jártam Kolozsvárott, Sepsiszentgyörgyön dr. Székely Zoltánnál, míg minden részletet tisztáztam. Három személytől kaptam tanúvallomást, akik 1966-ban az ásatás helyszínén jártak. Vallomásuk egybeesik a Radu Popa szakleírásával: 40 csontváz – arccal keletnek –, mind magyarok voltak.

A tanúvallomástevők közül már csak egy él, a fényképész. Egyedül ő tudná megmutatni a pontos helyszínt. Két év múltán aztán véget vetettek a korabeli hatalmasok az én szilágycsehi tanárkodásomnak is. Így aztán „kívülről” még nagyobb nyugalommal folytathattam kutatásaimat. Remélem sikerül felhívnom szakembereink figyelmét a bönyei Árpád-kori temető szakszerű feltárására és leközlésére.

Egy régi vártemető felfedezése

1983 tavaszán Szilágycseh városa megkapta a szükséges pénzüsszeget ahhoz, hogy korszerű vízvezeték-hálózatot építsen meg Szélszegtől a várkertben korábban megépített két hatalmas tartályhoz. A munkálat utolsó 50 métere egy kis fennsíkon vezetett át, a vár nyugati oldalán, hogy az új csőrendszert beköthessék a fenti tartályokhoz.

Március 7-én jelezték a diákok történelem órán, hogy a várkertben a munkások rengeteg csontot dobtak egy halomba. Órák után azonnal a helyszínre siettem. Megállapítottam a következőket: a cső számára ásott árok mélysége 150 cm, szélessége több mint egy méter. A csövek átmérője 50 cm. Átvágtak 17 sírt, így „levágták” a csontvázak mintegy felét ... A csontokat egy nagy halomba szórták, s nyugodtan dolgoztak tovább ...

Telefonon értesítettem a Polgármesteri Hivatalt; a munkálatok leálltak három napra. Másnap és a következő napon kint tartózkodott a helyszínen Lakó Éva régész Zilahról, az iskola fényképésze, és jómagam. Ástunk, mértünk, fényképeztünk. Rögzítettük a helyszínen a temető szélességét, hosszát az utókor számára. Támpontokat jegyeztünk jegyzőkönyveinkbe.

Megállapításaink a következők voltak: rendezett temetőről van szó, s nem tömegsírról; bemértük 17 sír adatait, mélység, szélesség, távolság szerint; a csontvázak kelet-nyugat irányúak, arccal **kelet** felé voltak elhelyezve, a koporsók nyomait már csak egy fekete csík, valamint az ezek vonalán található kovácsoltvas szegek jelezték; a kezek a mellén összekulcsolva voltak, rajtuk rózsafűzér nyomai... A temető szélessége mintegy 25 méter, hossza ugyanennyi. Összterülete mintegy öt-hat ár, befogadó képessége mintegy 300 személy.

Mivel nem történt szakszerű ásatás sem akkor, sem azóta, ezért csak következtetni tudunk a leletanyag alapján, valamint a vár és a városka történetének ismerete alapján a temető hovatartozására. Ezek a következők: megtaláltuk Szilágy megye első vártemetőjét; a város korabeli temetője a templom körül volt, ahol ma is találnak sírokat építkezések alkalmával; a vártemetőbe katolikus szokás szerint temették holtaikat a várbeliek, tehát a temető a reformáció (1517) előtti korból való. A vár első írásos említése 1319-ből van. De várak építése mindjárt a tatárjárás után (1241) elkezdődtek. De ahol laktak ott haltak is ... Tehát a temető kora 13–14. századi lehet ...

Jó volna ezt is szakszerűen feltárni és megismertetni az érdeklődőkkel, a téves megállapítások elkerülése végett (mohamedán temető stb.), hiszen nem kevés a tudatos ferdítés sem múltunk hamis útra terelése végett. Zilah Erdély régi városai közé tartozik. Kedvező földrajzi fekvése, a magyar királyoktól, erdélyi fejedelmektől kapott privilégiumok eredményeként már a 15–16. században a környék jelentős kézműves-kereskedő központja lett.

LAKÓNÉ HEGYI ÉVA

Régi sírkövek Zilahon*(A tanulmány egy részének rövidített szövege)*

A város településtörténeti adatai között aránylag későn jelentkeznek a temetőkről szóló tudósítások, ami a középkori dúlások, városégések (tatárok 1242; goroszlói csata 1601; Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc 1705–1711) magyaráznak. Magyarósi István, a város református lelkésze könyvében (A zilahi ev. ref. anyaszentegyház története, Kolozsvár, 1880. 27 oldal, 2. sz. lábjegyzet) megemlíti, hogy a városi protokollumkötet 1713-ban kezdődik „mert a régiek elégték”. Az a kevés adat, amely előkerült a temetőkkal kapcsolatban a Kalandosok (utcaszervezetek) és céhes szervezetek 1700-as évek végén kezdődő jegyzőkönyveinek töredékekben megmaradt anyaga őrizte meg.

Zilahon több temető volt és van. A reformátusoknak kettő: a nagy, vagy központi temető (amely egyik szegletét a katolikusok használják) és a Kraszna utcai alsó-felső temető. Ezek a legrégebbiek. Ezeken kívül a köztemető, ahol magyar sírok is vannak; az ortodox temető, és nem elhanyagolható a zsidó temető, ahova utoljára az 1980-as évek közepén temettek, mert kivándoroltak, s megszűnt a zsidó hitközség. A felsoroltakon kívül volt még egy temető a mai sportpálya helyén, amelyet az 1970-es évek elején számoltak fel.

A (központi) nagytemető az Őrhegy lábánál fekszik, félkörívben átölelve annak nyugati végét. A temető szeszélyes domborzatát – kisebb-nagyobb katlanok, meredek oldalak, laposabb területek –, az 1742-ben és 1817-ben bekövetkezett hegycsuszamlás alakította. Ezt látszik alátámasztani a meredek oldalon még álló, hantok nélküli régi sírkövek.

A (központi) nagytemető használatának kezdetére csak következtetni tudunk a megmaradt, 1638-ban állított sírkő alapján. És, ha tekintetbe vesszük, hogy a temető akkor a református egyház tulajdona volt, úgy véljük, nem tévedünk, ha azt legalább egy századdal előbbre tesszük. Egy későbbi feljegyzés szerint a Kalandosok utcaatyáinak felügyelete mellett, megállapított sorrendben ásták a sírokat. Az 1638-ból megmaradt sírkő a temető alsó részének közepe

táján van. Amennyiben a soros sírásást figyelembe vesszük, akkor a terület ilyen célú használata sokkal régebbi, mint az említett sírkő dátuma.

A temetőt 1853-ban bekerítették és fásítottak. 1864-ben felépült a temetőőr háza is. 1868-ban az egyház vezetőtanácsának határozata alapján megalakították a temetőrendező bizottságot. Elkészítették a temető térképét (amely sajnos elveszett) és a temető rendezésének szükségzavú leírását. Ebből tudjuk, hogy a soros temetkezést javallják továbbra is. Ekkor alakítják ki a ma is használatos két kocsiutat, meghatározzák a sírok hosszát, szélességét és a sír körüljárására szolgáló földszáv méretét is (hat hüvelyk). A temetőkert szépítésére fák ültetését szorgalmazzák, mégpedig a sírkő mellé és a sír lábához, hogy „azok szépen sorjazzanak”.

A régi sírkövek felirata, formája az eltávozottak társadalmi hovatartozását is tükrözi. Míg a 18. század végéig a városi polgárok, kézművesek, földművesek sírjai, soros elrendezésben egymást váltogatják, addig az 1800-as évek elejétől a városi tisztségviselők, vármegyei vezetők, kollégiumi tanárok, református papok sírjai különösen, az őrháztól balra induló gyalogút mentén sorakoznak.

A megmaradt emlékek között igen kevés a címeres és mesterséjelvényes sírkő. A kézművesek, földművesek síremlékein leggyakoribb az előlap felső részében (regiszterben) elhelyezett virágmotívum, amelyek lehetnek: cserépből vagy egyszárból kiinduló tulipánok (bévéselt vagy domború formában); stilizált, szögletes szíromlevelű virágok; néha gyöngyvirág, s a századforduló környékén megjelenik a szomorúfűz is. Az értelmiségiek inkább a sima, díszítetlen vagy neobarokk elemekkel díszített köveket állítottak.

A feltérképezett régi sírkövek formájának, szövegvésésének és betűtípusainak alapján több kéz munkáját lehet felismerni. Ennek ellenére igen kevés adatunk van a kőfaragókról.

A sírkövek nagy része homokkőből, ritkább esetben keményebb anyagból készült. A változó időjárás, az elhagyott kövekre felkúszó növényzet és nem utolsósorban az „újmodi”-t követők nagy kártettek ezekben, a sok-sok üzenetet közvetítő némán álló kövekben. Szóaltassuk meg őket, gondozzuk, örködjünk felettük!

A tanulmányban leírt 26 régi sírkő bemutatásakor nem csak a forma, díszítés és szöveg leírására szorítkozunk, hanem a meghalt

életére, tevékenységére vonatkozó adatok közlésére is. Ennek bemutatására a következők szolgálnak:

1. A temetőőr háza melletti gyalogút nagy diófájának tövében áll a homokkőből készült, felül ívesen lekerekített, oldalait széles bordával szegett sírkő. A felső regisztert – ahová más esetekben a díszítőmotívumot vésték vagy domborították – egy keskenyebb borda választja el a szövegmezőtől, amin ez áll:

B. K.
Beke Sámuel
Zilah páratlan
jelességű papja
és az emberiség
hő barátja po-
rait jelöli ez
otromba kő
Elhunyt
1836 14 aug.
élete 36 évében.

Beke Sámuel a papi pálya választásával családi hagyományok folytatója. Talán a dédapja Csernátoni Beke Sámuel, 1729-ben szilágycsehi református prédikátor. Édesapja Csernátoni Beke Titusz 1792-ben lecsméri pap, majd 1796–1828 között Panitban szolgált, s ott is halt meg. Édesanyja Simon Júlia szintén papi családból származott. Sámuel Szilágypanitban született 1800. augusztus 3-án. Tanulását a zilahi iskolában kezdte, majd Kolozsváron folytatta a teológiai elvégzésével. Először a gróf Bethlen család káplánja volt Bethlenben. Innen jön Zilahra papnak 1828. április 24-én. 1831-ben megnősült, a szilágyballai pap Karitás névű leányát vette feleségül. Házasságukból egy gyermek született, Lóri. (Karitás második házasságából született

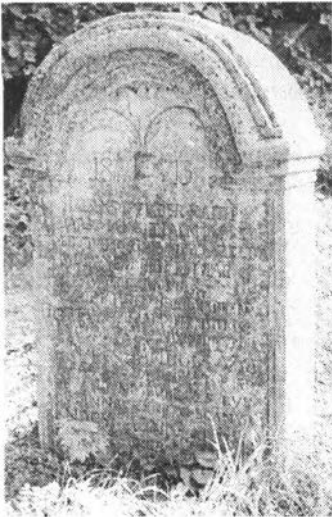
Zilahi Kiss Károly, az író, irodalomkritikus és az 1867-es kiegyezés előtti időszak fiataljainak szellemi vezére.)

1835. április 26-án Beke Sámuel egy politikai ünnepély alkalmával tartott egyházi beszédében a jó király tulajdonságait fejtegette. A világi hatóság felségsértőnek nyilvánítja a szónoklatot, feljelentik a főkormányzókhoz s egyben felfüggesztik állásából. Az állami és egyházi kivizsgálásnak az 1836. augusztus 14-én bekövetkezett korai halála vetett véget, amit elősegített méltatlan meghurcolása.

Nem véletlen a Halottak anyakönyvében talált bejegyzés: „Tiszteletes Beke Sámuel Úr helybeli Pap 14-én meghalt, 16-án eltemettetett 36 éves lévén. Kitűnő szónok, lelkes hazafi ...” Beke Sámuel nagyszerűen képzett, híres egyházi szónok volt. Prédikációit két füzetben jelentette meg. Körültekintő munkásságára vallanak az egyházi anyakönyvekben található bejegyzései, statisztikai kimutatásai, halál esetén a betegségek megnevezései, és egyebek.

Sírkövének egyszerű formája puritán életének jelképe.

2. Az őrháztól balra, a gyalogút első sírkövét apának és leányának emeltette a megszorodott család, akik egy nap különbséggel követték egymást a múlandóságba.

1873

Halandó ember ha itt
jársz bús sirhalmom fe
lett megállsz nézd az élet
mulandó beh hamar
változandó
e rideg sir hideg keblén
két ártatlan piheni hosz
szu álmát egyik szerető
Nagy Sándor atya
ki sz. 1826-ba m. h. 1873 szept.
1-én élt nejével 25 évet
Utánna szerető leánya
Nagy Ágnes ki sz. 1856
m. h. 1873 szept. 2-án kit atya
mint legdrágább kincsét
féltette ...

Zilahot a 18–19. század folyamán többször megtizedelték a járványos betegségek: 1710-ben és 1742-ben a pestis; az 1830-as feljegyzések szerint „himlővel kioltattak” 137-en; 1848-ban a skarlát; 1849-ben a kolera aratott: „... meghalt férfi nemből 139, nő nemből 138, összesen 277, (ebből) cholera-ban meghalt 130”, (Halottak anyakönyve, II. k. 166. o.). Alig egy negyedszázad elteltével a kolera újra gyászba borítja a várost. Magyarosi István lelkész a következő bejegyzéssel zárja a halottak anyakönyvét 1873-ban (IV. k., 155–156 o.): „A cholera-ban, mely augusztus 2-án ütött ki és október 29-én szűnt meg, meghalt 27 férfi és 26 nő – a két nem összesen 53. Öt éven alul levő fiú gyermek 52, leány gyermek 36 – összesen 88-an haltak meg.”

A 141 kolerában elhunyt között volt Nagy Sándor, Kraszna utcai tímármester és leánya Ágnes. Egy napon (szeptember 3-án) kísérték utolsó útjukra Máté Ágnes a feleség s édesanya és a négy életben maradt fiú.

Ezt a fájó tragédiát örökíti meg, a megszokott méreteknél kissé nagyobb, szépen megmunkált sírkő. Felső része félköríves, bordák szegélyezik. A körülhatárolt sík térben elhelyezett díszítőmotívum a cserépből kinövő tulipán, jobbra és balra hajló nagy levelekkel. A szövegmezőt is bordák határolják. A betűk egyenletesek, szépek. Az emlékkő szépségét emelte a vésetek pirosra festése.

ERDEI JÁNOS

„Sok munka között hősként végezve futását...” A szilágysomlyói református temetőről

Kis város nagy múlttal – így lehetne jellemezni a Kraszna mentén elterülő, Zilahtól 26 km-re nyugatra, Nagyváradtól 98 km-re kelet-északkeletre fekvő, közel tizenhétezer lelket számláló kisvárost, Szilágysomlyót.

Az 1251-ben keltezett oklevélben találkozunk először a Magura tövében kiépült település megnevezésével, Vathasomlyóval. Kedvező földrajzi fekvése és jól védhetősége a környék gazdasági központjává tette. Kerek száz évre első oklevélben történt említése után, 1351-ben kerül a Báthoriak birtokába, s ettől kezdve ível egyre feljebb gazdasági, politikai és kulturális jelentősége. A 15. század végétől a 18. század elejéig fontos politikai szerepet játszott a Báthoriak révén Erdélyben, sőt Erdély határain kívül is. Évszázadokon át magyarok, románok, zsidók éltek és élnek e kisvárosban, megőrizve hitüket, önazonosságukat.

Kisvárosi viszonylatban feltűnő, hogy mennyi temetője van a helységnek. Valószínűleg a római katolikus templom dombja volt az első temetkezőhely, a várostól északra. Ezt látszik igazolni az utóbbi időben is előkerült emberi csontok az utak menti partból. A temető elterülhetett a templomdombtól kissé nyugatra eső lejtőn is, hiszen ezt nem károsíthatták nagy mértékben a gyakori esőzések, a súlyos károkat okozó erózió.

A város jeles szülöttei, egykori hírneves lakói közül viszonylag kevesen találtak örökös nyugvóhelyet a Magura tövében. A Báthoriak az 1532-ben épült katolikus templom kriptájába temetkeztek. Sajnos, pontos adatokat nem tudunk, mivel a 17. század második felében és a 18. század elején többször is kifosztották. Minden bizonnyal az elsők között került ide a templom építtetője, Báthori István erdélyi vajda, aki 1534-ben halt meg, és felesége Telegdy Katalin. Az utolsó akit ide temettek, 1658-ban, Báthori András özvegye, a lengyel Zakerszka Zsófia.

1660-ban gyűjtötták fel, fosztották ki a várost, a várat és a templomot a török-tatár seregek, s valószínűleg ezzel lezárult a kriptába való temetkezés korszaka. Természetesen vele egyidőben használták már a várostól északra fekvő központi római katolikus temetőt.

A temetők kivétel nélkül mind a városszéli dombokon létesültek, eleinte felekezetek szerint elkülönülve, s ez az elkülönülés részben máig megmaradt. Ám csak az izraelita és a református temető őrizte meg felekezeti jellegét. Régi temetőknak számítanak a római és görög katolikus temetők, amelyek ma már összeolvadtak, mindössze egy út választja el őket, valamint a református temető.

A város területi terjeszkedése, főleg hosszanti irányban, és a lakosság számbeli gyarapodása szükségessé tette újabb temetők nyitását. Így ma Szilágysomlyón nem kevesebb, mint hat temető létezik. A római katolikus egyház tulajdonában van a központi temető, a legrégebb és legnagyobb kiterjedésű, 12 374 négyzetméteren terül el a várostól északi irányba, a Felszei, ún. Kistemető 11 906 négyzetméteren északkeletre, valamint az Alszei, az ún. Szegény temető 2495 négyzetméteren északnyugatra. Délre 9800 négyzetméteren terül el az izraelita temető, melyet a múlt század közepén nyithattak és az 1960-as évek végéig használt a helybeli izraelita közösség. A nyolcvanas évek elején nyitottak egy új városi temetőt a település dél-délkeleti részén, a Nyároska tetőn, ahova főleg a román lakosság temetkezik.

A szilágysomlyói reformátusok azóta rendelkezhetnek saját temetővel, amióta erős és elismert közösséggé váltak, vagyis a 16. század végétől, vagy a 17. század elejétől. E temető megnyitásának pontos idejét nem ismerjük, Báthori Gábor és Lónyai Anna, Kemény János fejedelem özvegye általi adományozások a 17. században nem temetőre vonatkoznak, tehát az már valószínűleg létezhettett akkor.

A református temető a várostól észak-északkeletre fekvő Temető-dombon terül el 35 136 négyzetméteren. A leltározási íven a következőképpen szerepel: 22 786 négyzetméter használt terület, 12 350 négyzetméter használhatatlan domboldal. A temető nyugati és középső harmada számított a felmérés alapján használt területnek, a keleti harmada pedig használhatatlannak. Azóta a helyzet megváltozott, ugyanis a bozotos, meredek domboldalt használhatóvá tették, gyümölcsfával, szőlővel telepítették, igaz, hogy a szőlőt 1997 tavaszán a bérlő kiásta. A temető nyugat-kelet irányba nyúlik el, a környékbeli telkektől élősvény-kerítés választja el. Nincs jellegzetes kapuja; s a temetőőr szerszámainak helyet adó egyszerű építményen kívül semmilyen más nem létezik. A temető felső felében vannak a régebbi sírok, a fejfák pusztulása miatt csak a hantok jelzik, hogy valaha sírok voltak azon a helyen. A sírok egyre lejjebb kerültek a temető alsó határáig, néhány

gazdátlan sírt a sövény melletti bozót már eltakart. A temetőben nincs elkülönített rész a törzslakóknak vagy a jövevényeknek, jellemző, hogy azonos családból származókat egymáshoz közel temetnek el. Református felekezeten kívüliek csak úgy temetkezhetnek a temetőbe, ha valamelyik hozzátartozójuk már ott nyugszik. Mivel hosszú időn át a somlyói reformátusok csak nagy ritkán kötöttek házasságot más felekezethez tartozókkal, így a temető „megtartotta reformátusságát.”

Hűen tükrözi a sírjelek anyaga, mérete, típusa egy bizonyos kor reformátusainak gazdasági erejét, anyagi helyzetét. Kezdetben – egészen a 18. század végéig – csak tölgyfából faragott fejfákat állítottak. Ezt bizonyítja az is, hogy a temető legrégebbi részein csak a hantok maradtak meg. Mára már mindössze tizennégy fejfa áll a temetőben, a legrégebbi állítási éve 1897.

A polgáriasodó Szilágysomlyón a 19. században egyre gyakoribbá válnak a terméskőből, homokkőből készült sírkövek, amelyek közül a legrégebbi Pethe Ferenc síremléke. Rajta kívül több homokkőből készült síremlék áll a temetőben, de nagy részükön lekoptak, nehezen olvashatók a feliratok.

Homokkőből faragott sírköveket a századfordulóig, sőt utána is állítottak, de egyre kevesebbet, a tehetősebb polgárok a márványból készült sírköveket kezdik állítani. A legtöbb fekete márványból készült, de vannak fehér, vörös márványból készült sírkövek is.

Az 1940 előtt állított sírkövek legnagyobb része a nagyváradi és zilahi kőfaragók műhelyeiből kerültek ki, igaz, hogy a legtöbb sírkőről hiányzik a kőfaragó neve. Akik bevették nevüket: Weiszlovits Adolf és fia, Edelstein S., Bródy Márton, Lévai Márton, Kohn és társa Nagyváradról, Ferenczy Zilahról és Kegyes F. Debrecenből, akinek csak egy sírköve került Szilágysomlyóra, a Szénássy Miklóse, melyet 1901-ben készített. Az ötvenes évektől kezdve a sírkövek legtöbbször a nagyvárosi Makay, a nagybányai Flontaş és Boros kőfaragók műhelyeiben készültek, de egyre több sírkőre a szilágysomlyói Luka L. kőfaragó betűi kerülnek. A hetvenes évektől elterjedt a mozaik-beton keverékből készült sírkő, melyre fehér márványlapot erősítenek. Legújabbban a sírokra vasrúdra erősített, rövid felirattal ellátott emléktáblát helyeznek, amelyet aztán sírkővel cserélnek fel. A sírjeleket a fejhez helyezték és helyezik ma is el.

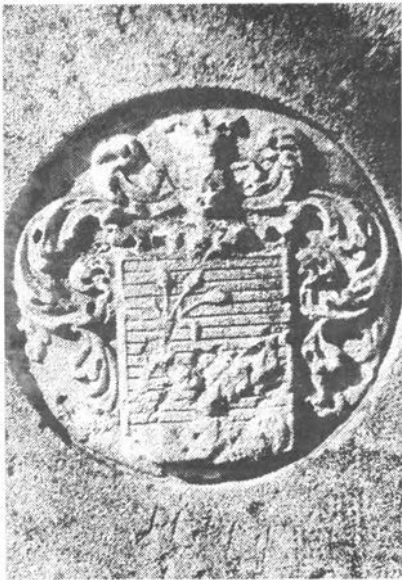
Megváltozott a temető arculata azáltal, hogy egyre több vasbeton sírkeretet készítenek.

A temető rendbentartása állandó gondja volt és ma is az a református egyházközségnek. A presbitérium gyűléseinek jegyzőkönyveiből

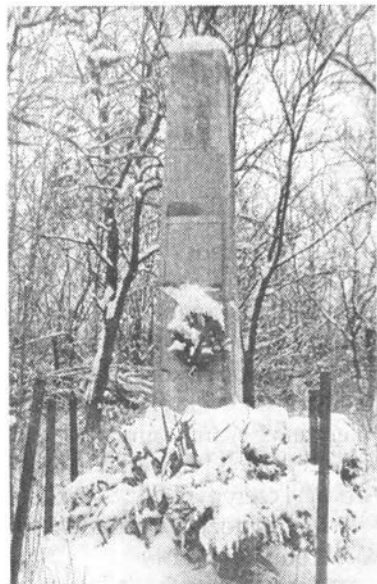
kitűnik, hogy a temető elhanyagolt állapotának megoldása mindig visszatérő téma volt. A temetőőr javadalmazásának formái változtak, volt meghatározott javadalmazás, a javadalmazást kiegészítő terménycsere. Egyik sem vált be. A most alkalmazott forma sem ezt igazolja, hogy az utóbbi tíz évben már több temetőőr is alkalmazottja volt egyházközségünknek. A sírokat a hozzátartozók gondozzák. 1990 után igyekeztünk az ifjúságot is bevonni a sírok rendbehozatalára. A cserkészek munkája figyelemre méltó, akik az 1848–49-es szabadságharc résztvevőinek sírhelyeit és újabban Pethe Ferenc és Bölöni Sándor sírjainak gondozását vállalták.

Leggyakrabban a helybeliek látogatják a temetőt, de járt már itt a Keszthelyi Mezőgazdasági Főiskola küldöttsége 1982-ben, Pethe Ferenc halálának 150. évfordulóján és 1997-ben a Tiszavasvári Pethe Ferenc Általános Iskola küldöttsége is. A református temetőben rendszeressé váltak a Március 15-i megemlékezések és a halottak napi istentiszteletek.

Mint már említettem, Szilágysomlyó jeles szülőttei, egykori hírneves lakói közül viszonylag kevesen találtak örökös nyugvóhelyet a Magura

Pethe Ferenc címere ...

és sírmléke

tövében. Sokan számontartják azokat a nevezetes embereket, akik itt maradtak, vagy örökre visszatértek hozzánk. A református temető örök lakója lett az 1763-ban a Szabolcs megyei Szentmihályon (ma Tiszavasvári) született Pethe Ferenc, a keszthelyi Georgicon tanára, a modern mezőgazdálkodás magyar úttörője, gazdasági író, tudós. Sírja fölé három méter magas emlékoszlopot veje, Megyaszy István bécsi nagykereskedő és lánya, Kornélia állíttattak. A homokkő oszlop északi oldalára egy virággal körülvelt pajzsot faragtak, rajta liliomot tartó kar. Alatta a következő disztichon olvasható: „Ime: szabad lélek, nyílt szív, nemzetszeretet,/ Munkásságszeretet, nemzetek dísze marad.”

Az emlékoszlop nyugati oldalán ez áll:

*„Állandóbb oszlop, melyet építe magának
Böls Irásaiban, mert az örökre megáll,
Mig áldott földjét mívelendi kapával, ekével
A Magyar, áldásban lesz Pethe a te neved.”*

A keletre néző részen pedig:

*„Természet bűvárja, barátja az emberiségnek,
Hív fia Honjának, százada dísze Pethe,
Sok munka között hősként végezve futását
Itt pihen...”*

Hasonló méretű és tartalmas feliratú síremléket a somlyói református temetőben nem találunk.

A következőkben megemlítem a város jelentős személyiségeinek itt található sírjait:

Lelkészek:

– Somogyi Mihály –, a 180 cm magas homokkő sírkövén ez áll: „Itt nyugszik Sz. Somlyai volt ev. refor. lelkész Somogyi Mihály élt 51 évet, meghalt 1860 május 11-én.”

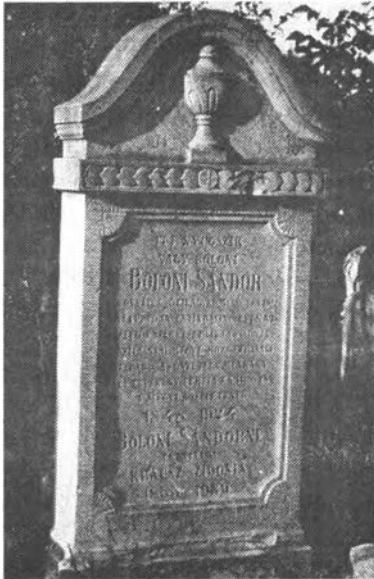
– Nagy László – a két méter magas, fekete márvány sírkövön a név alatt ez olvasható: „Szilágy somlyói ref. lelkész sz. szolnok esperese 1836–1893. A kegyelet az érdemnek.” Lelkészi pályájának fontosabb tisztségei: 1867-ben aljegyző, 1869 – ülnök, 1870 – főjegyző, 1883 – generális direktor, 1889-től esperes.

– Bartók Béla – 180 cm fekete márvány sírkövén a név alatt ez áll: „Református lelkész 1862–1935. Ama nemes harcot megharcoltam,

futásomat elvégeztem, a hitet megtartottam, végezetre eltétem nekem az igazság koronája.”

Ügyvédek:

– Jancsó Károly – a 225 cm magas homokkő felirata: „Itt nyugszik ügyvéd Jancsó Károly, született Árapatakán 1818-ban, meghalt 1874-ben.

Böloni Sándor sírhelye

– Somogyi Kálmán ügyvéd, 1846–1925, neve Somogyi Mihály lelkész sírkövére van vésve.

– Böloni Sándor sírköve homokkőből készült, 170 cm magas, felirata: „Itt nyugszik Nagy-Böloni Böloni Sándor ügyvéd, a „Szilágysomlyó” egyik alapítója és harminc éven át felelős szerkesztője és kiadója. Szilágy vármegye közgazdasági előadója-önzetlen munkása és tevékeny férfia e város és a megye közéletének. 1849–1924. Böloni Sándorné – érenfeldi Krausz Szidónia 1855–1939.”

– Faragó Sándor ügyvéd, volt városi főügyész, 1849–1925 és neje Veress Ilona 1865–1929 dr. Faragó József 1885–1946. Síremléke fekete márvány, 215 cm magas.

– Dr. Zsigmond Ernő vörös márványozsák magas sírkövét ledöntötték, felirata: „Itt nyugszik Zsigavári Zsigmondialyi dr. Zsigmond Ernő volt jogakadémiai tanár és ügyvéd 1856–1918 – állította fogadott leánya Kocsis Mariska.”

Tisztviselők:

– Kovács István síremléke homokkő, 180 cm magas. Felirata: „Kovácsnai Kovács István – Kraszna megye alispánja élt 60 évet, meghalt 1849 júl. 25 és neje Kállay Rozália élt 96 évet, meghalt 1899 május 4”

– Dobolyi István síremléke fekete márvány, 180 cm magas. Felirata: „Itt nyugszik Aldobolyi Dobolyi István – nyug. kir. járásbíró, született 1824 nov. 5 – meghalt 1900 május 1”

– Nagy Imre sírköve fehér márvány, 210 cm magas, felirata: „Nagy Imre 1834–1873 – a kisdédóvoda alapítójának emelte Szilágy Somlyó város közössége.”

– Szénássy Zoltán – „Itt nyugszik Szénási Szénássy Zoltán nyug. számvevőségi tanácsos 1869–1936 Szénássy Zoltánné szül. Halliarszky Vilma 1874–1946” Jobb alsó felében ez olvasható: „Ismét magyar föld melyben nyugodni vágytál... Síri álmod szödd e szép honról tovább!”

„Itt nyugsznak Halliarszky Samu, a Br. Bánffy Albert hitbizományi jószágigazgatója 1842–1922 Halliarszky Samuné szül. Horák Vilma 1845–1915 dr. Halliarszky Aladár körorvos 1870–1901 Halliarszky Albert nyug. törvényszéki jegyző 1884–1933.” Síremlékük homokkő, 180 cm magas.

Az 1848–49-es szabadságharc résztvevői:

– Szénássy Miklós – gránit, 200 cm. „Itt nyugszik Szénássy Miklós kir. közjegyző 1848–49-es honvéd őrmester 1825–1901”

– Gál István – homokkő, 220 cm magas. Felirata: „Gál István 48-as huszár főhadnagy, szül. 1826 megh. 1897”

– Domby László – fekete márvány, 170 cm magas. Felirata: „Havadtői Domby László 1848–49-es évi honv. főhadnagy, szilágyvármegyei nyug. főszámvevő szül. 1829 megh. 1910 decz. 21”

– György László – homokkő, 180 cm magas. Felirata: „Iklandi György László 1848/9 huszár főhadnagy és Kraszna megye szolgabírója, élt 50 évet, meghalt 1875 október 9”

– Papp József – fehér márvány síremlék, 150 cm magas (ledöntött). Felirata: „Itt nyugszik Szabó Teréz élt 24 évet, meghalt 1866 okt. 26 és férje Papp József volt 1848-as honvéd, élt 75 évet meghalt 1905 aug. 16”

– Domby Kálmán – két darab faragatlan mészkőtömbbe beagyazott fehér márványtábla, 150 cm magas. Felirata: „Havadtői Domby Kálmán nyug. honvéd őrnagy szül. 1854 máj. 7 megh. 1923 decz. 25”

– Julcsa néni – született Herpay Juliánna az idősök elmondása szerint végigkísérte a forradalmi hadsereget az erdélyi dicsőséges hadjáratban.

– Aldobolyi Dobolyi István – 1849 április elejétől számvevő az első honvéd zászlóaljnál és ezenkívül királyi járásbíró.

Orvosok:

– Szidor Dániel síremléke homokkő, 150 cm magas. Felirata: „Itt alszik orvos doktor Szidor Dániel kiről tsak bús özvegye Kis Anna és a jó baráti tudják, hogy mint a gyertya másoknak világítva aludt el 1829be augs 16-án.” „Vándor ne ezen sírkőnek hátán keresd nevemet / sok

Szénássy Miklós sírhelye

Gál István sírköve

Iklandi György László sírköve

Havadtői Dombó László síremléke

Papp József sírköve

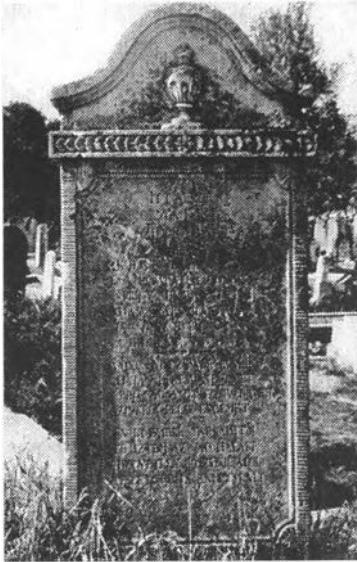
Herpay Julianna (Julcsa néni) sírja

Aldobolyi Dobolyi István sírja

Domby Kálmán sírköve

Dr. Szidor Dániel síremléke

Báró Györfffy Adolf sírköve

felgyógyult szenvedőnek szívében lelsz engemet / Én ki ember társaimtól elűztem az vad halált, / a kegyetlen bosszútából szeb korombam talált”

– Dr. Halliarszky Aladár körorvost (1870–1901) fennebb említettem.

A város tekintélyes polgárai:

– Báró Györfffy Adolf – szürke márvány síremléke 200 cm magas. Felirata: „Itt nyugszik Lósadi Báró Györfffy Adolf, élt 53 évet, meghalt 1883 december hó 4 agyszélhűdés következtében, 24 órás csendes szenvedés után. (1861-ben Kraszna vármegyei aladószedő, az 1870-es években m. kir. telekkönyvvezető, királyi postamester haláláig. 1860-ban aláírta a Széchenyi özvegyéhez intézett részvétfeliratot.)

– Hummel Károly fekete márvány síremléke 105 cm magas. Felirata: „Itt nyugszik Lovag Hummel Károly 1885–1968 és neje Lengyel Zsófia 1903–1985.”

MAJOR MIKLÓS

Örök pihenőhelyek Szilágynagyfaluban

1. Szilágynagyfalu 3365 lélekszámú község Szilágy megye nyugati részén, a Berettyó felső folyása mentén (Berettyó-felvidék) helyezkedik el. Földrajzilag a falu nem elszigetelt, hiszen a Nagyvárad–Zilah és az erre merőlegesen haladó Szilágysomlyó–Élesd út metszéspontjában fekszik. Határos települései Szilágysomlyó, Szilágybagos, Szilágyborzás, Detrehem, Szilágyzovány és Búrgezd.

A falu lakóinak nagy többsége (65,9 százalék) református magyar. A faluban jelentős számú román és cigány lakosság is él. A szomszédos falvak lakóival többnyire egységes néprajzi csoportot alkot. Foglalkozásukban, szokásaikban, nyelvjárásukban (í-ző), az épületek formáiban e községek azonos képet mutatnak és megkülönbözteti őket a környező (Rézálja) román falvak lakóitól.

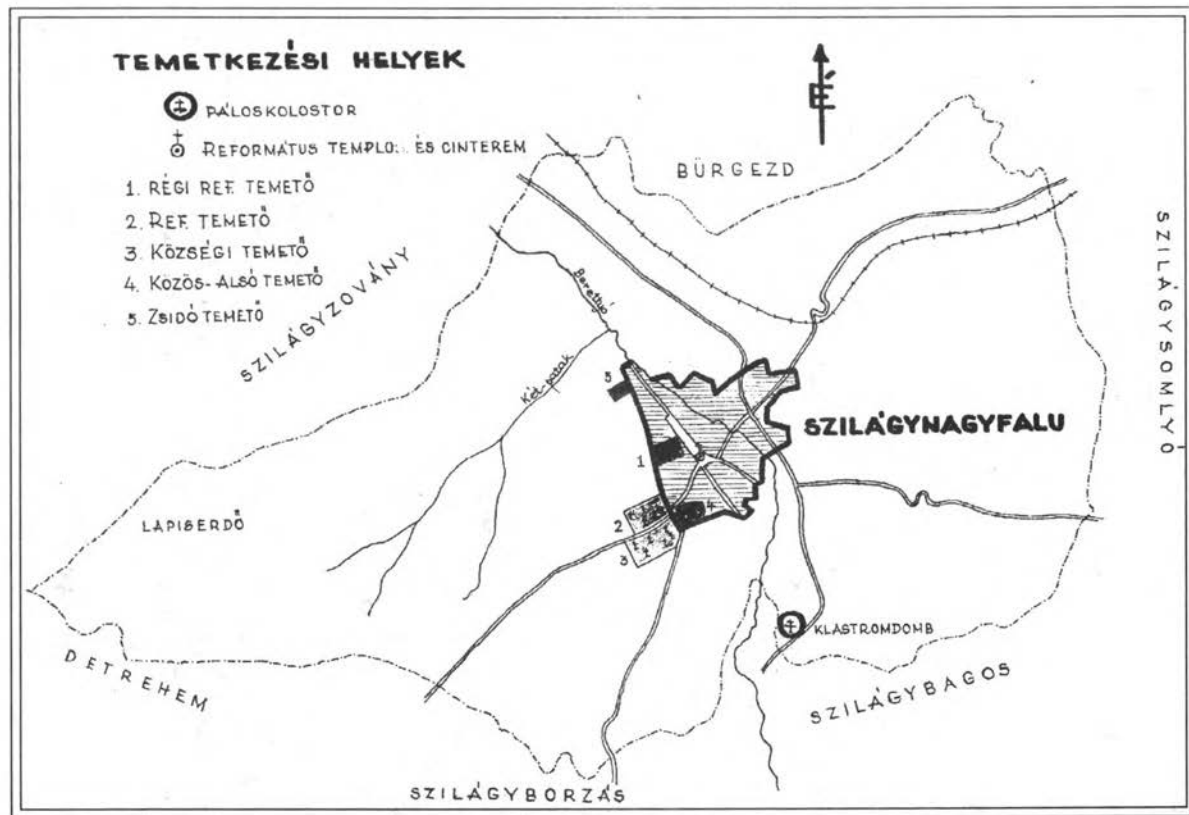
Szilágynagyfalu lakossága korán áttért a református hitre. Önálló parókiája 1580-ban szerveződött. Első lelkésze Czanó Dávid. 1600-tól iskolája és iskolamestere van a falunak. A település az egész Kraszna vármegyére kiterjedő, Tomaj nembeli Losonczy Bánffyak uradalmának birtokközpontja. A család alapítja a falutól délre, a pálosok kolostorát a 15. század legelején.

A falu – kivéve a Víz utcát – a Berettyó árvízmentes szintjén fekszik. A **Kis utca** és annak folytatásában levő **alszegi Nagy utca** által alkotott tengely szeli ketté a falut északnyugat-délkeleti irányba. A tengely közepe térszerűen kiszélesedik és alkotja az ún. **Piacteret**. Itt helyezkedik el, a többnyire kelet-nyugat tájolású, kőfallal kerített templom és cinterem. A templom a 15. század második felében épült és a késő gótika stílusjegyeit hordozza magán.

A templomtól nyugatra, a falu szélén, árvízmentes helyen található a község temetői.

2. A mai temetők, temetkezési helyek kialakulásával kapcsolatosan csak feltételezésekből lehet kiindulni.

A falutól délre, a **Klastromdombon** (1. térképvázlat), a Boldogságos Szűz tiszteletére emelt és a 16. század második feléig álló Páloskolostor egyben a Bánffyak temetkezési helyéül is szolgált. Bizonyítja ezt az itt

talált számtalan csontváz és a 19. század második felében, a zárda helyéről előkerült, vörös márványból faragott **sírkőtöredék**.¹⁾

A templom megépítése után maga a templom és környéke (cinterem) volt a temető is. A cinterem és a templom alatt valóságos kriptarendszert alakítottak ki, melyben a helyi földesurak temetkeztek. A cinteremben levő kriptában, melynek bejáratát a 30-as években zárták le, Bánffy Pál érckoporsója található (1856), míg a templom alatt levőben a fiatalon elhunyt Bánffy László hamvai nyugszanak.²⁾

A köznép a templom fala körül, a cinteremben kaphatott örök nyugvóhelyet. A cintermet viszont – egy kivételével – a sírkövek teljes hiánya jellemzi.

1792-ben már császári rendelet intézkedik a temetőkről: „II. József császár parancsolattya és azután a királyi kormány rendelete, a halottak nem hogy a templom körül, de a falu cintermében sem temethetők, hanem csak a falun kívül.”³⁾

A helybeli református egyház, egyik máig fennmaradt jegyzőkönyvében hivatkozás történik Bánffy György, Erdély gubernátora által kiadott, a temetkezésekre vonatkozó latin nyelvű szabályrendeletére. A rendelet értelmében az egyház vezetősége felkéri a helybeli világi hatóságot „tegyék lehetővé, hogy a falu lakossága megfelelő sírhelyeket tudjon kiválasztani a falutól meghatározott távolságban.”⁴⁾

A múlt század közepén emelt sírkő a Régi temetőben Kováts István szilágyszolnoki egyházmegye esperesének sírköve – 1862

A rendeletnek, hogy mikortól kezdve volt fogantja, nem tudjuk. Valószínű, hogy még sokáig temetkezettek a templom köré-mögé, mert a szájhagyomány szerinti „régi”-nek nevezett temető sírkövei a 19. század közepéről valók. A **régi temető** a templomtól nyugatra, mintegy 200–250 méter távolságra fekvő magaslaton (**Kertfelett**) jött létre. A temetkezés a templom felől kezdődött el, majd fokozatosan haladt délnyugati irányba. Ide, a századfordulóig temetkeztek. Ma a

temetőben mindössze három régi sírkő áll. A homokkőből, kőfaragók által készített sírkövek közül már csak az egyiket olvasható a felirat. Ezen a Szilágy-Szolnoki egyházmegye esperesének, Kováts Istvánnak születési és halálozási éve (1862) van feltüntetve.⁵⁾

3. Új temető nyitásáról már a múlt század utolsó harmadában gondoskodni kellett. Hogy az új református temető mikor nyílt meg, pontosan nem tudjuk. Tény, hogy az 1887 előtt felvételezett 1:144 000 méretarányú katonai térképen a temető már szerepel. Az a néhány sírkő, mely a temető északkeleti, falu felőli részén még ma is megvan bizonyítja, hogy a temető a **múlt század 70-es éveiben** létesülhetett.

Az új, mai nevén **Református temető** a **Buda utcából** jövő és Detreheem felé vezető út jobb oldalán, a Berettyó sima teraszfelszínén kapott helyet (2. térképvázlat).

Mai állapotából – a gombfák jórésze kirohadt – nehéz eldönteni, hogy volt-e az ide temetett nagy családoknak, nemzetségeknek elkülönített részük, ahová folyamatosan temetkeztek volna. Ez alól kivételt képez a Kósa család, melynek tagjai egy helyre temetkeztek.⁶⁾

Általában egy sírban ketten-hárman is nyugszanak, de csak házastársak és kiskorú gyerekeik. **Padmalyos** sírgödröket készítettek, gyakran **oldalfülkés** megoldással.

A fejfákat, amelyekből napjainkig alig maradt 50–60, az eltemetett fejéhez állították, olyanformán, hogy a felirat nyugatra nézzen. Újabban, bár a sír tájolása megmaradt, a sírjelt most is a fejhez állítják, de felirata keletre néz, a temetőn áthaladó út vagy ösvény irányába, hogy az ott elhaladók számára olvasható legyen.⁷⁾

A temető két parcellából áll, az ó- és az új részből. A kettőt egymástól ösvény (út) választja el. Az új parcellába 1990-től kezdve temetkeznek.

4. A református temetőnél valamivel későbbben, a 19. század legvégén nyílt meg a **Községi temető**. A temető létrejöttének pontos idejéhez biztos támpontot szolgáltat a temető északi felében álló Nagy Szabó Ferenc sírköve. Korábban a temető területe az Ó és a Tőtös család tulajdonában volt. Nagy Sz. Ferenc dédunokája (Somogyiné, Torkos Klára) szerint dédnagyapja azzal a feltétellel adta át a községnek temetkezés céljából a tulajdonában levő földterületet, ha őt, ott elsőnek temetik el. Nagy Szabó óhaja teljesült, ide temették el 1894-ben. Sírköve, földbe süppedve ma is áll egy orgonabokor tövében.⁸⁾

A temető a detreheimi és a gyümölcsényesi út által közrefogott magaslaton áll, a református temető közvetlen szomszédságában. A több mint százéves temetőben 1980-ig temetkeztek, amikortól kezdve a temetkezés szinte teljesen átkerült a református temető új parcellájába. Ma a községi temetőben csupán a még üresen maradt helyekre temetkeznek.

A temető délkelet felőli oldalán, néhány méternyi sávot, a terület egynolcadát, a helybeli román lakosság számára különítették el, míg a második világháború után a temető falu felőli részében cigányok kezdtek temetkezni (**Cigánytemető**).

A nemzetségek szerinti temetkezés szokása itt talán jobban elterjedt, mint a református temetőben. A még álló – elég nagyszámú –, századeleji sírkövekből arra lehet következtetni, hogy ide gazdagabb református családok (Szilágyiak, Szabók, Vargák, Szűcsök) temetkeztek. Ezt bizonyítják a zömök, hatalmas méretű férfi és női fejfák is.

A sírok – a kedvező terepviszonyok miatt – szép sorrendben követik egymást, annyira sűrűn, hogy köztük közlekedni szinte lehetetlen. A régi sírköveket – összesen tizenötöt – kőfaragók készítették, megrendelésre. Formájuk (obeliszk), ornamentikájuk (vésett díszítmény) igen hasonló és rendkívül egyszerű. Hiányzik a szomszédos falvak

Jellegzetes sírkövek
a 20. század elejéről

Fejfás temetőrészlet
a Községi temetőben

temetőinek sírkőire annyira jellemző növénydísz (szomorúfűz) és a ABFRA rövidítés. Szomorúfűzzel díszített sírkövet csak egy, 1915-ben felállított, Szabó N. Sándor sírkövén találtam.

Három, a 20. század elejéről való, terméskőből (homokkő) durván faragott sírkővel is rendelkezik a községi temető. Alattuk egy katolikus család (Luda) tagjai nyugszanak. A temetőben kapott örök nyugóhelyet Kunszentmiklósi Nagy Ferenc (1843–1908) a Berettyó-mente utolsó „régí földesura”, valamint Kissolymosi Simó Ferenc (1845–1911) nagybirtokos, a hasonló nevű portréfestő fia. Obeliszk formájú gránit sírköveik ledöntve fekszenek az elgazosodott sírkertben.

Itt van eltemetve az állami népiskola néhány tanítója is (Szabó Lajos, Szabó Zoltán, Nagy Gyula, Szabóné Nagy Emma). Sírhantjaik földbe-süppedve, gondozatlanul állnak. Emléküket így őrzi a „hálás utókor”.

A községi temetőben maradt meg a legtöbb fejfa (gombfa). Számuk jelenleg 100–120-ra tehető.

5. A 18. század első felében kezdett a falu románokkal tömegesebben betelepülni. Mint zsellérek, a falu délnyugati részén, az ún. **Hóstátban** kaptak házhelyet. Itt állott 1945-ig fatemplomuk, és itt van temetőjük is. Ez a **Román temető**. De nevezik még **Közös temetőnek** is mivel később reformátusok és más vallásúak is temetkeztek ide. Egy régi, Somogyi I. András fejfáján az 1910 évszám olvasható. A temetőben áll Nagy A. György család sírboltja. De itt áll Székely József az első világháborúban, orosz földön elesett katona fehér márvány síremléke is, melyet Ozsváth Mária nevű édesanyja emeltetett fia emlékére. Az obeliszk formájú sírkövön megfigyelhető szöveg rokonságot mutat a fejfák szövegével. Azonban csupán a véset az, amelynél folyamatosságot tételezhetünk fel a fejfák és a sírkövek között.

*Állj meg ó halandó
És nézd meg e hősnem
Emlékét a ki orosz
földben van eltemetve
Székely József
volt a nevem hazámért
1915. okt. 28-án
orosz földön öntöttem
el véretem...*

6. A faluban népes zsidóközösség élt. 1944-ben történt elhurcolásukig a faluban 203 izraelita vallású egyént tartottak nyilván.⁹⁾ A korabeli források szerint tömegesebben a vásárok megelénkülésével telepednek le a 19. század második felében. Temetőjük, jellegzetes sírköveikkel és feliratukkal – a falu végén (**Kisfalu**) található, ugyancsak a falut átszelő Berettyó teraszán.

7. **Összegezésképpen** megállapíthatjuk: a szilágynagyfalui temetők eddigi történetében három szakaszt lehet megkülönböztetni.

Az **első időszakban** kb. az 1860-as évekig, nevezetesen a sírkövek megjelenéséig kizárólag fából faragott fejfák álltak a szilágynagyfalusi temetőben. Ezek megjelenése és elterjedése itt is a reformációhoz kapcsolódik.

Alakjuk, egyes részeik (fej, nyak, mell, törzs) antropomorf eredetre

Férfi fejfá 1902-ből
az Alsó-Közös temetőben

utalnak.¹⁰⁾ Változataik ki tudják fejezni, vagyis jelzik a férfi-női, öreg-fiatal, gazdag-szegény, református-katolikus oppozíciót. A férfi-női oppozíciót a fejfák csúcsainak kiképzése jelzi. A női fejfák csúcsa ferdén metszett, a férfiaké „gomb” kiképzésű, rajta korona (**koronásfejfá**). A módosabbak vastagabb fejfát kaptak, a szegényebbek szerényebb, vékonyabb fejfával is beérték.

A fejfák feliratai két csoportra oszthatók: egy régebbi és egy újabb változatra. A régebbiekre a következő szöveget vésték (első személyben elmondott intelmeket):

/Állj meg ő halandó/ Ne menj ó sietve/ Nézd meg ki vagyon/ e sírban temetve...

Az újabb (a 20. század első felében) fejfákra leggyakrabban a következő szöveg kerül:

E sirhalom fedi testem/ Csiki Julianna volt a nevem/ ki 86 évet éltem/
Ősz András volt a hitvesem/ kivel 65 évet éltem Hosszú/ éltem után/

Sírkő a Református temetőben (1914)

Régi neogótikus stílusú sírkő
az Alsó temetőben

piheni tértem/ Isten veletek hitvesem/ gyermekeim/ veieim/ unokáim/
és déd/unokáim B.P.

A *második szakasz* kb. a 19. század közepétől az 1960-as évekig tart, amikor megjelennek a sírkövek, melyeket kőfaragó alakít szabályos formára. Az uralkodó sírjel azonban továbbra is a gombfa.

A sírköveket a falu nem paraszt családjai (földbirtokosok, papok, tanítók) állították, mely rangot, gazdagságot fejezett ki, a polgárosodás ösztönös megnyilvánulását. Őket utánozni igyekeztek a rangosabb, gazdagabb parasztcsaládok.

A kő anyaga, a faragás technikája, de a díszítés is azonos és igen egyszerű, vagy teljesen hiányzik. A sírkőre csak a név, az elhunyt születési és elhalálozási éve kerül. Ezek a kövek megrendelésre készülhettek a közeli városokban (Zilah, Nagyvárad).

A *harmadik szakasz* 1960-as évektől napjainkig terjedő időszakot foglalja magába. Ezt a periódust a fejfák ritkulása, majd a fejfaállítás szokásának fokozatos megszűnése jellemzi. Temetőinkben fejfát utoljára

a 70-es évek végén állítottak. A fejfák harmóniában voltak a természettel. A halottak tisztelete az élők tisztessége volt. Kifejezték a falu díszítő kincsét, közösségének vallását, az elhunyt korát, nemét, sőt élettársával való együttélés idejét is; szeretettel mutatták a falusi ember egyszerű, tiszta, évszázados halottkultuszát.

A fejfák állításának megszűnését fahiánnyal magyarázták, de az igazi ok a városi ízléshez igazodó sírkövek megjelenése és rohamos terjedése.

Napjainkban drága, de jellegtelen, sablonokba öntött sírkövek nehezdednek az eltávozottak hamvaira. Ezek a sírkövek már a falu életének, gondolkodásának, ízlésének megváltozását jelzik. „Az ízlés- és értékváltás oka – írja Kunt Ernő – minden bizonnyal a hagyományos paraszti kultúra alapjainak megrendülésében van.”¹¹⁾

A szilágynagyfalusi temetőben ma két típusú sírkő van elterjedőben: 1. a helybeli sírkőfaragó Farnas Bálint által készített „öntött kő”, melyre a szöveget tartalmazó fehér vagy fekete (gránit) márványlap kerül, és 2. fekete márványból faragott, Nagykárolyban rendelt sírkövek. A sírkövek díszítményén korábban ritkábban, vagy egyáltalán nem alkalmazott formákat találunk, a régi formák eltűnnek.

Ma már szinte általánosan előforduló szokás, hogy a házastárs sírjára olyan sírkövet állítanak, melynek felülete kettős beosztású. Így az ugyanabba a gödörbe később temetkező számára nem kell új követ tenni, sőt a halál dátumának helyét szabadon hagyják. Ornamentikájuk egyszerű, legfeljebb a szomorúfűz kerül a sírkőre. Most már csak a felirat jelzi, hogy gyermek vagy felnőtt, nő vagy férfi nyugszik a sírban. Az 1980-as évektől kezdődően a sírkövekre bibliai idézetek kerülnek, de leggyakrabban „Pihenésük legyen csendes, emlékük áldott”; „Emlékedet örökre megőrizzük” feliratok kerülnek.

Korábban – úgy a századelőn – temetőink növényvilágát még díszfák, díszcserjék (ciprus, tiszafa, puszpáng, orgona, borostyán, vadgesztenye, hárs, szomorúfűz) jellemezték. Ezek jórészt kipusztultak vagy pusztulófélben vannak. Helyettük kiöregedett szilvafák jelzik a sírhantok helyét. Hiányoznak az árnyat adó lombok, bokrok. A tűző nap kiégeti a virágokat. A gránitsírkövek megfakulnak, az írás elmosódik rajtuk.

A mai temetők gondozatlanok, a fűvet ritkán – vagy egyáltalán nem – kaszálják. A magasra nőtt gyom eltakarja a még meglévő fejfákat.

A temetők összképe nyugalom helyett nyomasztó szomorúságot sugároznak. Ezen a búskomor temetőhangulaton az utóbbi években a sírkövekre aggatott művirág koszorúk sem hoznak vigasztalást, derűt. Az elhalt elődök lakozó helyének virágoskertté, sétálóhellyé kellene átalakulnia, amelyet szabad idejükben idősek és fiatalok kedvteliséssel keresnek fel.

Jegyzetek

¹⁾ A sírkőtöredékek megtalálhatók Szilágysomlyón, a volt Törvényszéki Palota (ma a Pucsaş-féle kórház) kapubejáratában, a falba beépítve kétoldalt.

²⁾ A kriptát 1996 nyarán, a templomon végzett felújítási munkálatok során tárták fel. A bejárat a szószék mellett, a papiszék alatt van. Itt több koponya és egy falba rögzített kőtábla található, melyen latin nyelven írt szöveg van.

³⁾ Imre Pál – Hoppál Mihály: Fejfák és temetők Erdélyben. Folklor Archivum 1977/7, 137.

⁴⁾ Protocolium Ecclesiasticum Nagyalwiense 1782. Szilágynagyfalu – Ref. Egyház-köztség levéltára.

⁵⁾ Kováts István 1828–1862 között lelkész Nagyaluban. Papsága idején (1859) égett le a templom fedélzete.

⁶⁾ A Kósa család/nemzetség a legutóbbi időkig a falu „Víz utcának” nevezett településrészében élt. Telkeik, házaik szorosan egymáshoz tapadva álltak.

⁷⁾ Az adatköziók (Székely Sándor, Balázs Anna, Torkos Klára) szerint azért állítják a sírköveket feliratukkal kelet felé, hogy a tűző naptól védve legyenek.

⁸⁾ Nagy Szabó Ferenc sírfelirata: Itt nyugszik / Nagy Szabó Ferenc / Született 1825. jun. 25 / Meghalt 1894. márc. 31. / Emeltette neje Nemes Katalin. Béke poraira.

⁹⁾ Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Szerkeszti és kiadja a KSH 1947, 238–244.

¹⁰⁾ Major Miklós: Felső-Berettyó vidéki fejfák. ND. 1978, 238–244.

¹¹⁾ Kunt Ernő: Temetők népművészete. 1983, 62.

A képeket Major Miklós készítette

PÉTER I. ZOLTÁN

Nagyvárad újkori temetőinek kialakulása

Nagyvárad viszontagságos történelme miatt a török fennhatóságot megelőző korokból az építészeti emlékekhez hasonlóan a régebbi temetők sem maradtak fenn. Két-három generációnyi türelmi idő után a régi, fűvel benőtt sírhantok nyomtalanul eltűntek. Későbbi korok építkezései során gyakran akadtak szabályos temetkezésekre, így 1890-ben a Rimanóczy Szálloda helyén, a Sztaroveszky utcán, a vár mellett, a villanytelep területén.

A mai 220 ezer lakosú Nagyváradnak mindössze egy temetője van, a Városi – közismert nevén a Rulikovszki temető. Még a múlt század vége felé, amikor az összlakosság a negyvenezer főt sem érte el, minden városrész külön temetővel bírt. Olasziban pedig kettő volt.

A török fennhatóság utáni legrégebb temető, amelyikről tudomásunk van, az egykori Kápolna (Rahovei) tér környékén volt. Az 1700-as évek elejéről való az a kis templom (egykoron a kapucinusok építették, majd a római katolikusok, görög katolikusok, és 1948-tól az ortodoxok birtokolták), amely nevében is – temető kápolna – őrizte a temető létét. Még akkor is, a 18. század végén, amikor a temetőnek nyoma sem volt. Házakat építettek helyébe. 1780-ban az egykori **Zöldkerti temetőt** létesítették. Ez a jelenlegi Vadului, Mimozei, Ion Vidu, Sucevei utcák által határolt négyszögnyi területen volt. Háromnegyed részét római katolikus, egynegyedét a görög katolikus felekezetiiek használták. A múlt század végére körbeépült, ezért a hatóság 1899-ben bezáratta. Helyébe egy új **köztemetőt** nyitottak, a Rulikowszki (Armatei Române) utca végén. Ez a mostani temető bejáratától balra eső terület volt. A főúttól jobbra már 1870-től temettek. Elöl a keresztyények – reformátusok és „görögök”, azaz ortodoxok –, hátul pedig a zsidó temető húzódott fallal körülvéve.

Váraljának is megvolt a külön temetője, a Gillányi (Dimitrie Cantemir) utca elején levő kanyar mögött. Nagyjából a mai Anatole

France, Industriei, Al. Vlahuța, Costa Foru utcák által közrezárt terület között, külön katolikus és református résszel.

Hogy mikor létesült? Erre vonatkozó adat nem került elő, de bizonyos, hogy 1859-ben már létezett, mivel szerepelt a Halácsy-féle térképen. A századfordulót követően bezárták. Elsőként az Anatole France és Cantemir utcák közötti részt parcellázták fel, ott építkeztek is, de az egykori temető helye akkor még érintetlen volt. Elképzelhető, hogy az 1700-as évek elején a temető még a Gillányi utca másik oldalán, a későbbi Villamosmű helyén volt, hisz találtak ott sírokat ...

A múlt századi, már egyesült Nagyvárad legtávolabbi temetője a későbbi Madárvárosban volt: a **Hattyú utcai zsidó temető**. Ez volt a város első zsidó temetője, első írásos emléke 1766-ból való. A város terjeszkedése miatt csak 1800-ig használhatták. 1801-ben Velencén szereztek helyette egy 60 négyzetméternyi területet (ma is ott van, 1870-től kibővívte). A legrégebbi sírkő is ebből az időből való.

Velencén a zsidó temető mellett a keresztényeknek is volt temetkezési helye. A 18. század végén, az egykori téglavető mellett létesült a **velencei temető**. A Kolozsvári utcáról a Temető sikátoron (Al. Donici utca) lehetett megközelíteni, a mostani szőrmegyár mellett. A görög katolikusok 1775-től, a római katolikusok 1778-tól, míg az ortodoxok 1779-től temetkeztek ide. Mindhárom a vasútvonaltól jobbra, a későbbi festékgár mögött terült el. A vasúton innen a már említett zsidó temető mellett, az út mentén még volt egy ortodox (1782-től) és egy református temető (az 1790-es évektől). Az utóbbiakat 1952-ben zárták be. A zsidó temető kivételével – az is bozóttal benőve – a többinek szinte nyoma sem maradt.

Az egykori Külvárostól északra volt még az **Ősi temető**, azóta azt is felszámolták. 1952-től nem temetkezhetek ide, a gyárak terjeszkedése miatt. Az egykori Lóvásártér (az Infrățirea gyárat építették helyébe) mögött a római katolikusok temetője, ettől délre a református, majd a görög katolikus parcellák húzódtak.

Természetesen az egykori önálló községeknek – amelyek ma Nagyváradhoz tartoznak – is megvoltak a maguk temetői, Szőlősnék és Biharpüspökinek is.

A Sebes-Körös jobb oldalán Olaszinak a 18. század végén egyenesen két temetője volt. Mindkettőt 1779-ben létesítették. Az úgynevezett

Kistemető a Hidegser (mai Kórház) utcában (a mai Vértközpont helyén) volt. Jól behatárolható az 1859-ben kiadott Halácsy-féle térképen. 1868-ban betelt, tovább nem bővítették, és 1869-ben bezárták. Az 1890-ben kiadott térképen már nem szerepel.

Olaszi másik temetője a **Nagytemető**, vagy ahogy napjainkban ismerik, az Olaszi temető. A múlt században még szántóföldek övezték, csak a déli részén volt egy sor telek a Téglavető utcával. 1863-ban egy katonai temető hozzácsatolásával megnagyobbították. De még előtte a Város újrarendeztette a Nagytemetőt és a hitfelekezetek előljáróival egyetértésben az addigi katolikus temetőben református és ortodox parcellákat is nyitottak.

Karácsonyi János, a neves egyháztörténész 1884-ben kiadott könyvében a temető rendezésével kapcsolatban azt írta, hogy a „többit elvégzi a soha ki nem alvó kegyelet...” Sajnos a kitűnő egyháztörténész ezúttal tévedett, mert száz évnek sem kellett eltelnie, hogy igencsak „kialudjon” a kegyelet. Közismert, hogy a hatóság a hetvenes évek elejére bezáratta a temetőt, majd cinkos kacsintása mellett megkezdődhetett a rombolás, és a kegyeletsértés. A temetőnek három egyház és a város közötti felosztása, valamint a templomok építése a jövőre nézve megoldást jelentenek, de ezzel eltűnt történelmünknek egy darabja, a váradi Olaszi temető. Bár az is igaz, hogy a temető sorsa akkor már rég megpecsételődött, már nem lehetett megmenteni.

ANTAL BÉLA

Mesélő kövek, fejfák

Biharpüspöki temetők

Mit tudok, mit érzek és mit mondhatok a régi magyarok lakta Biharpüspökiről?

Célom az 1956-ig volt biharpüspöki származásúakba lelket önteni, fejleszteni alkotó, közösségi erejüket, a település felvirágoztatásáért, megmaradásukért, magyarságukért. E tudatos magatartásomat már gyermekkorom óta valakik szándékosan mindig meg akarták változtatni, megsemmisíteni. Sajnos, úgy látom, hosszú távon nekik lesz sikerük, mert pusztulunk-pusztítanak minden területen, a családban, a kultúrában, hitben és gazdaságban. Még a temetőben is. Ennek egyik oka, hogy magyarságtudatunk ingatag, közöttünk is sok a "férges alma."

A temető minden esetben egy bizonyos korban élt vagy élő település, kultikus, gazdasági, társadalmi, művészeti, etnikumi életének tükröződése. Dokumentum. S ha ilyen jellegű, akkor csak addig létezik, amíg igazolható. Ha eltűnik, eltüntetik, megszűnt létezni. Az utókor már mást fog megismerni. Ennek tükrében tartom fontosnak ezen dokumentumok még létező maradványait írásban és képben megörökíteni.

Trianon után Romániában a rombolásnak, pusztításnak, elüldöztetésünknek, felszámolásunknak igen változatos módszereit alkalmazták és alkalmazzák. Egy példa a sok közül: a temetők elpusztítása. Városunkban, Nagyváradon, a volt magyar temetőket sorra felszámolják: a velenceit, az olaszit, a volt Komendás rétit is, a Vámház utca és a Pece közöttit. Most a biharpüspöki temető következik. Biharpüspöki 1956 óta városnegyed, ez sok lehetőséget teremtett a céltudatos pusztítás kiteljesítéséhez a temetőben is. Az Olaszi temető síremlékeinek egy bizonyos része a biharpüspöki szemétteltelepre került, melyet egyesek házuk alapjainak építésénél használtak fel. Faragott márványköveket!

A várad-olaszi temető után a helyi református temetőben is elkezdődött a vandál pusztítás. Előbb néhány sírkövet döntöttek le, törtek össze. Ugyanígy az eddig megőrzött zsidótemetőben is. Később több családi (kb. 40) síremlék vált az esztelen rombolás áldozatává. A pusztítók

kiléte mind a mai napig ismeretlen. Ezek után, feltevésem szerint, nemcsak idegenek végezték. Később ugyanis helybeli pincékben, kertekben szétbontott sírköveket lehetett látni; a pusztítók arra gondoltak, hogy idővel valamelyik leszármazott valamilyen formában újra hasznosítani fogja ezeket.

A régi temetők szomorú képe egyeseknek „örömteli” látvány. Azoknak, akiknek kettősségük-másságuk nem tetszik. Pedig ez a másság lépten-nyomon megfigyelhető.

A 11. századtól a 20. századig, pontosabban 1956-ig:

I.

1. A reformációig csak római katolikus felekezeti, magyar etnikumú.
2. A 16. század közepétől kettősség figyelhető meg, de csak vallási alapon, (római katolikus és protestáns), etnikailag egységes (magyar) maradt.

3. A 19. század utolsó évtizede és a 20. század elején:

a) Keresztény: – nyugati: - római katolikus	}	magyar
- református		
- baptista		
- keleti: - ortodox		román

b) Izraelita: – zsidó (az 1950-es években be is zárul)

II.

1956 után városnegyedi rangra emelkedik Biharpüspöki, a maga sajátos, sokoldalú – pozitív és negatív – következményeivel:

- nem községi, de hivatalosan nem is városi köztemető;
- nem felekezeti, bár látszólag jellegét még tartja;
- a vajúadás állapotában van.

Mi lesz az eredmény? Új születik? Mi lesz az előddel, belehal a szülésbe?

III.

A biharpüspöki temető nemcsak egy holt falu dokumentuma, de az élő település történelmi tükörképe is. Sajnos, a püspöki temető már agonizál, s elhalóban van, vagy valami – ma még ismeretlen – újnak adja át a helyét. Hogy milyen lesz az új?

Nagy Ákos és felesége
fekete márványobeliszkje

Régi magyar, neves családok sírkövein – leányágon – díszes idegen nyelvű és jelű feliratok jelennek meg. Ezek – részben – szerzett sírkövek (az Olaszi temetőből.) Például Nagy Ákos és felesége két méternél magasabb fekete márványoszlopa, melynek nyugati oldalán olvasható a felírás, az északi oldalán levert, de le nem csiszolt régi szöveghely, a déli oldalon már idegen nyelven (románul), idegen sírjellel, újabb nevek. Több mint százéves sírkövek között áll ez az obeliszk. 1994-ben állították fel, és húztak köré kovácsolt vaskerítést. Idegen szemlélőnek az anyag és a munka minősége alapján először csak a régisége tűnik fel...

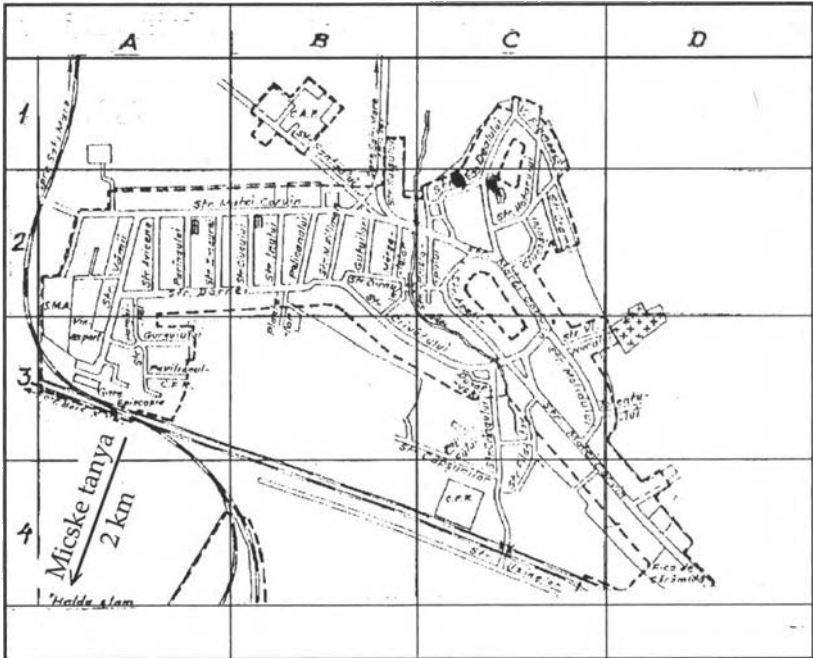
Ugyancsak itt figyelhető meg – sajnálatos módon –, hogy az öregtemetőben (mely igen elhanyagolt állapotban van), az első és második sorban már új sírhelyek jelennek meg. Igaz, a református egyház szóban kijelentette, hogy a nem biharpüspökieknek életükben sírhelyet el nem ad. De egyes feliratok szerint nem helybeliek vásárolnak sírhelyeket. Igaz mi, biharpüspökiek is városiak lettünk... A második sorban már lefoglalt sírhelyek is találhatóak „Ocupat” felírással. Megemlítendő, hogy a református egyházközség temetőjének területén kívül kaptak temetkezési helyet, ennek ellenére a színmagyar református temető régi sírjai közé kezdenek beékelődni. Milyen engedéllyel?

Egy beszélgetés alkalmával a sírásó mester elmondja, hogy a régi temető új sírhelyeit a román baptisták kapták meg, mert sem az ortodoxok, sem a római katolikusok nem engedélyezték, hogy hozzájuk temetkezzenek. Feltevődik a kérdés, hogy miért nem temetkeznek a helyi baptista temetőbe?...

A kettőségnek egy másik jelensége, hogy például magyar református lelkész temeti a halottat, de a sírtábla már román nyelvű...

A sírkertek ismertetése

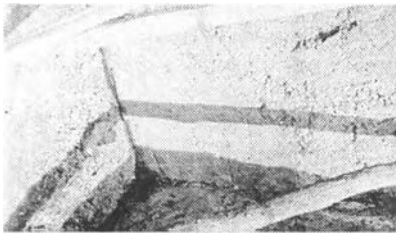
Biharpüspöki területén a jelenlegi temetőkön kívül néhány temetői nyom is található.

1. Egyházszeg – Str. Dealului 27, Rectorului 7.
2. Egyházszeg – Str. Dealului 18.
3. – Micske tanya
4. x x x – Jelenlegi temetők

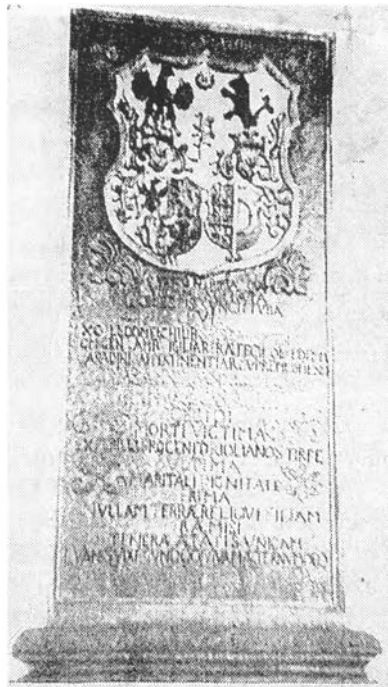
Az Egyházszeg páratlan oldalán (Str. Dealului) a 27. házszámtól a római katolikus templom és az iskola hátamögötti északi térségben, valószínűleg a legrégebb időkből származó pogánysírokra temetkeztek rá. E térségben a két világháború között még megvolt egy kriptá sírkövel, de ma már nem létezik. A telek jelenlegi tulajdonosa már csak hallásból tud róla.

Az 1970-es évek elején a római katolikus iskola mögötti részen építkezés alkalmával valószínűleg népvándorlási sírokat (számszerint négyet) metszettek át. Az egyik sírban a halott fejrészénél átfúrt vaddisznó agyarakat – amulettet – és sárga fémpénzhez hasonló lemezeket találtak. Sajnos, a csontokat szétdobálták, s a fémlemezeket a gyermekek játszották el. Elmondás szerint vörösrézről vagy bronzból lehettek.

Érdekes, hogy az egyik sír fejrésze alatt egy egyenlő oldalú háromszög alakú, mély lyuk volt látható.

A másik temetkezési hely a mai református templom kertje lehetett. Egyházszeg 18. szám (Str. Dealului). A templom alatti kriptá sírfelirata alapján a legrégebbi ismert sírmlék 1716-ból való. Gróf Schulczer váradi várkapitány felesége, báró Rhidly Mária-Erzsébet, aki merénylet áldozata lett. Férjének sírmléke a nagyváradi Barátok templomában található, ugyancsak faragott címeres márvánnyalappal.

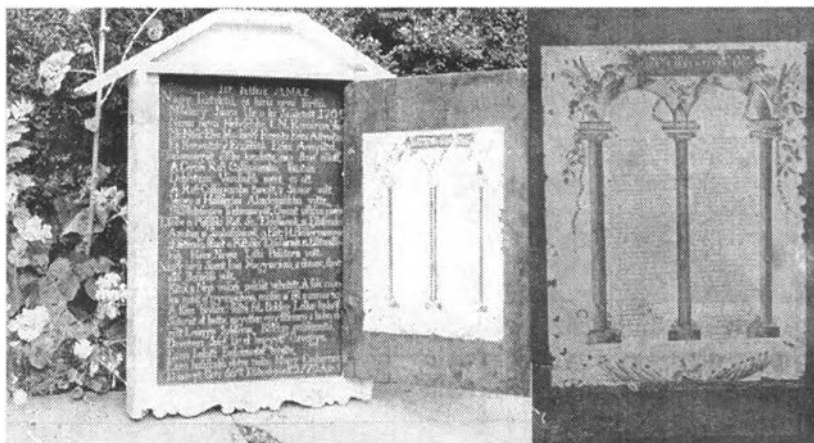
Báró Rhidly Mária-Erzsébet
sírmléke

A templom cintermében található:

„Itt fekszik AMAZ

Nagy Tiszteletű és hírvű nevű Férfiú

Madary János Úr.” ... A szöveg a továbbiakban megemlíti születési idejét, 1704, helyét, Komárom városát, tanulmányai helyét – Győri Református Kollégium, Debreceni Református Kollégium, ahol senior volt. Végül a Hollandiai Akadémiáig vitte szolgálati helyeit”: Püspökiben 11 esztendeig, azután Szoboszlón 9 esztendeig, Hajduböszörményben, majd ismét Püspökiben 11 esztendeig... Így fejeződik be a felirat: „Ezen hosszabb életre méltó Nagy Embernek. Elhunyt élete 66 dik Eztendejében, 1770, Apr. 4.”

Külön temetője volt Micske tanyának, de a háború teljesen elpusztította. Helyén a Borsi út mellett az Avicola egyik telepe működik.

A jelenlegi biharpüspöki temetők keletkezésének pontos ideje ismeretlen. Az újonnan ásott sírok a rátemetkezést igazolják. Esetenként 2 m mélységben régi sírokra találnak. A jelenlegi síremlékek 150 évet igazolnak.

Elhelyezkedésük a településtől keletre található. A településről a Nagy utca–Sohonya utca (Matei Corvin–Molidului) találkozásától Sohonyán haladva 100 métert érjük el a Temető síkátort (Valea Nucului), itt keletnek fordulva állandóan emelkedően haladunk. A pincesorhoz érve erőteljesebb az emelkedő, s jobbkéz felől már a római katolikus

temető mellett kb. 2,5 m magas partja mellett megyünk el, és kb. 40 métert haladva az útelágazáshoz érünk. Az első elágazás Diósvölgy felé vezet, s az út a református temetőt a baptista temetőtől választja el. A másik elágazás az Oncsa lakótelep felé halad, a kezdeténél a református temetőt határolja el a római katolikus sírkerttől, 100 métert tovább haladva a zsidó temetőtől. Itt a szintmagasság az 1894-es kataszteri térkép szerint (1:2880 lépték) 70 m, a település szintnél 12 méterrel magasabb.

Topo számok: 1. Református temető: 3839

2. Római katolikus temető: 3734

3. Baptista temető: 3593

4. Zsidó temető: 3750 vagy 3751-ből 15x10 m.

A kataszteri térkép igazolja a száz évvel ezelőtti két történelmi egyház temetkezési helyét. Kilencvennyolc éve létezik a baptista temető is. A zsidó temető az első világháború idején létesült a Klein, Schwartz, Katcz, Popper, Volovics családok jóvoltából. Zsinagógájuk is volt a mai Matei Corvin utca 93. vagy 95. szám alatt, a régi Újülésen.

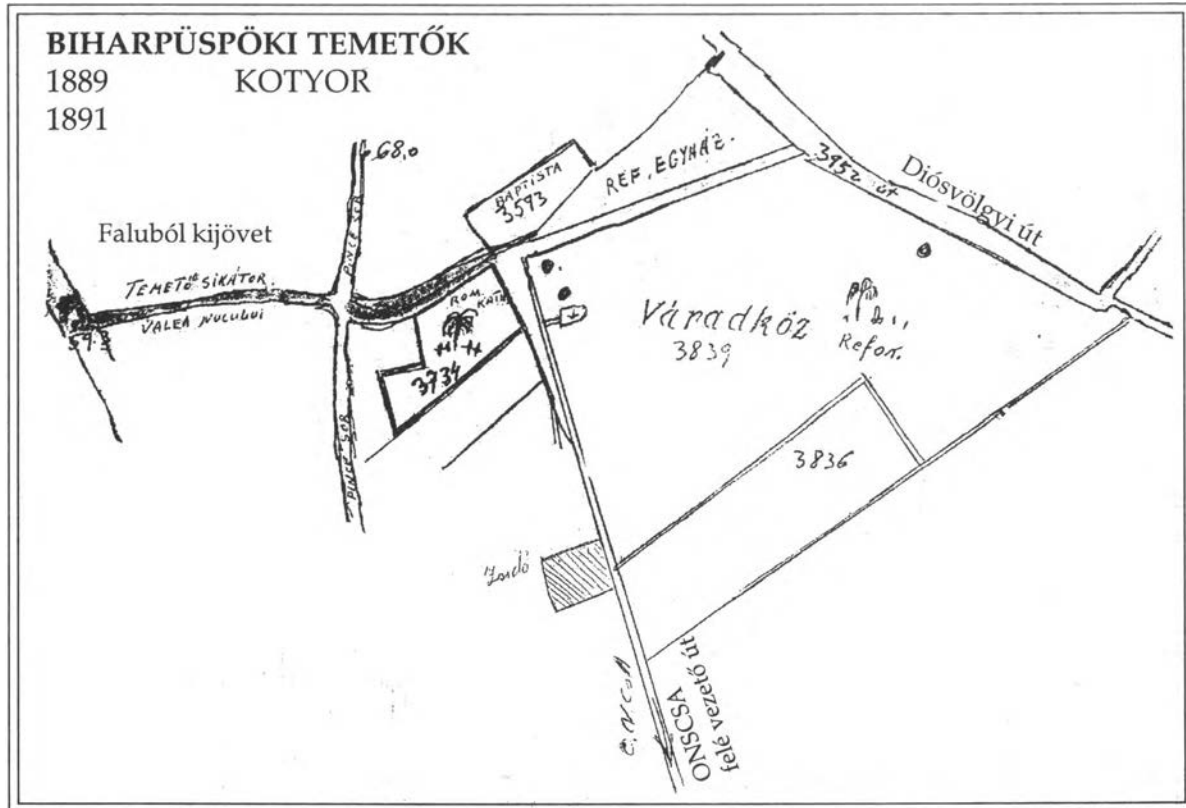
A felekezeti temetők elhelyezkedése, beosztása, jellegzetességei

Református temető: Topo szám – 3839:3836

Beosztása: – szántóterület, rajta a Dajka sírhely; öregtemető; Nyilas (szántó), Új vegyes temető; Újtemető (az 1950-es években hozták létre.)

A temető területét hatalmas akácfák szegélyezték. Két dűlőút metszette át kelet-nyugati irányban. Részben már felszámolták. Az út átszeli az 1950 után létesült temetőrészt egészen az úgynevezett új, vegyes temetkezési részig.

Az átszelt terület sem egységes. Ennek egy része más-más sajátosságokkal rendelkezik. Van egy rész, mintegy 90 százalékban meg egyeznek a régi református magyar temetők jellegzetességeivel. Itt látható egy fekete márvány családi kriptá, a Jakab Imréné (1820–1901), aki jelentős polgárosodó gazdaember volt. Ma élő utódai: egy dédunoka, egy szépunoka és leányági leszármazottai. Ugyancsak itt található a második világháború polgári áldozatai egy részének síremlékei, valamint az 1996. augusztus 4-én felavatott emlékoszlop, amelyet a két világháború áldozatainak emeltek. A kezdeményező és kivitelező a helyi

RMDSZ és a református egyház. A fekete márvány oszlop egy régi család – a Csáki család – leszármazottainak közös adománya.

A régi, a második világháború végén, 1944-ben leégett halottasház helyén, az 1960-as évek folyamán, Orth Imre lelkipásztor idejében egy kápolna épült. Mára már kibővítették, és fedett előtere van.

Az elsőként említett rész – mint említettem – még magán viseli a magyar temetők sajátosságait: a sírok elhelyezkedése kelet-nyugati, a sírjelek református jellegűek, általában szomorúfűz vagy kehely. Fafélék is találhatóak a belső út mentén, jegenye vagy tölgy, a külső útnál akác, sírok között örökzöldek: tuja, bukszus, de főleg bokrok: hárs, akác, dió, juhar, rezgőnyárfa, majacserje. Sajátossága, hogy a bejárati út mentén a nagy reprezentatív sírköves kripták találhatóak. De látható itt egy szépen megmunkált fekete márványoszlop (kb. 2 m magas) is, még felirat nélkül. Jelenlegi hátsó oldalán nagyon szép kimunkált betűkkel található egy név:

Cziffra
család
NYUGVÓHELYE

E név városunkban, sőt megyénkben is ismert. Kérdés: hogy került ide? Kinek a tulajdona? E területen csak református sírkövek és néhány jól ismert csónak típusú fejfa található.

A kriptasor után már nincs magas növényzet. Egyetlen kopjafa van, a Saszet Attiláé. Ám megjelennek a kettős sírjelet viselő sírkövek.

Sírlelékek a bejárati út mentén

A következő rész tér el a legjobban a régi formáktól, szokásoktól. A sírok egyik sora keletre, a másik nyugatra tekint. Jellemzők itt a modern, szemet rontó beton sírhelyek. A magasnövényzet teljesen hiányzik, sok a befedett sírhely, így a dísnövények és a virágok is hiányoznak.

A másik rész még szántóterület, egyetlen sírhellyel. Egy tujafa, bukszusbokor és egy kecskerágó fa

árnyékában levő sírkövön ez olvasható: "Dajka András és Tarnok Erzsébet: emeltette bánatos fia Dajka Imre 1862 március 18."

A Dajka sírhely

Bár vagyont hagyott, de a leszármazottak már nem gondozták.

Az Öregtemető jellegzetesen magyar református sírkert. A sírok elhelyezkedése szabályos sorokban, a fejfák, sírkövek mind nyugatra néznek. A temetkezés elhalálzási sorban történt. Ezt látszik igazolni az a tény, hogy fejfák, sírkövek, kripták váltják egymást. Nem volt külön reprezentatív hely.

A temető, sajnos, elburjázott, helyenként járhatatlan. Magasnövényzete igen változatos: hárs, vadgesztenye, tuja, bukszus, akác,

orgona és többféle díszcserje. Virágai közül még mindig található liliomfélék (sárga, kék, fehér), mályva, bazsarózsa, törperózsa. Szórványosan gondozott sírokat is találunk, ezeknél gyakoriak az oltott tearózsák.

Több mint 50 csónak alakú fejfá van itt; felírásaik jórészt olvashatatlanok. De található még több mint 40 különböző méretű és anyagú sírkő és nyolc-tíz kriptá is.

Alábbiakban néhány fejfára és sírkőre hívnám fel a figyelmet: csónaktípusú fejfákra, melyeknek mestere néhai Kelemen Lajos és fia; sírkövekre és felirataikra, melyek meghaladják a száz évet.

Felirata:

A.B.F.R.

Itt nyugszik

Antal Lajos

született

1883. V. 9-én

Meghalt 1963

XI. hó 9-én

élt 80 évet.

Gyászolják

szerető gyermekei,

menyei, vejei,

unokái és

dédunokái

Béke poraira.

Készítette:

ifj. Kelemen

Lajos

A.B.F.R.A.
 e sirhalom alatt nyugszik
 Antal Lajosné szül. Juhász
 Ágnes, élt. 60 évet.
 meghalt 1950 szeptember
 12-én.
 Gyászolják
 szerető férje és gyermekei
 Béke poraira
 Készítette:
 id. Kelemen Lajos

Még olvasható csónak típusú fejfa.

Sírkövek és feliratok

1. Rác József 1854
 neje
 Dajka Julianna 1886
 fia József 1881
2. Székely László 1857
 neje
 Tóth Sára 1881
3. Jakab Imréné, szül. Fodor Julianna
 meghalt 1859 március 18
 fia Sándor 1883 október 16
4. Csáki Sándor 1860 január 24
 neje
 Papp Julianna 1859 február 26.
5. Dajka András
 Bánatos fia Dajka Imre 1862
 március 18.
6. Vásárhelyi Sára 1870 szeptember 5
 Szalaknai Lajosné 1872 július 20
 Nagy József 1884 június 17
7. Özv. Hézer Györgyné
 Bonyhai Erzsébet 1872 –
 Hézer Károly 1897 november 20
 hű neje
 Daróczi Mária 1915 –
8. Kiss István 1874 –
 neje
 Kabai Zsuzsanna 1899 május 28
9. Kiss Lajos, megh. 1875
 leányuk Eszter 1875
 Rácz Imréné
 Kiss Károly 1891 –
10. Kovács Ferencz 1904 –
 neje
 Szűcs Julianna 1879 június 10
11. Kántor Imre 1888 február 24
 leánya Eszter 1882
 neje Szűcs Julianna 1893 október 23.
12. W. Nagy Lajos 1891 augusztus 18
 neje
 Szabó Julianna 1828–1920 január 9
13. Tóth Sára 1893
 Tóth Ferenc 1896 március 17
14. Jakab Imre 1901 június 18
 neje
 Bónizs Zsuzsanna 1895 április 25
 veje
 Szabó István ref. lelkész
15. Molnár Eszter
 16 éves 1915 szeptember 14

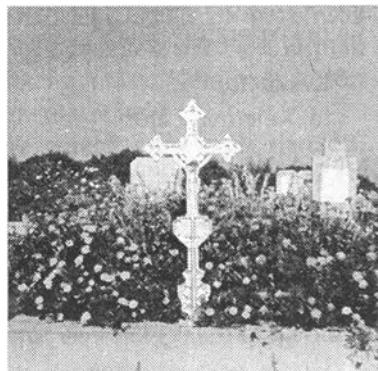
Sajnálatos, hogy a temető ilyen elhanyagolt és pusztuló állapotban van. Helyes volna a temető teljes felleltározása és az utódok nélküli elhunytak sírköveit összegyűjteni és módszeresen tárolni.

A római katolikus temető a református sírkerttől délnyugat irányban, a sárveremi pincetetői teraszon helyezkedik el. Helyrajzi topo száma az 1891-es nyilvántartás szerint 3734.

Régi jellegzetességeiből még található néhány korhadtt fakereszt és néhány öntöttvas kereszt.

Nyéki Józsefné szül. Stein Erzsébet
sírja
(Palotai sváb családból)

Dobó Imréné szül. Major Erzsébet
sírja

E régi öntöttvas kereszték mellett már láthatók az új stílusú betonba helyezett szűkszavú síremlékek. Gyakori a kettős jellel rendelkezők: kereszt, kehely, kereszt-szomorúfűz ábrázolás is.

Öt sírkövet – kereszttel bevésve – exhumálás révén az Olaszi temetőből helyeztek ide. Egyetlen faragott kopjafa található itt: Monea Kati – született Szamos, 1943–91.

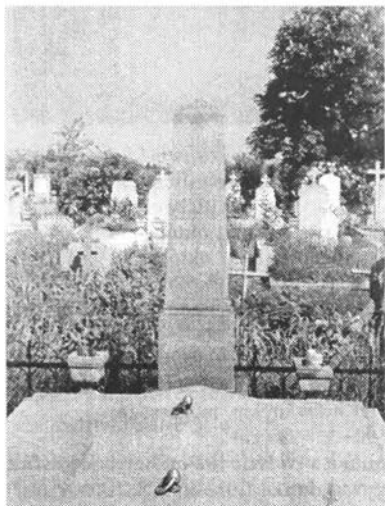
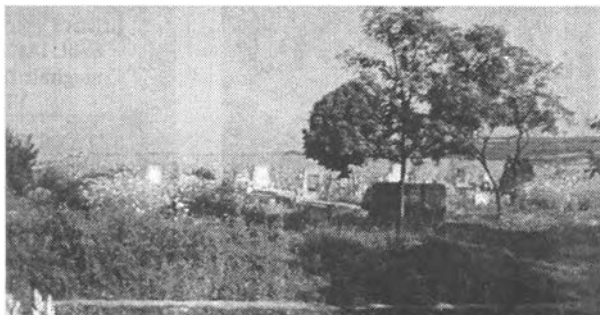
A sírok elhelyezése a régi részlegben egységesnek mondhatók: északra néznek. A terjeszkedés és rátemetkezés következtében ez a rend megbomlott. A régi észak-déli mellett megtalálhatók a fordítottak, dél-északi elhelyezés is. Jellemző, hogy a magyar nevek mellett gyakoriak a német hangzású (sváb) nevek.

Itt is megváltoztatták a temető képét és jellegét az utóbbi évtizedek. Sok az új, beton sírkő, márványlappal és betonkerettel vagy lefedve, és sok az idegen nyelvű felirat.

A temető közepén – még a régi, ki nem bővített részen – áll egy magas fafeszület. Itt Mindenszentek napján délután szentmisét tartanak. A misén a római katolikusok mellett más felekezetűek is részt vesznek.

E rész növényzete megfelel az előzőleg tárgyalt temető növényzetével. Jellemző, hogy a be nem fedett és gondozott sírokon az évszak virágainak széles skálája található.

A **baptista temető** a református temetőtől északnyugatra található. Száz éve létesült, telekkönyvileg 1927. szeptember 30-án. Ez a temető őrizte meg a legjobban magyar és felekezeti jellegét. Itt is van hat csónak típusú fejfa, négy fekete márványoszlop, ebből egy kovácsoltvas kerítéses kripta. Gondozott terület. A sírkövek elhelyezkedése észak vagy déli irányúak. Csak magyar nyelvű feliratok olvashatók.

Pontelli család kriptája

4x4 m vaskerítés, 95 cm magas
A sírkő méretei – alap: 17 cm vastag, 65x48 téglalap, középső rész 50 cm magas, 48x30, írásos felső rész 110 cm magas 39x22,177 cm összmagasság, szürke márvány, készült a Weiszlovits műhelyben, Nagyváradon.
Feliratai: a déli oldalon,

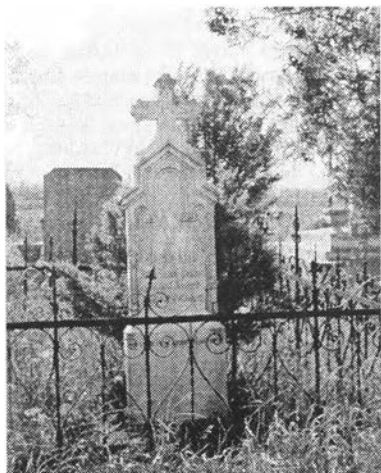
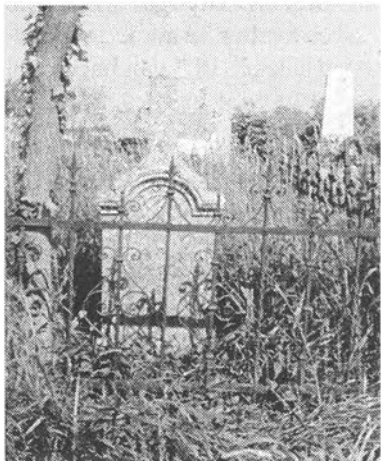
NEJE
CZEGLÉDI ROZÁLIA
ÉLT 91. ÉVET † 1924
PONTELLI EMIL
ÉLT 50 ÉVET † 1925
NEJE
ZSIDAY ILONA
ÉLT 56 ÉVET † 1931

Az élet álom, ébredés a jéghideg halál
Mely után reád halandó egy dicső élet vár

— ● —
Béke és áldás poraikra

Az északi oldalon

PONTELLI CSILLA
SZ. 1909
† 1997
PONTELLI ILONA
SZ. 1901
†
Diakonissza testvérek

PONTELLI LÉNÁRD
SZ. 1833. április 22.
†. 1898. Decz. 30.

LUKÁTS MÁRTONNÉ
született: 1812. Dec. 17.
meghalt: 1866. Jun. 28.

FIA

LUKÁTS SÁNDOR
Szül. 1839. jun. 16
meghalt 1868. okt. 31

VEJE

SZTAVE VIKTOR
szül. 1842. évben
megh. 1868. nov. 13.

Kerítése 1 m magas, 2 m széles;
3,1 m hosszú,
vörös márvány sírkő

ITT NYUGSZIK

Dr.

Beleznay Károly
Bihar-Püspöki plébánus
született: 1851 október 14
meghalt: 1897 október 15

Adj Uram örök nyugodalmat neki

A sírkő:
- homokkő alapon 90x50 cm
- fehér márványlap, magassága:
45+90+33=138 cm
A munka a Weiszlovits-műhelyben készült,
Nagyváradon

A zsidótemető a legfiatalabb a településen. Az első világháború után létesült. Sajnos, a teljes pusztulás szélén áll. A második világháború után a megmaradt zsidóság kivándorolt. Zsinagógájukat lebontották, temetőjüket gondozóra bízták. Szöges drótkerítéssel vették körül. A gondozó azonban meghalt, a temető ápoló nélkül maradt. És – felügyelet nélkül – ez is a vandalizmus áldozatává vált.

Két sor sír volt – a nyomok szerint – hat-hat sírhellyel. A sírhantok dél felé néztek.

Jelenleg található egy teljesen ép fehér márvány síremlék és egy ledöntött.

Az ép sírkő héber és magyar felirata:

KLEIN BENÓNÉ
szül. Hold Rózsi
élt 48 évet
megh. 1935 június 26.

A ledöntött vörös márványon
csak a héber felírás látszik

Ezekén kívül még megtalálható a második sorban három sírkő, alapzata a kitört felsőrész maradványában. A többit csak a kiszedett sírkövek gödrei jelzik.

Sajnálattal állapítható meg, hogy a biharpüspöki temető elhanyagoltak. A temetőkről gondos felmérések, bejegyzések, leltárok hiányoznak. Kivételt képez az egyházak elhalálozási nyilvántartása.

Meg kellene szervezni a gondozást, hiszen régen volt temetőcsősz. Fel kellene leltározni a sírköveket, sírhantokat.

Miután Biharpüspöki városnegyeddé vált, ezen a téren is zűrzavar uralkodik mind a sírok elhelyezésében, mind a sírkövek, sírtáblák és feliratok megjelenítésében.

Temetési szokások

Régen igen pontos szokásrend volt a harangozás. Ez a híradás a halottnak megfelelően szólt és ingyenes volt. Férfinak: nagyharang, majd két haranggal; Nőnek: csak nagyharanggal; Gyermeknek: csak kisharanggal.

A többi harangozást fizetni kellett, ez viszont már társadalmi rangot-pozíciót is igazolt. A temetésre előbb egy haranggal gyülekezöre, majd két haranggal, amikor a pap, a kántor, a funerátor és az éneklő gyerekek elindultak. Ez is ingyenes harangozás volt.

A ravatalozás a háznál a nagyszobában történt. Voltak halott-öltöztetők és borotválók; ezeket néha a család valamelyik tagja végezte. A század elején még ismert volt a virrasztás.

A sírásást régen a rokonság és a jószomszédok kalákában végezték, ma fizetett sírásókkal végeztetik. Jellemző a padmaly.

A sírásással egyidőben végeztették a fejfa készítését is. A fát – akácfát – már előre kiszárították. A mester kifaragta, preparálta, az alsórészt égetve, a felsőrészt valamilyen marhamáj keverékkel vonta be. Ettől fekete színt kapott. Ezek után a mester rávéste a kapott szöveget. A fejfát általában a temetés előtti órákban a család, a rokonság vitte ki.

Általában a háztól temettek, csak ritkán a templomból. A halottat díszes gyászkocsin vitték ki. A gyászolók és résztvevők menetében elől az éneklő gyerekek, a pap, a kántor és a funerátor, utánuk a férfiak mentek, majd a gyászkocsi következett, utána a gyászolók a halotthoz való családi tartozás szerint, de mindig előbb a férfiak, majd a nők.

A halotti tor a két világháború között már nem jellemző, csak családi vacsora. Ma ez sem általános. A temetésen résztvevőket a pincesoránál a rokonság fiatal tagjai itallal és kaláccsal kínálják. Ez még ma is dívik, de ez sem általános.

JUHÁSZ VIKTOR

Körösrévi református nyughelyek

Révről, mint településről az első írásbeli dokumentum 1256-ból való. Zsigmond király, aki 1405-ben maga is járt Réven – amely akkor mezőváros volt –, szabad királyi város sorába emelte, s Buda kiváltságaiával ruházta fel. 1420-tól a sólyomkői uradalom része, s ettől kezdve az ide tartozó magyar falvak között sorolják fel. 1484-ben az uradalom Fugyin lévő várát is ide helyezték át.

A 16. század második felében Rév a Telegdieké. A reformációhoz, mint Telegdi-birtok, a többiekkel egyidőben, 1560 körül csatlakozott. Egy 1773-as összeírás szerint még magyarok élnek itt túlsúlyban, bár ekkor már a település román nevét is feljegyezték: Vad. Ezután már a 19. századtól kezdve minden feljegyzésben az szerepel, hogy a görög katolikusok, tehát a románok vannak itt túlsúlyban.

A reformáció előtti templomát az 1858-as árvíz elsodorta. Mostani református temploma 1873-ban épült, a görög katolikus templomot 1790-ben gróf Zichy Domokos, volt veszprémi püspök építtette.

Mint ahogy más helyeken a temetők a templom körül terültek el, így volt ez Réven is, amit bizonyítanak azok az emberi csontok, amelyek ásáskor a templom körüli kertből kikerültek. Így 1938-ban, amikor a templomkertet kőkerítéssel vették körül, több sír, sírboltra bukkantak. Amikor az 1940-es években a templomkertet parkosították, vagy amikor az 1960-as években a református parókia kertjébe építette a község a kultúrházat, ismét sok csont került elő a földből, s ez napjainkban is előfordul valahányszor felássák ezt a területet.

A révi reformátusok egyik ősi temetője a falu végén a Topai út felé volt, ahova még a harmincas években is temetkeztek. Utoljára 1832. január 15-én Karl Handlt, a révi Zichy cseppkőbarlang felfedezőjét helyezték itt örök nyugalomra. Ezt a temetőt – amely élősövényvel volt körülveve – 1954-ben a község akkori vezetősége felszámolta, s házhelyeknek osztotta ki, csak a Topai út Rév felőli sarkát sikerült megmenteni, ahol még három sírkő áll. A két egymás melletti fehér márványsírkő közül az egyik az 1916-ban elhunyt Gavrilucz Tivadar – a falu egykori bírójának – és feleségének, az 1904-ben elhunyt Gavrilucz

Tivadarné, született Pap Virág sírján áll. A harmadik sírkő egy fekete márványkereszt, amelyen ez olvasható:

Itt nyugszik
Kompari Jozefa
férjezett Handl Károlyné
elhunyt életének 65-ik
boldog házasságának 35. évében
1912 augusztus 18.-án
Béke hamvaira

Ide temették 1932-ben Handl Károlyt is, de azzal senki sem törődött, hogy a feleségének állított sírkőre az ő nevét is ráírják. Erre csak 1993. augusztus 6-án az Erdélyi Kárpát Egyesület Réven tartott országos találkozója alkalmából került sor, amikor az EKE Bihar megyei osztálya a sírkőre íratta Karl Handl nevét, s az EKE révi csoportjának tagjai rendbetették a sírt és környékét, bekerítették az egykori református temető e még ez ideig megmaradt sarkát.

A házhelyeknek kiosztott temetőben néhány sírkőből egy sem maradt meg, azokat az új tulajdonosok (Méhész Gécz Mihály és testvére, Méhész Gécz János) szétdarabolták, lépcsőnek használták, beépítették házuk fundamentumába.

Az 1920-as években a dombtetőn, a Kökényesi út jobb oldalán, a „Görög rétyének” nevezett legelőn kezdtek temetkezni a révi reformátusok. Az egyik legrégebbi sírkőn ez áll:

Itt nyugszik
„Rév-megálló” első őre
Marosi János
1853–1919
és neje
Csöregi Erzsébet
1860–1918
Béke poraikra

E sír közelébe temették 1922. szeptember 23-án Márton Gabriellát, Kulcsár Andor révi református lelkipásztor feleségét is. Miután fejfája elkorhadt, évtizedekig a sír jeltelen volt, csak a sírra ültetett bukszus-bokorról tudták a réviak, hogy ott nyugszik a tiszteletesasszony. 1994. június 26-án bensőséges ünnepség keretében az EKE és az Ady Társaság sírkövet és emléktáblát állított ide, melyen fényképe alatt ez áll:

Márton Gabriella
 Kulcsár Andor
 révi ref. lelkész felesége
 1884–1922
 Ady Endre
 első váradai szerelme,
 A „Lázban” című vers ihletője
 emlékének állíttatta az EKE
 és az Ady Társaság

Ma már ez is régi temető, ahova évek óta csak azok temetkeznek, akiknek közeli hozzátartozóik itt nyugosznak. Néhány korhadó fejfa és néhány sírkő még itt van, de – mert évtizedekig senki sem gondozta a temetőt –, több síremlék eltűnt. Így veszett nyoma annak a szép nagy fehér márványsírkőnek is, amelyet az 1920-as években Rév egykori állomásfőnöke állíttatott ötéves kislánya, Szemeráth Piroska emlékének. Ennek a sírnak ma már csak a kovácsoltvas kerítése van meg. Itt található még egy terméskőből készített sírkő, amelyen ez áll:

Itt
 nyugszik
 Csávássy Ilma
 révi tanítónő
 élt 67 évet
 meghalt 1921
 május 1

Ugyanebbe a sírba temették a tanítónőnek a testvérét, Csávássy Jolán óvónőt, aki az 1930-as években hunyt el, de az ő nevét már nem volt ki rávéssze a sírkőre.

Miután ez a temető betelt, nem messze innen, a román temető szomszédságában, 1947-ben, a pünkösd második napi istentisztelet után új temetőt avatott a révi református gyülekezet, Kulcsár Andor akkori lelkész hirdette az ígét. Ezt a temetőt az 1970-es években meg kellett nagyobbítani. Jelenleg is ide temetkeznek a révi magyarok. A református gyülekezet beton alapú drótkerítéssel vette körül ezt a temetőt.

A múltban a révi halottaiknak egyszerű fejfát, úgynevezett gombfát állítottak, melyeket kemény fából faragott egy-egy ügyeskezű mester: Seres Sándor, Malom Géczy Imre, Domján Viktor, Liucz Mihály. Ezek körül ma már egyik sem él. Ezen gombfák felső részén ez állt:

A. B. F. R. A.
 (a boldog feltámadás reménysége alatt)
 Itt nyugszik
 Hegyi Géczi Mihály
 élt 82 évet
 meghalt 1932. április 20-án
 Béke poraira!

Majdnem mindenki hozzátartozójának gombfája mellé szilvafát ültetett. Sírkövet csak a községbe került idegeneknek állítottak. A sírokat – néhány család kivételével – nem igen gondozták. Legtöbben csak egyszer egy évben – halottak napjára – takarították ki a sírt és környékét, s virágot, esetleg koszorút helyeztek rá. Azt a néhány sírkövet, amelyet annak idején állítottak a temetőben, nagyváradi mesterek készítettek. Egy ilyen sírkő az a nagy fehér márványsíremlék, amelyről a következő olvasható:

*Három testvér pihen itt lenn
 E virágos sír ölében,
 De a lelkük fenn az égben
 Leng már Isten közelében.
 Drága nevük itt van sorban:
 Géczi Jani, Rózsi, Borcsa.
 Lelkük együtt ölelkezve,
 Fenn a fényes mennyországban
 Várják drága szüleiket
 A boldog viszontlátásra.*

(Ezt a sírfeliratot Kál Géczi Jánosné Lökös Julianna kérésére írta Juhász Sándorné Hegyi Géczi Katalin révi asszony.)

Az 1960-as években Bucsei Sándor 1919-ben született révi lakos kezdett sírköveket készíteni. Ezek a sírkövek műkőből készülnek, amelyekbe márványlapot építenek be. Így a mostani temetőben az utolsó harminc év óta szinte minden sírhanton ilyen sírkő áll. A hant elejére helyezik el, s a hantot betonkeret veszi körül. Ettől kezdve kezdik a sírokat gondozni, a sírokra virágot ültetni. Minden tavasszal igyekszik mindenki szereteteinek sírját kitakarítani, friss virággal beültetni. Halottak napjára a temető megszépül, minden sír tele van virággal. November elsején délután kimennek az emberek a temetőbe szereteteik sírjához, gyertyát gyújtanak – többnyire a reformátusok is –, koszorút helyeznek a sírokra, a lelkész igét hirdet, az emberek énekelnek.

Harangszó hozza a lakosság tudomására, ha meghal valaki a faluban. Reggel nyolc órakor és déli tizenkét órakor szoktak a halottnak harangozni. A halálesetet a „híradó harangozás” hozza a lakosság tudomására. Ekkor először csak az egyik, a kisebbik harangot húzzák meg. Ha nő a halott, akkor kétszer szakítják meg a harangozást, ha férfi, akkor háromszor, s csak ezután húzzák egyszerre mindkét harangot. A temetés előtt egy fél órával húzzák a „gyűlő”-t, ekkor mindkét harang szól. Ekkor indulnak el hazulról az emberek a temetésre. A temetési szertartás a halottas ház udvarán van. Amikor elindulnak a halottal a temetőbe, ismét harangoznak, és szól a harang mindaddig, amíg a halottal kiérnek a temetőbe. Régen kézen, majd 1978-tól, amikor a református gyülekezet gyászokocsit vett, ezzel vitték a halottat. Néhány éve azonban nem használják a gyászokocsit, teherautóra helyezik a koporsót s a koszorúkat, ez viszi utolsó útján a halottat.

A temetés előtti napon este virrasztani szoktak. Ekkor összegyűl a halottas házhoz a rokonság, a szomszédok és barátok. Ilyenkor énekelnek, imádkoznak. Néhány éve a lelkész is részt vesz a virrasztáson. A virrasztás egy-másfél órát tart, s a végén itallal, kaláccsal kínálják meg a jelenlévőket. Itt szokták bejelenteni, hogy másnap hány órakor kezdődik a temetés. Idősebbek visszaemlékeznek arra, hogy régen a halott legközelebbi hozzátartozói, barátai a temetés előtt egész éjjel virrasztottak a halott mellett. Temetés után a rokonság, szomszédok, valamint azok, akik más helységről jöttek a temetésre, résztvesznek a halottasház udvarán rendezett halotti toron. A temetés utáni vasárnap a halott legközelebbi hozzátartozói elmennek a templomba, ahol a prédikáció után a lelkész imát mond a halottért, a gyászoló családjáért.

Van Réven – nem a temetőben – egy 1848-as, ma már jeltelen emlékhely is: Bersek József negyvennyolcas honvéd-huszárezredes nyugszik itt.

Bersek József, Arany János egykori tanítványa, Rozvány Erzsébet (Betti) férje volt. A világosi fegyverletétel után az aradi várban raboskodott. Miután nővére bécsi összeköttetései révén 1852-ben kegyelmet kapott, Réven lett a gróf Zichy uradalom jószágkormányzója. Boldogtalan házasságának válás lett a vége, s amikor 1865. január 15-én Berseknek kézbesítették a válási végzést, öngyilkos lett. Gróf Zichy temettette el révi gyümölcsös kertjében az alá a körtefa alá, ahol főbe lőtte magát. A gróf egy vörös márványsírkeresztet állíttatott ide, amelyen ez állt:

Itt nyugszik
 BERSEK JÓZSEF
 1848-as honvéd
 huszárezredes
 1806–1865
 Béke poraira!

E síremléket előbb a gróf alkalmazottai, majd a réviiek gondozták, halottak napján virágot vittek rá, gyertyát gyújtottak, annál is inkább, mivel a réviiek úgy tudták, hogy egy halálraítélt bújdosó síremléke ez. Trianon után a Zichy-birtok új tulajdonosa, Mateescu is nem egyszer levett kalappal tisztelgett a szabadságharc hőisének sírja előtt. 1945 után a Magyar Népi Szövetség vette gondozásba a sírt, s minden évben, az úgynevezett „Nagykert”-ben, ezen a helyen tartottuk a Petőfi-émlék-ünnepélyeket. 1948-ban is, a szabadságharc 100. évfordulóján itt ünnepeltünk. Ekkor a rendbehozott sírt – Rév környékének egyetlen 1848-as emlékhelyét – megkoszorúztuk, amely sértetlenül állt 1957 tavaszáig. Ekkor az egykori uradalom gyümölcsöskertjét házhelyeknek osztotta ki a község vezetősége, s az akkori párttitkár, akinek birtokába került ez a terület, kiásta a márvány síremléket, s három darabba törve beépíttette házának fundamentumába. Ma már csak az idős emberek emlékeznek a sírkőre, s arra, hogy kinek az emléket őrizte.

A Rév községhez tartozó **Köröstopán** – ahol ma egy magyar sem él – még áll egy régi református temető, ami azt bizonyítja, hogy itt is éltek magyarok, igazolva Sass Kálmán állítását, aki A Körös-völgyi református egyházak története című dolgozatában ezt írja: „Topa, Báród, Birtiny helységekben 1822-ben még sok a magyar.”

Ez a temető a jelenlegi ortodox (volt görög katolikus) templom mögött, a patak partján helyezkedik el mintegy 15–20 ár területen. Itt ma már csak egy korhadó gombfa és két vasból készült kereszt tahálható, melyek közül a gombfáról, s az egyik vaskeresztről a Piroska név, míg a másik vaskeresztről a Makkai Jeremiás név olvasható le. De ebben a temetőben nyugsznak a Hillebrandt család tagjai is, akiket az 1950-1960-as években temettek ide. Itt nyugszik Hillebrandt Rudolf volt zilahi állomásfőnök, és felesége Kapitány Anna, valamint Hillebrandt Gizella a budapesti Baar–Madas híres református leánygimnázium francia tanárnője, aki hét nyelvet beszélt, s csaknem 80 évesen kezdte tanulni az orosz nyelvet is. A Hillebrandt család jelenleg jeltelen sírhelyét nevelt lányuk Cipău Valeria ismeri, s szándékában áll a közeljövőben síremléket

állítani ide. Ezt a köröstopai református temetőt a révi református gyülekezet gondnoka, presbiterei szokták takarítani (a fákat metszeni, a fűvet lekaszálni.)

Köröstopán a domboldalon található egy kriptá, a báró Ruzsinszky Zámbo család sírhelye, ahová az 1900-as évek elején temették el a család utolsó tagját, Palládyné báró Zámbo Amáliát. A kriptá elég jó állapotban van a Jolte család birtokán. Az 1896-ban született Jolte Florian, 74 éves korában elmesélte, hogy ő 1940-ben járt a kriptá belsejében, ahol akkor volt egy érckoporsó, egy üvegkoporsó, egy felnőtt és egy gyermek fakoporsó. Az érckoporsóban nyugszik Palládyné báró Zámbo Amália. A báró Zámbo család református volt. Sass Kálmán Mezőtelegd története című könyvében Adatok a Körös-völgyi református egyházak történetéhez című fejezetében megemlíti, hogy 1834-ben Zámbo Miklósné, született Katona Rozália (a topai báró Ruzsinszky Zámbo felesége) „Isten és vallásunk iránt való buzgóságból a révi református templom tornyának rendbehozatalára 30 frt.-ot ad.”

Ezt a kriptát 1944 őszén feltörték. Mivel erős vasajtaját nem tudták kifizéteni, az ajtó alatt ástak egy üreget, s itt hatoltak be. Jolte Florian elmondta, hogy ő ezen a nyíláson keresztül bevilágított, s látta, hogy az érckoporsó kivételével a koporsókat összetörték és a csontokat szétszórták. Ő ezt a nyílást befalazta, s azóta ott senki nem járt.

Ugyancsak Köröstopán van az a magas sírkő, amelyre 1884-ben K. Nagy Sándor Biharország – útirajzok című könyvében felhívja az utazó figyelmét a Köröstopán lévő magas sírkőre, mely a keleti (Nagyvárad–Kolozsvár közötti) vasútvonal építése alkalmával föld alá temetett munkások hamvai fölé emeltetett. A jelenlegi ortodox (volt görög katolikus) templom kertjében ma is áll ez a márványmonolit az alábbi latin nyelvű felirattal:

Ad piam memoriam
omnium
defunctorum
qui laborabant
in constructione
viae ferreae
a Nagy Varadino
usque Kolosvar
in sectione III
annis 1868, 1869–1870
R.I.P.

Miután a révi református gyülekezet 1995. május 7-én emléktáblát helyezett el a templom belső falán a hősi halottak emlékére, 1996. november elsején (halottak napján) egy obeliszket állított a révi református temetőben az I. és II. világháború áldozatainak emlékére. Az obeliszk ünnepélyes felavatása alkalmával e síremlék mellett D. Tőkés László, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület püspöke, valamint Boros József Attila révi református lelkész hirdette az ígét, a hadban elesettekről pedig Juhász Viktor ny. tanár emlékezett meg. Az obeliszken ez áll:

Pro patria
Az I. és II.
világháború
áldozatainak
emlékére
állította
a révi
református
gyülekezet
1996.

Azért nem írtunk erre az obeliszkre neveket, mert a két világháború áldozatai alatt nem csak az I. világháborúban elesett tíz s a II. világháborúban elesett tizenegy magyar honvédet értjük, akiknek neve ott van a templomi emléktáblán, hanem mindazokat a románokat, magyarokat, cigányokat és zsidókat, akik Révről indultak el a harctérre, vagy hurcolták el őket, s munkatáborokban, lágerekben, gázkamrákban veszítették életüket. Ez az obeliszk emléket állít annak a három ismeretlen anyaországi honvédnek is, akiknek a holttestét a foglyokat szállító tehervonatból tették le 1945 februárjában a révi vasútállomáson, s akiket a Magyar Népi Szövetség temetett el a révi temetőben.

A jelenlegi révi református temető ma már gondozott, az emberek igyekeznek szeretteik sírját rendbe tartani, virággal beültetni. A réviak tisztelik azt a helyet, ahol őseik, szeretteik pihennek. Egyre többen vallják Sütő Andrással: „Rongy ember aki nem tiszteli az elődeit és a halottait. Nemcsak a sajátját, a másokéit is.”

A felszámolt Topai úti révi református temető megmentett sarka
Karl Handl, a Zichy-cseppkőbarlang
felfedezőjének sírjával

Korhadó gombfa a köröstopai
református temetőben

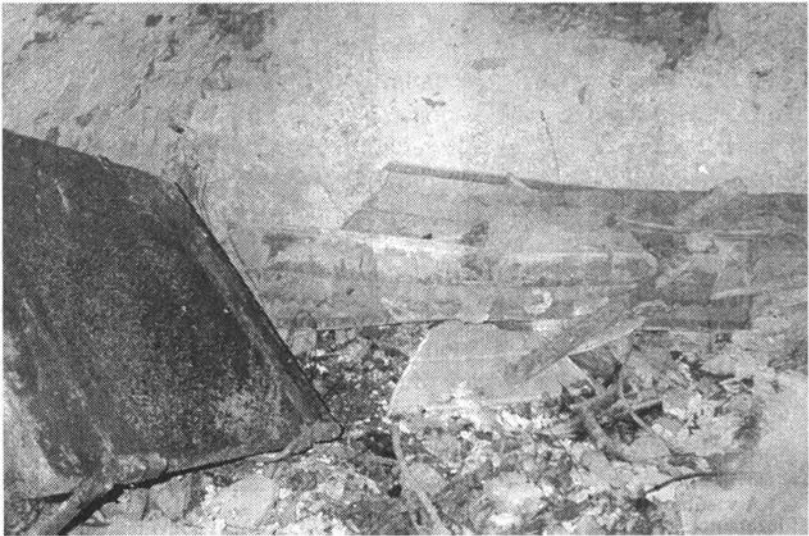
A vasútépítés (1868–1870)
áldozatainak síremléke Köröstopán

Régi sírhant a révi temetőben

A köröstopai kripta és annak feldúlt belseje

Régi és új egymás mellett...

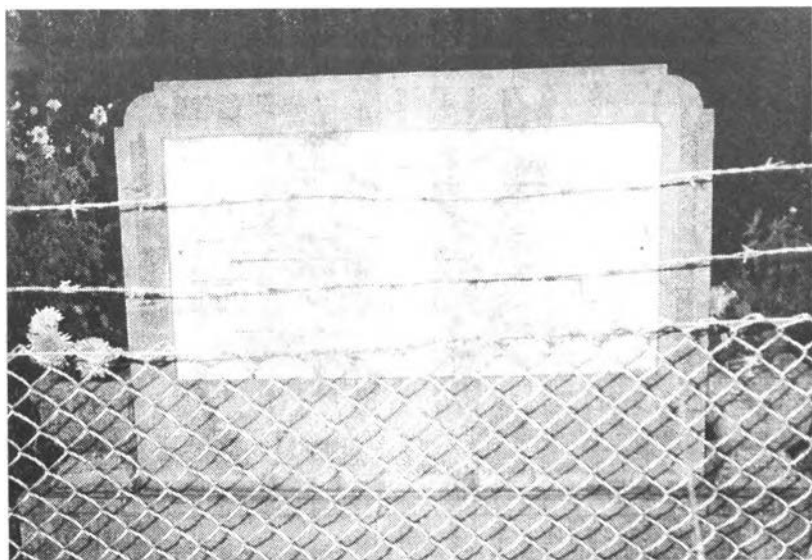
Meghatóan egyszerű...

Marton Gabriella síremléke

Más-más formák

A jelenlegi, rendezett révi református temető

Az I. és II. világháború áldozatainak emlékére állított obeliszk a révi református temetőben

FAZEKAS LÓRÁND

A kisbányai örök csend otthonában

Kisbányai kis falucska Szatmár megye északkeleti részén, az Avas hegylábi síkságra települve, 5 km-re községközpontjától, az egykori ugocsai járási székhelytől, Halmitól. Története a 13. századra nyúlik vissza, mikor ez a terület még királyi birtok. A tatárjárást megelőző, de főleg az azt követő évtizedekben a királyi birtokról adományként hatalmas birtoktestek válnak le, melyek királyhű emberek, hűbérurak és kisbirtokosok kezébe kerülnek. Így az ugocsai területek nagy részén három nemzetség osztozik: a Hont-Pázmány nemzetség, a Gut-Keled nemzetség és a Káta nemzetség, míg a terület többi része a nemzetségek közé beékelődve kisbirtokosok tulajdona lett.

A Káta nemzetség alapító tagja Rafael comes V. István királytól kapta adományként azt a birtokrészt, melynek a központja ez a mai kis falu, Bányai volt, s melyet minden valószínűség szerint a Káta nemzetség telepített. Nevét a Várad Regestrum 1261-ben említi először. Az évszázadok során a település azonban elvesztette központi szerepét, helyét a szomszédos falu, Halmi vette át, mely közlekedés-földrajzilag előnyösebb helyet foglalt el. Így e település fejlődése megállt, a népességtöbblet az elvándorlást, a nagyobb helységekbe való áttelepülést választotta.

A reformáció, mint a 16. század legnagyobb szellemi áramlata, az ugocsai tájakat sem kerülte el. A táj első protestáns főura Perényi Péter koronaőr, mint a Túr-vidék birtokosa, csak mérsékelten pártfogolja a reformációt, csak bécsi fogságba jutása idején buzdítja fiát, Gábort, a reformáció terjesztésének fokozottabb támogatására. A táj nagy szervező reformátorának, Melius Juhász Péternek, hittérítése révén a század közepéig a református hitre való átállás a környék minden falvában végbemegy. Így Bányai népessége is reformátussá válik, mely hit mellett a rekatolicizálás idején is kitartott, s napjainkban is „Békesség Istentől” köszöntéssel üdvözlük papjukat. Egy 1877-es egyházi statisztika szerint a falu 490 lakója közül 398 református volt, a 35 római katolikus és a 29 görög katolikus a falu szélére letelepült cigányság soraiból, esetleg más faluból, házasság révén ide költöztek közül kerültek ki. A faluban élt még huszonnyolc izraelita is.

Évszázadokig a falu egyetlen széles, délkelet-északnyugat irányú utcából állt, melynek nyugati vége a Turc felé vezető útra fut ki, ahol századunk második felében egy nagyobbbrészt egyoldali házsor alakult, míg a délkeleti végben, ahol a mezőre két irányba indulnak ki az utak, három, illetve két ház települt. A Fő utca déloldali házsorának belsősegei végében helyezkedik el az örök csend birodalma, egy másik falu – ahogy László Gyula nevezte –, „a halott falu”, vagyis a temető.

Ezt a 0,62 ha területet már évszázadok óta temetkezésre használta és használja a falu, úgy, hogy a keleti oldalból indulva, fokozatosan nyugat felé temetkeznek. Mutatja ezt a sírhantok és a fejfák állapota. A területet a déli oldalon keskeny, sekély árok szegélyezi, mely nem annyira a víz elvezetésére készült, mint inkább szimbólum volt, a „falú” határtól való elkülönülését szolgálta. Ide az árok szélébe helyezték el a megkereszteletlen gyermeket, ami viszont ritka volt, mert az újszülöttet háromnapos korában már megkeresztelték, épp a gyakori gyermekhalandóság miatt. A kereszteléssel nem kellett vasárnapig várni, akkor nem is igen kereszteltek, hanem kedden, csütörtökön és szombaton volt a keresztelés napja. Az árkon belül a temetőt magas kőkény-, fagyal-, vadrózsabokrok és közéjük települt földibodza alkotta élősövény szegélyezi, melyeken több ösvénybejárat van. Mesterséges kerítés a terület északi oldalán a telkek belsősegeitől választja el a temetőt. Az északnyugati sarkában van a fő ösvénybejárat, ide torkollik be az országútból letérő kertek alatti ösvény, melyen a falu nagy része kijár a temetőbe. A falu déloldali házsorának közepe táján lakó Bartha András, temetőre lenyúló telkén egy temetői lejáró utat hagyott, azon viszik le a koporsót ma a sírhoz.

A terület ma belsőleg három részre tagolódik: a terület délkeleti felében van a régi temető, az új temető az északnyugati részben, mindkettő a reformátusok temetkezési helye, míg a harmadik rész a legújabb, melyet a kollektíva idején pótoltak a temetőhöz; ma még művelt terület, melynek délkeleti szögletében elkülönülten, a református síroktól távol, kis parcellában helyezkednek el a katolikusok és a görög katolikusok sírjai.

A sírok irányultságát tekintve lényeges eltérés van a régi és az újak között, míg a régi temető ma már alig-alig felismerhető sírhantjai, melyek fejfái még a '80-as évek elején félig a földbe süllyedve, megdőlvé álltak, s a nap delelése felé tekintettek, addig az új részben ma a fejfák arcukat a lenyugvó nap felé mutatják. Hogy mi váltotta ki ezt a szokásváltozást, arra a faluban már senki sem emlékezik.

A sírhant 50–60 cm magas, trapéz metszetű földhalom, ahova a halott feje fölé helyezik el a fejfát. Élő fát csak ritkán ültettek a temetőbe, és az sosem volt a fejfa helyettesítője. Így kerültek fenyők, orgonák, hársak a sírok közé, néha a fejfa mellé. Elszórtan nagy szádokfák – ahogy itt nevezik a hársat –, árnyékolták a széleket. Az egyház ezeket nemrég kivágatta, s helyettük szilvát, diót, körtét ültettek.

A fejfák, a kisbábonyi temető sajátos sírjelei, még századunk közepén is uralták ezt a „halottak falvát.” A református fejfák, mint a katolikus temetők keresztjeinek megfelelői, nem a reformációval párhuzamosan jelentek meg és fejlődtek 20. századi formájukig. A reformáció ellenezte a sírok díszes megjelölését, még Melius Juhász Péter 1572-beni elhunyna alkalmából is sírját egy faragatlan kővel jelölték meg, melyre még a nevét sem vésték fel. Száz évekkel eltelnie, míg az új hit szigora enyhült. Először a nemesség sírjait jelölték díszesebb szöveges sírjelekkel. A szegényebb sorsú népréteg ilyen sírjeleket még nem kaphatott. A 18. század közepétől a század végéig válik általánosan elterjedté a magyar nyelvterületeken a sírjelek használata.

E temető fejfatípusa csak alapvető vonalaiban egyezik a szomszédos falvak (Halmi, Dabolc, Tamásváralfa, Túrterebes) református fejfaformáival, a díszítésben azonban helyi sajátossága van, mely más temetők fejfáihoz megközelítőleg sem hasonló.

Erről kérdeztük Apai Lajost, a falu talán utolsó fejfafaragó mesterét, hogyan is készül az a fa, melyről Balassa István egész Kárpát-medencére kiterjedő kutatása alapján megállapította, hogy „a sírban nyugvó halottat jelképezik, és mintegy helyette állnak ott”:

„Nagybátyámtól, nagyapám testvérétől, Apai Józseftől tanultam a fejfa készítését – kezdte magyarázatát az öreg mester. Úgy 22–24 éves lehettem, amikor ő már nemigen bírta a durva munkát a fán elvégezni, s tudva azt, hogy szeretek apróbb dolgokat faragni, segítségül hívott. Egy darabig még együtt dolgoztunk, majd egyedül folytattam a faragást. Amikor halottnak megszólalt a harang, már tudtam, hogy a családból jön valaki, és megkér, készítem el a fejfát. Igaz, rajtam kívül még más is faragott, mint Apai Jenő bátyám, apám testvére, Balázs Gyula és Mondóka János, mégis legtöbbször engem hívtak, nem is tudom miért, talán mert én soha senkit sem utasítottam vissza. Máskülönben teljesen egyforma formát faragtunk, a temetőben magam sem tudnám megmondani, melyiket faragtam én, s melyiket más, talán a betűket kéne megfigyelni. Már közülük senki nem él. Maksai István is ügyesen faragott, ő készítette a csillagos kútágásokat. Ő is meghalt már régen, sírját egy magas, fiatal fenyő jelöli.

A fejfához a fát mindig a család adta. A falu körül hatalmas százados tölgyeket nevelő erdők voltak, sokaknak saját erdőrészük is volt. A század közepén még nem lehetett átlátni a szomszédos Halmiba, Dabolcra. Mára már csak egyetlen fa maradt meg ebből a határban. Volt fa, volt miből válogatni. Akinek nem volt, az a falu erdejéből kapott. Emlékszem, egyszer egy ember, a neve nem jut most hirtelen eszembe, elment Polgár Jenőhöz – akkor ő volt a bíró –, és mondja, hogy menjenek ki az erdőre egy fáért, mert meghalt a kislánya. Kimentek, kivágták, hazahozták, majd mondja a bíró, elmegyek már hozzátok, nézzük meg a kislányt – mert ő volt a halottkém is –, hát a lánynak semmi baja. A bíró meg jól összeszidta az embert, miért nem mondta, hogy nincs tüzelője, minthogy halotthírét terjeszti a lányának.

Az erdők megapadásával, meg amikor az állam elvette tőlünk, egyre szűkösebb lett a jó göbmentes rönk, ekkor már akácot és diót is kezdtünk használni. A dió azonban nem elég tartós, hamar korhad, ebből csak szükség esetén kell faragni. (Ha valaki idegen a temetőben jár, ő maga is észreveheti ezt a változást, mert a régebbi fejfák sokkal robusztusabbak, mint az újabbak. A szerző megj.)

Soha nem itthon, hanem a halottas ház udvarán faragtam. 9–10 óra körül kezdtem, és délután 3–4-re lettem kész, úgy, hogy egy jó fél napba is beletellett, míg mindennel elkészültem. Aznap már nem sok időm maradt a házkörűli munkára, főleg télidőben, igaz, akkor nem is volt annyi tennivaló.

A nyers fából szívesebben faragtam, jobban engedelmeskedett a szerszámnak. Először lehántottam a kérgét, majd hosszúnyelű faragófejszével a földbe menő részt, a tönköt kivéve szögletesre faragtam. (Többnyire téglalap vagy esetleg négyzet metszetűekre faragták. A szerző megj.) A kéreg alatti fehérje nemigen jó, ezért ha a rönk vastagsága megengedte, csak a bélit hagytuk meg a fejfának. A durva faragás után rövidnyelű simító bárdal már félkézt lehetett faragni, majd utána kétnyelű késsel még gyalultam. Így alakult ki a három rész: a fej, a betűrész és a földbe menő rész. Méreteit a fatörzs nagysága adta meg. 160–180 cm hosszúra hagytuk, ebből 50–60 cm lett a tönk, 100–120 cm a felszíni rész, ebből 40–50 cm a fej, 60–80 cm a laprész. A bárdolás, gyalulás után a fejbe, a félgömbölyű végű cifravésővel (25 cm hosszú, 2,5 cm széles) bevéstük a cifraságokat. (Két egymással szembenéző mély vájat, széleiken fogazva, s köztük egy sima vagy kissé

domború, 18–22 cm-es laprés. A szerző megj.) A fej alsó pereme szemöldökszerűen ki kellett álljon, hogy védje az alatta levő betűrészt.

Mikor ezzel is készen voltam, következett a fa tartósítása, úgy mondjuk, hogy megfűtjük. Ezt ott az udvaron helyben végeztük el, vagy székéren kivittük a temetőbe, és ott folytattuk a munkát. A fa felső vége alá egy követ tettünk, majd beszórtuk szalmával, és ezt meggyújtva a felületet kissé megégettük. Két-három tűz is leégett, egy pokróc szalma is volt mikor elfogyott. A nyers fa nem gyúlt meg, de ha száraz volt, bizony nagyon vigyázni kellett, mert a tűz bele-belekapott, főleg ha már a fa egyszer használva volt, mert ilyet is készítettem. Mikor a tűz leégett, a szalmahamura vizet öntöttünk, és ezzel – a tönköt kivéve – bekentük az egész fejfát. Hagyni kellett megszáradni, majd következtetett a szöveg vézése. Ez igen babrás, aprólékos munka volt. Fiatalkoromban előre rákarcoltam, majd már később olyan gyakorlatom lett, hogy egyből a vésővel dolgoztam, csak a sor vonalát húztam meg, hogy a vésett szöveg egyenes legyen. A betűrésze egy pokrócot terítettem, hogy ne piszkolja a ruhát, és következtetett a vézés. A betűvéső egy igen éles, végén kissé visszahajlított és V alakúra formált kis szerszám (18 cm hosszú, 1 cm széles) volt. Egy vasvilla ágából egy kovács készítette nekem. A vésőt igen finoman egy szögletes fejú (5,5x5x9 cm-es fej, 22 cm-es nyél) könnyű fakalapáccsal ütöttem. A cifravésőhöz pedig egy valamivel nehezebb (8 cm átmérőjű hengeres fejú) szintén fából készült kalapács kellett. A faforgácsot csak lefűjni volt szabad, hogy a betűk világos színe megmaradjon.

A munkámért fizetség nem járt, egy-egy pohár pálinkával megkínáltak, de ügyni kellett, mert ha nem, a betűvéső nem oda ment, ahova kellett volna. A végén ebédelni hívtak, vagy valami harapnivalót hoztak a temetőbe, s megköszönték szívességemet.”

Az idős mester szavaiból kiérződött, hogy magyarázata révén újra átéli azokat az éveket, amikor ő, munkája által, nélkülözhetetlen embere volt ennek a kis faluközösségnek.

A vésendő szöveget a halott adatai adták, melyet egy, a faluban hagyományok által meghatározott szövegbe helyezték el. Írott betűkkel vésték, a sor végén nem vették figyelembe az elválasztás szabályait. A szemöldökre vésték a református temetőben a 19. század első felétől használatos rövidítést: ABFRA, vagyis A Boldog Feltámadás Reménye

Alatt temették az elhunytat a sírba. A szöveg visszabeszélő, maga az elhunyt mondja el magáról ki is volt ő, hány évet élt, mikor született. Az elhalálozást egy, egyszámú második személy mondja el, és teszi hozzá: Béke poraira.

Egy fejfa szövege:

ABFRA
E sírhalom nyugvóhelyem
Varga József volt a nevem
40 évet éltem
mikor megváltómhoz tértem
Születtem 1920 január 20
megh. 1960 október 10
Béke poraira

A fejfák alakja ebben a temetőben nem utal a halott nemére, nőnek, férfinak egyformát készítettek. Az életkort viszont figyelembe vették, mert gyermek vagy ifjú elhalálozása esetén, még ha vastag is volt a farönk, mindig vékonyabb fejfát faragtak, jelezve, hogy még nem számít azonos értékű egyénnek a felnőtték társadalmával. Mivel e falu közösségében a vagyoni különbségek igen elenyészőek voltak, ezért a temetőn belüli társadalmi elkülönülés nemigen nyilvánult meg. Esetleg akinek erdője volt, vastagabb fejfát tudott készíttetni az elhunyt családtagok számára.

Egyetlen sír különül csak el a múlt század végén, az akkor még üres nyugati részben, ahová egy fiatalon elhunyt testvérpárt temettek. A falutól északra, az úgynevezett Tagban lakott a nagyobb birtokkal rendelkező Javorik család. A múlt század végén három év alatt két gyermeküket veszítették el, a 20 éves Zoltánt, majd a 21 éves Margitot. Nekik állított a család egy 3,30x3,80 m-es területű, 1 m magas kovácsoltvas kerítéssel körülvett síron egy fehér márványobeliszk emléket. A család katolikus volt, jelzi ezt az obeliszk felső végére vésett kereszt. Talán ez is hozzájárult, hogy elkülönülten temetkeztek.

A sírkő szövege:

Itt nyugszanak
Istenben
Felejtethetlen testvérek
Javorik Zoltán
Szül. 1876 április 26
Megh. 1896 aug. 19

Javorik Margit
 Szül. 1878 május 28
 Megh. 1899 május 27

A kő coklijára vésve:

Az élet viruló korában
 Elhívta őket a halál
 Vigasztalhatatlan szüleinek és testvérei
 El nem múló fájdalomára

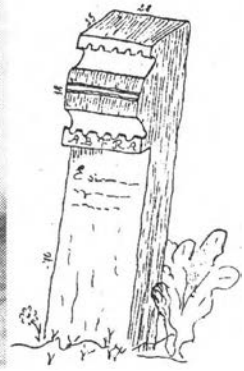
A béke anygala örködjön drága poraik fölött!

A sír ma gondozatlan, a kőre zúzmók telepedtek, de azért máig hirdeti e száz évvel ezelőtti tragédiát. A család az első világháború után elköltözött, a leszármazottak ma Amerikában élnek. Mára már a sír köré ért a temetkezés, így egykori elkülönültségére csak a vizsgáldó következtethet.

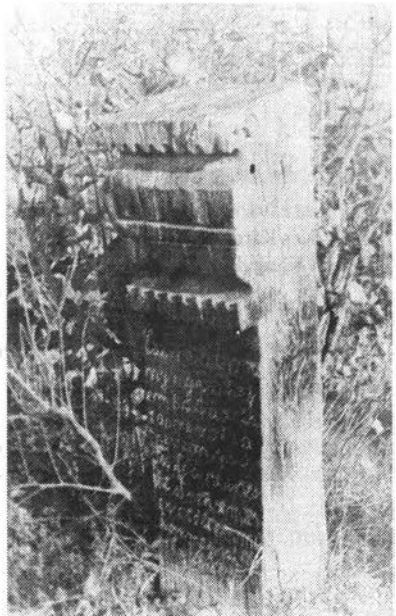
A családok tagjai régen nem ragaszkodtak ahhoz, hogy a temetőben egymás mellett feküdjenek, így férj, feleség, kiskorú gyermek egymástól távol, ahogy a sorban a hely következett, úgy kerültek elhantolásra. Egymásra sosem temetkeztek, ezt az is mutatja, hogy nincsenek egymás melletti fejfák. Az utóbbi 20–30 évben, mióta a sírokat betonkerettel kezdik övezni, esetleg lefedni, a fejfák helyett sírköveket készíttetnek, megjelent a családi sír, az egymásra vagy egymás mellé temetkezés. A keretézéssel kikerülő régi fejfákat hazaviszik, egy darabig őrzik, majd eltüzelik. A még ép, erős fákat szükség esetén átgyalultatják, megfűtik, és új szöveget vésetnek. Van amikor nem is a család használja a továbbiakban a fát.

A befedetlen sírokat egyszer tavasszal és a halottak napja előtt teszik rendbe. Ma törökszegfűt, árvácskát, büdöskét, kalakáncot ültetnek, régebben inkább élő növények kerültek a hantokra, s így kevesebbet is kellett gondozni. A régi, elhanyagoltabb sírokon ma is ott zöldell a puszpángbokor, de ültettek istenfát, az élő muskátlit, az apró, fehérvirágú kenyérmorzsát. Az elhagyott sírokat egy idő után belepte a fű, s így egyre jobban ellaposodva kaszálás alá kerülnek, s, hogy hol voltak egykor sírhantok, a tavasszal megjelenő sárga csillagvirág csokrai jelzik, vagy egy-egy később a fű közül előbújó tüzesliliom.

Halottaikat a hozzátartozók nyári vasárnapokon, esetleg hétköznap látogatják meg, főleg ha a kertben van virág. „.... többen szomszédok kimegyünk, letesszük a virágokat, s aztán leülünk a sír szélére és

Kisbábonyi temető – 1998

beszélgetünk” – mondja a 96 éves Elek Zsófia néni. „Így volt ez régen is, csak akkor nem voltak kősírok, a fűbe ültünk le. Az első kősírt én csináltattam az uramnak 50 évvel ezelőtt, 1948-ban, azóta özvegyen élek.” Temetés után is, aki ráér felkeresi családja sírját, de ilyenkor nem visz virágot. A közeli hozzátartozó, férj vagy feleség, gyermek, szülő halálának évfordulóján, az istentisztelet utáni emlékharangozást követően, a család kilátogat a temetőbe, ilyenkor az elhunyt életéről, a vele kapcsolatos emlékekről is szó esik.

Bábonyon a temető a falu mindennapi életének része, mert mivel közel esik a faluhoz, ösvények szelik át, két átlós és egy peremösvény, melyen a mezőre menők, hazatérők egy része szinte naponta elhaladnak a sírok között, s óhatatlanul is eszükbe jutnak az elhunytak: rokonok, szomszédok, barátok, kikhez az élet emlékei fűzik.

A temető haszna ebben a faluban a mindenkori papot illeti meg. Ő kaszáltatja a régi temetőt, művelti a még használatba nem vett részt, óvé a gyümölcs, a kiöregedett, kivágható fa.

A polgári szokások behatolása a falusi temetőkbe, a jó fejének való fa hiánya, a műkő sírjelek, a műanyag koszorúk divatja fellazítja, felborítja a régi évszázadok alatt kialakult szokásvilágot, uniformizálja falvaink eme népi civilizációját.

Jegyzetek:

Balassa Iván: **A magyar falvak temetői.** Corvina, Budapest, 1989.

Dr. Kós Károly, Szentimrei Judit, Dr. Nagy Jenő: **Szilágysági magyar népművészet.** Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974. 114–123.old.

Major Miklós: **Felső-Berettyó vidéki fejfák.** Népismereti dolgozatok. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978, 238–244.old.

Demeter Lajos: **Dálnoki és zaláni kopjafák.** Művelődés, 1978. dec. 30 oldal.

Adatközlők:

Apai Lajos, sz. 1927, 13-as házsám.

Balázs Gyula, sz. 1929, 104-es házsám.

Elek Zsófia sz. Varga, 1902, 87-es házsám.

SZÉKELY ANTAL

Megnyugtató látvány, áhítatot keltő hangulat

OMBOD

Ombod falu múltjára vonatkozó feljegyzések elég kevés számban és terjedelemben maradtak reánk. Telegdy József volt ombodi lelkipásztor a rendelkezésére álló forrásmunkák figyelembevételével összeállította Az Ombodi Református Egyházközség története című kéziratát, amely a kezdetektől 1964 áprilisáig tárgyalja az eseményeket. Ebben a kéziratban – amely az Ombodi Református Egyházközség Lelkészi Hivatalában található –, az alábbi forrásmunkák olvashatók: Szirmai Antal: *Szatmár vármegye fekvése, története és polgári esmeretei*, Buda 1810; *Szatmár vármegye monográfiája*, 1906; Maksai Ferenc: *Középkori Szatmár megye*, Bp. 1940; Soltész János egykori ombodi lelkipásztor: *A Nagybányai Reformált Egyházmegye története*.

Mindezekből pedig Ombodra vonatkozóan olvashatjuk:

1. Szirmai Antaltól: „Ombod falu a Szamos partján, lakosai mind református magyarok, 80 gazda, fából épült templomok, földje egyenes és termékeny, hasznos gyümölcsösei s tölgyes erdeje, földesurai: Gróf Teleki Imre és Szelecskei János királyi tanácsos.

1405. Egész helységet Báthori István bírta, kinek a Szamos vizén épített malmát Miklós és Simon Jánosnak, néhai Megyesi Simon bán fiának fia levágattak.

1417. Báthori István és Benedek új Királyi adomány mellett ezen helységbe beiktattattak.

1420. Azoknak ombodi jobbágyi Nemes Mindszenti Ambrust megsebesítették.

1610. Kákonyi Istvánnak rész.

1625. Királi Daróczi Debretzeni Tamásnak is rész benne.

1758. Vásáros Naményi Eötvös Sándornak és Lászlónak egész helység királyi adománnyal adatott.”

A Vásárosnaményi Eötvös családról az ombodi templom belső fala ma is őriz egy kétszáz éves, művészién kifaragott, címeres sírkövet, amelyen ez áll: „Tekintetes Nemzetes Debretzeni Mária Úrasszony.

Tekintetes Nemz. V. Naményi Eötvös Miklós Úr Felséges Királi Consiliariusza És Provincialis Comissariusza Eözvegye, Meghalálozott 1764-ben, Karátson havának 12 napján, Életének 74-dik Esztendejében Ki is Örök Emlékezetre Hagyta Ezen Rendeket. Koporsómra pedig írják ez Verseket, Itt fekszik egy Arva, Itt eltemettetett, Ki is Életében Sokakat Szenyvedett, Nyugodjék már Szegény Bírja Az Egeket.”

2. Maksai Ferenc soraiból idézünk: „Ombod, Wmbud, Wmboth, Ombod, korai oklevelek híján, kezdeteiről nem mondhatunk bizonyosat. Később a Szántai Petőfiak (1373. D. 1. 6102) és Báthoriak (1393. D. 1. 10572) uradalmának része. Magyar J. n. 1446. M. Budai Dak. B.: litteratus D. 1. 13, 934).”

3. Soltész János A Nagybányai Reformált Egyházmegye története című könyvének 269. oldalán Omboddal foglalkozó fejezetében ez olvasható: „Az ombodi egyház több százados múltjáról nincs semmi írott bizonyítékunk, csak vélelmezhetjük, hogy mindenkor reformált vallású földesurai lévén, nem kellett zaklatásokat és bántalmazásokat szenvednie, hanem csendes és békés viszonyok között, nem nagy népeiséggel ugyan, de tiszta magyarsággal fejleszthette községi életét is. A hajdani jobbágyok között került ugyan 2–3 görög katolikus család is, de ezek oláhlul beszélni nem tudtak. Így az egész község ma is tiszta magyarnak mondható.”

A falu 1968 óta Szatmárpálfalva községközpont-hoz tartozik, Szatmártól mindössze öt kilométer távolságra fekszik. Lakosai korán elfogadták a reformációt. Már kezdetben anyaegyházzá alakult. A Debreczeni, majd az Ötvös család jelentős anyagi támogatást nyújtott az ombodi egyháznak.

A máig fennmaradt dokumentumok közül megemlítjük: 1. az ombodi anya- és pálfalvai leányegyház anyakönyve I. (1774–1821) és II. (1822–1839) kötetét; 2. a halotti anyakönyvet (1774–1839); 3. a keresztelési, házassági és halotti anyakönyvet 1950-től napjainkig; 4. a konfirmáltak anyakönyvét 1950-től napjainkig.

Az 1774. január 1-jén megkezdett anyakönyv utolsó lapján leltár található, mely a Gyulai György lelkész által összeállított egyházi javakat tünteti fel. Ebben első leltári tárgyként szerepel a templom épülete az 1779. évben; szószerint idézve: „Épült ebben az esztendőben újonnan, egészen fábul tsinált Templom az előbbinek helyén.” A templom a falunak a Szamos felől levő ún. Berek utcáján, annak a közepén épült fel. Abban az időben ott volt a falu központja.

A keresztelési anyakönyv I. kötete 9. oldalán az első bejegyzés szerint 1779. november 21-én két fiúgyermeket kereszteltek, s ugyanezen a napon tartották meg az új templom felszentelését is.

1774-ben kezdődött a halotti anyakönyv vezetése. Azon év október 15-én temették el Kotsis Mihálynét. 1777-ben már új temetőkertről szól a feljegyzés. Ez azért vált szükségessé, mivel a cinterem már betelt. Balog Kálmán, aki 1892-ben született, 1954-ben arra emlékezett, hogy amikor 1948-ban a Berek utca közepe tájára új apaállat-istállót építettek, az alap ásása közben emberi csontok kerültek elő. Ennek azonban senki nem tulajdonított különösebb fontosságot, noha bizonyosra vehető, hogy azon a helyen volt a falu legrégebbi temetője.

Az 1777-ben említett „új temető” falun kívüli terület, amelyet a Kotsis János földjének külső végéből szakasztott ki „ordinarius Szolga Bíró Tttes Gróf Ferentz Uram a Helvetica Confessión Levő Reformátusoknak Temető helyeknek” (Halotti anyakönyv, 3. oldal). 1777-ben az új temető első halottja Páll Andrásné sz. Csüre Erzsébet volt. (Uo. 4. old.) Ennek az anyakönyvnek az 5. oldala arról tudósít, hogy az új templomban prédikálták ki elsőnek Budi István ifjú legényt. A bejegyzésekből megállapítható, hogy abban az időben a gyermekhalandóság elérte a 70–80 százalékot. Ma már szinte nullára csökkent.

A fentemlített „új temető” ma, a lelkész által használt gyümölcsös szomszédságában terül el. Benne egyetlen síremlék hirdeti, hogy ott nyugszik Soltész János egykori ombodi lelkipásztor (1838–1908), akinek emlékét az ombodi református egyház örökítette meg. Ezt az ötven árnyi területet az egyház öt ár nagyságú parcellákra felosztva minden évben elárverezi használatra.

Soltész János idézett könyvéből megtudjuk, hogy az 1779-ben felszentelt fatemplom „Mlgos Grófné Eötvös Mária asszony eö költségével épült fel.” Ez a templom 85 évig szolgált gyülekezeti hajlékul őseinknek.

A Szamos áradásai gyakran fenyegették a Berek utcai fatemplomot. Ezért az ombodi Ecclesia Consistoriuma Végzéseinek Protocolluma szerint az egyháztagok elhatározták egy új templom felépítését. Ennek előkészítésére Márton Bálint főgondnokot kérték fel 1862-ben. Az új templom szilárd alapra felrakott téglából készült az egyháztagok áldozatkész hozzájárulásával. 1864-ben szentelték fel. Ez a templom ma is áll a Hirip felé vezető út elején.

Az évtizedek során betelt „új temetőben” az 1950-es évek elején még látni lehetett néhány szép, gránitkőből készült sírkövet. Ezek azonban nyomtalanul eltűntek. A területen megnőtt sok akácfát az egyház kitermelte és értékesítette. Ma már ezt nevezik régi temetőnek.

A századforduló előtt kijelölt harmadik sírkert a falu keleti végében, a templomtól az országúton számított 500 m-re van, A temető nyugat-keleti irányban nyúlik el, nagyrésze még termőföld. Szélessége 50 m, a temetkezésre szánt rész eddigi hossza 100 méter.

Sokan elpusztultak az 1884. évben kitört kolerajárvány idején. Mindennapos volt a temetés. Előfordult, hogy egyszerre két-három koporsó fölött is kellett prédikálni. Ekkor építettek a temetőbe egy fából készült halottas házat, amelyet – Szabó Endre gondnok szerint – az ötvenes években széthordtak.

1936-ban tífuszjárvány ütötte fel a fejét. Az előjáróság Fiacsó Jenő Berek utcai házában jelölt ki elkülönítő szobát a betegek részére. (Szabó Károlyné sz. Vajda Emma, 78 éves, emlékezése.)

A jelenleg használt új temetőben 23 fejfa, 173 vasból készült fenyőág alakú táblácskával ellátott sírjel, 93 betonkeret, három magányos gránitsírkő, 26 egyfedelű, 18 kétfedelű, négy háromfedelű és két négyfedelű sír található. Vannak szép számban jeltelen sírok is.

Ide belépve, a rendezett állapotban levő sírok látványa megnyugtató, áhítatot keltő hangulatot sugároz. A környezet komolyságához hozzájárul a síremlékek gondos ápoltsága, a térben való körültekintő elhelyezkedése. Amennyiben a sorok egyenes vonala itt-ott megtörik, ez annak tulajdonítható, hogy a fedett sírok és betonkeretek építésekor – mivel azokat különböző időben végzik –, nem tartják be azok elhelyezkedési irányát.

A temető esztétikai rendjének a kialakítása a presbitérium feladata. Hasonlóképpen ennek a testületnek a hatáskörébe tartozik a sírkert tisztántartásának és ápolásának a felügyelete.

A fenyőág alakú vasemlékek táblácskái a halottak nevét, életkorát és Béke poraira felírást tartalmazák. Az igen kevés számban előforduló fejfák formái magukon hordozzák az ombodi ácsmesterek jellegzetes stílusát. Zömében ilyen alakú fejfákat lehet (még) látni. (1–2. ábra) A betűk folyóírással kapcsolódnak egymásba elég kezdetleges formában. A szöveg vagy közvetlenül az oszlopra, vagy pedig szegekkel rögzített fatáblára kerül. Általában olvashatatlanok. Egyik fejfáról ki lehetett

betűzni az erősen elhalványuló írásból: Itt nyugszik Cselényi Gyuláné sz. Székely Ida 1896–1956. Egy másik (pálfalvi típusú) fejfa táblácskáján ez állt: *Én Székely Sanyika voltam / Mint rózsavirág bimbóztam. / De a halál parancsára / Szüleimnek bánatára / 9 éves koromba, / Szálltam sötét síromba.* (Ez a halott a dolgozat írójának volt a kislánya.) Ezt a fejfát is elérte a végzete: tőből elfürészelték.

Ombodi fejfakészítők voltak: Székely János (Jankó), utána pedig Székely Árpád. Nem voltak rokonok, de mindkettő ácsmesternek számított. A pálfalvai fejfák főleg a felső végük kialakításában különböztek az ombodiakétól. Ezek alakja (3. ábra). Készítőjük Nagy Lajos ezermester, a fenti verset édesapja, id. Nagy Lajos diktálta le. Az ombodi fejfák rövid élettartamának magyarázata a temető közelében fekvő cigánytelepnél keresendő.

Legrégibbi sírkő az új temető megnyitását követő második évtizedben kerülhetett a mai helyére. Felirata: Borgyos Albert 1843–1906. Sokáig hevert a földön. Most helyre állították. A minden oldalon fényesre csiszolt gránit sírkövek száma eléri a tízet. Az egyik oldalon lesimított, a másik három oldalon érdesre egyengetett gránit sírkövek már nagyobb számban fordulnak elő. Olyanokat is látni lehet, amelyeknek a kő jobb és bal oldala mellett egy-két fényes gránit-hasábocska áll. Más alkotásnál, a sírkövel egy vonalban, majdnem mellette egy 10 cm széles oldalú oszlop nyúlik fel a sírkő magasságáig, tetejére pedig egy fehér márványból kifaragott rózsabimbó került.

A mesterek fantáziadús alkotásai azok a gránitkövek is, amelyeknek egyik oldala kissé befelé hajlik, az azzal szemben levő pedig alul egyszer, felül kétszer csapott, szinte trapezoid alakú, kissé kifelé hajló formát mutatnak. (4. ábra.) Valószínűnek tartom, hogy a kövek feldarabolása után nyert alakzatokat, anyagtakarékossági okokból nem szabják tovább. Más, hasonló alakú kövek esetében a kipattanó, vagy hiányzó részeket legyezőhöz hasonló mintájú fehér márvánnyal pótolják. Az anyagtakarékosságnak ez is ügyes megoldása. (5. ábra.)

Vannak olyan, minden oldalukon simára csiszolt gránitkövek, amelyeknek szöveges oldalára egy vagy két, a sírkő szélével párhuzamosan felfelé haladó félkör alakú vályuszerűséget csiszoltak. Ezeknek az ára is magas. (6.a.ábra.) A síremlékek között megjelent olyan is, amelynek egész elülső része gránitlap, hátsó fele pedig négy ujjnyi vastagságúra öntött mozaik. Az utóbbinak a kiképzési mintája hasonló a felfelé irányuló halpikkelyekhez. (6. b. ábra.)

A legtöbb sírkő kissé szélesebb alapon álló, téglalap alakú tömb. Anyaga szürke cement és márványdara keveréke (mozaik). Az élek mentén két-három cm széles sima csíkot képeznek ki. A többi felületet érdesre kalapálják (kiverik). A kövek felső sarka vagy három élű csúcs, vagy pedig tört körív (7. a, b. ábra.) A táblák alá, 2-3 ujjnyi távolságra, rózsafüzéért ábrázoló domborművet ragasztanak, amit aranybronzal festenek be.

Különböző alakúak a virágtartó kelyhek is, amelyeket a sírkőtől jobbra és balra, vagy magára a kripta fedelére erősítenek. Újabban a sírköveknek a fedél felőli alsó része mentén helyezik el az igen tetszetős alakú víztartó beton edényeket.

A sírtáblák döntő többségét szomorúfűz-alakzat díszíti. Itt-ott előfordul egy-egy sugárzó kehely is. A minden oldalukon csiszolt fényes sírköveken, néhol a tölgyfaág minta is látható.

A feliratok sokféle változatban fordulnak elő. A régi sírköveken kizárólag mélyvésésű betűminták láthatók. Az újabb feliratok már az igen enyhén mélyített, vagy a tört mezőből feketén kidomborodó, széles vonalú betűből állnak. Néha folyóírást is lehet látni. Tény, hogy nem minden felirat mestermunka. Ám mindenki úgy intézi, ahogy a zsebe megengedi. Általában felülre kerül a családfő, alája a hitvese neve. Ez utóbbi nem mindig a leánykori vezetéknev. Van olyan tábla, amelyre elhalálzási sorrendben kerültek fel a nevek, feltüntetve a rokonsági kapcsolatot is.

A sírok helyét megjelölő betonkeretek sokfélék. Az egyszerű, minden díszítő elemet nélkülöző keretektől, a felső részükön kifelé vagy befelé, esetleg mindkét oldalra kiképzett párkányos, alul vagy közepén körbefutó, szögletesen kiálló csikkal díszített alkotások mindenike előfordul. A fedelek alakja és díszítő elemei a rájuk áldozott költség nagyságától függően, a legváltozatosabb képet mutatja. A két vastag fémkarika mindegyiken megtalálható. Maga a fedél, a kerettől számított, lépcsőzetesen felfelé emelkedő, két-három, folytonosan szűkülő kereten fekszik. A fedelek formája is többféle. A sírkőtől kezdődő és az egész keretet pontosan letakaró, a vízszintesen fekvőtől, a hátrafelé lejtő, vagy a koporsó fedelét utánzó sima sávokkal és érdesre kivert hosszanti csíkokkal díszített fedelek is megtalálhatók.

A fedetlen keretek földjébe virágot ültetnek. A sírok tavasztól késő őszig a színek ezer meg ezer változatában pompáznak. A vasárnapokon

kívül, nagy ünnepek előtt mindenki igyekszik a sírját rendbetenni, virággal díszíteni. Halottak napján a síremlékeket elborítja a sok koszorú, amiket október 31-én visznek ki a temetőbe.

És most nézzuk át a halálozási adatokon kívül létező feliratok szövegét.

Sok táblán olvasható a „Béke poraira, Emléke legyen áldott.” Az ilyenektől eltérőek: Áldás és béke lengjen hamvai felett. – Neked enyhülést adott a halál, de bús hitvesed enyhülést nem talál. – A béke angyala virrasszon hantjai felett. – Nyugszik itt e sírhant alatt, Kinek gyászos hunyta miatt, Több ezer szem könnyet fakaszt, Szüleinek mély gyászára, Lett a fegyver áldozata, Mert a halál parancsára, Szállt a sötét sírjába. Isten veletek drága szüleim, A viszontlátásra! (Ez a felirat Pál Mihály 1900–1918, szabadságra hazajött katona sírkövén található, akire a barátja – véletlenül – rálőtt.) – Légy hív mindhalálig. – A pályafutásomat befejeztem, Ama nemes harcot megharcoltam, A hitemet megtartottam. – Az életünk fáradalmas, Pihenésünk legyen csendes, nyugodalmas. – Éltem piros rózsa legszebb idejében, Ragadt el a halál és vitt a sír mélyébe. Isten veletek drága jó szüleim, A viszontlátásra! – Lankadt szemeim már álomra készülnek, Pihenni mennének. Kérlek jó Istenem, a sötét éjszakán gondot viselj reám, Testemnek, lelkemnek Nyugodalmat adjál, Új napra békében ismét felvirrasszál. – E sírban együtt pihenünk, Befejeztük földi életünk. Mi éltünk értetek, Ti békében éljetek, Isten veletek! – Csak az hal meg, akit elfelednek. A lélek él, Találkozunk (folyóírással). – Ha az életben nem volt boldogságunk, Itt egymás mellett legyen örök álmunk (Varga - Sz. Károly Ibolya tanítónő.) – Aki Istenben hisz, ha meghal is, él. – Ha elfáradok, hozzátok vágyok megpihenni. – Boldogok, akiknek szívük tiszta, mert ők az Istent meglátják. – Balog András ... és idegenben elhunyt kedves Károly fiamnak emlékét örökké őrizvén. – Itt őrizzük idegenben hősi halált halt testvérünk emlékét (Varga Károly, élt 61 évet.) – Mint az égő fáklya mely setétben lángol, S magát megemészttve másoknak világol,” Batsányi. (Szőke József és Tassy Vera ref. tanítók.) – Kató Béla volt a nevem, Én már többé nem viselem, Éltem az idő legszebb sorába, Szállt sötét sír gyomrába. – Úgy mentem el tőletek, Hogy újra visszatérek, De a szörnyű halál közbelépett. Ne sírjatok, Imát küldjete! – Hogyan is válnának el akik boldog egységben éltek egy életen át. – Tied a csend, a nyugalom, Mienk a könny, a fájdalom.

Ombod jelentős halottai:

Soltész János ref. lelkész, 1838–1908. – Dr. Vass Sándor állatorvos, 1912–1985. – Slakovits Mihály ref. lelkész, 1924–1989. – Szőke József 1888–1948 és Tassy Vera 1894–1971, ref. tanítók. – Tar Bálint gondnok, 1911–1978 (a brassó-földvári haláltáborban volt addig, amíg Groza Péter miniszterelnök személyesen kiszállt oda és a táborat azonnali hatállyal feloszlatta.) – Varga, sz. Károly Ibolya tanítónő, 1928–1994.

A templom homlokzatára helyezett két márványtábla őrzi a két világháború hőseinek és áldozatainak névsorát. A jobb oldali tábla felirata: Ombodi hősi halottak az 1914–1918. világháborúban: Balogh Sándor alezredes, Balog Károly A., Béres András, Béres Sándor, Budai Géza, Budai Lajos, Budai Sándor, Blász Lajos, Cselényi Ferenc, Csócs Gyula, Csócs Sándor, Erdei László, Fiacskó Gusztáv, Fléger Sámuel, Gergely János, Károly János, Károly Sándor, Klein Aladár, Pál Géza, Cs. Pál Mihály, Pál Ferenc, Pál István, K. Szabó Károly, Székely Antal, B. Székely István, M. Székely Lajos, Tamás András, Varga Ferenc, Varga Gyula, Varga Pál. Az ő életüket nem kímélték mindhalálig. Jel. 12,11.

A bal oldali tábla felirata: A második világháború ombodi áldozatai: Balog György, M. Balogh József, Balogh Károly, M. Balog Károly, Balog Miklós, Borgyos Gáspár, Búte Károly, Búte Mihály, Blász Kálmánné és családja, Blász Májer és cs., Blász Sándor és cs., Egri Ábrahám és cs., Egri Lajos és cs., Egri Sámuel és cs., K. Farkas Sándor, Fiacskó Árpád, Fléger Bernát, Göröcsi Ferenc, Hajdu Károly, Hamza András, Károly Albert, Izsák Simon és cs., Katz József és cs., Klein Gerzon és cs., Klein Ignác és cs., Moldován Sámuel és cs., Sáfrány Károly, Székely Károly, Székely Miklós, Székely Ferenc, Székely Sándor, Varga Bálint, K. Varga Károly, – „Mert meghaltatok és a ti éltetek el van rejtve együtt a Krisztussal az Istenben. Kol. 3,1” A második tábla feliratát Rákos Tibor ombodi fiatalember véste fel, 1997-ben.

Azoknak nevei, akik felakasztották magukat:

Balogh Lajos, 1908–1976; Sebők Imre, 1914–1986; Szabó Károly, 1935–1980; Váradi Sándor, 1926–1988; Balog Béla Károly, 1960–1979; Kecskés István, 1914–1982; Czégényi Sándor, 1932–1977; Moldován Pál, 1969–1992; Kovács Kati, 1971–1987; Varga Tibor, 1920–1994; Samoc László, 1960–1995; Fazekas Miklós, 1950–1982.

Baleset következtében haltak meg:

Kató Bélát (1938–1992) gépkocsibaleset érte Debrecenben; Marján Kálmán (1943–1993) a lábszárát kétszer ugyanazon a helyen ért ütés

helye elr kosodott; Széplaki Mihály (1931–1972), amikor Ceaușescu látogatást tett Szatmáron, mielőtt Ombodról elindultunk volna a felvonulásra, az autóbusz elöl  t akart ker k p rozni az  t másik oldalára, amikor egy nagy sebességgel közeledő teherautó hátulról elgázolta; m g egy napig  lt.

A haláleseteket a templom harangjai adják h r l. Férfi esetében négyszer rövid ideig sz l a nagy harang, aztán összehúzzák. A nőknek kétszer sz l a kis harang, utána következik az összehúzás. A halottnak naponta háromszor harangoznak: reggel nyolckor, délben tizenkettőkor és délután négy óraker. A délután négy  ra után bekövetkezett haláleseteket csak másnap reggel adják h r l. Ha ez az eset szombaton történik, csak vasárnap délben sz l a harang (először) a halottnak.

A s r helyét a gondnok jelöli ki, miután a hozzátartozók lefizették az egyháznál a megállapított összeget: egyszemélyes s r egyh ztagoknak az új sorban 10 ezer lej, más felekezet t eknek az új sorban 300 ezer lej, egyh ztagoknak a régi sírok között 40 ezer lej, más felekezet t eknek a régi sírok között 600 ezer lej; előre megvett sírhely egyh ztagoknak, az új sorban 40 ezer lej, a régi sírok között 80 ezer lej. A s rkeretez s díja egyszemélyes s rn l 30 ezer lej, k tszem lyre 60 ezer lej. Az eml kharangoz s délután egy óraker kezdődik.

A temetés megelőző este a halottas háznál virraszt t tartanak. Ott, a kántor vezetésével a zsoltáros könyvből énekelnek, a férfiak és nők együttesen. A sírások: Kecskés Miklós  s Orosz László (47, illetve 70 évesek) a temetés napján  ss k meg a sírt.

Mindig a halottas háznál kezdődik a temetési szertartás. Az oda való gyülekezést harangszó adja h r l. Miután elhangzik a XC. zsoltár első és második versszaka, a lelkész elmondja az el foh szot. Ezt követi a 299. dicséret együttes eléneklése. A szentbeszéd és ima után minden alkalommal  nekelj k a következő hagyományos, helyi szerzeményt:

„Bánatosan sóhajt szívünk, Temetőbe holtat viszünk. / Holtat viszünk kedves holtat, Szemünk f j  könnyet hullat. / Kedves halott, Isten veled, F j  szívünk nem feled. / Mindig áldva emlegetünk, M g a Mennyben fellel nk.” (ismétléssel)

Az úton, a menet élén a lelkész halad, mögötte az  nekl  férfiak. Indul sn l ez hangzik fel (szintén helyi szerzemény): *„ gy kell elmenni, lássátok, ha hozzátok/ Elj v n a zord halál,/ Senki meg nem engeszteli, ha f lleli/ A kikelet s rba száll.”*

„Ifjú,  reg  h ez mindegy, / Mert ez mind megy nyugodni a por közé. / Oda, hol a s rhantjait, halottjait, már sok könny meg ntz .”

A továbbiakban az énekeskönyv temetési énekeit éneklük. Amikor a koporsót szállító kocsi befordul a temető irányába, ezt kell (kötelezően) énekelni: „*Temető, fogadd adódat, / Koporsódat takard bé görönggyiddel. / Hadd aludja majd álmait, csendesen itt, / E holt, egykor támaszd fel.*” (Ez is helyi szerzemény.)

Elhantolás közben, az énekeskönyvben levő temetési énekeken kívül, az 1948-ig működő egyházi énekkar műsorából még ezt éneklük:

„*A halálnak éjszakája őt nem adja vissza már. / Mert a sírok jéghezátja át nem léphető határ. / Lengjen sírodon a béke, édes álom angyala, / Tisztelőid hű emléke legyen annak őrfala.*” (ismétléssel)

A temetőben a férfiak énekléséhez csatlakoznak a helybeli nőszövetség tagjai is. A temetést szeretetvendégség követi, ahová csak a meghívottak mennek el.

Ombod lakosainak létszáma: magyar román zsidó cigány összesen

1902-ben					704
1938-ban	900	40	57	30	1027
1977-ben	861	70	2	163	1096
1990-ben	758	86	-	200	1044

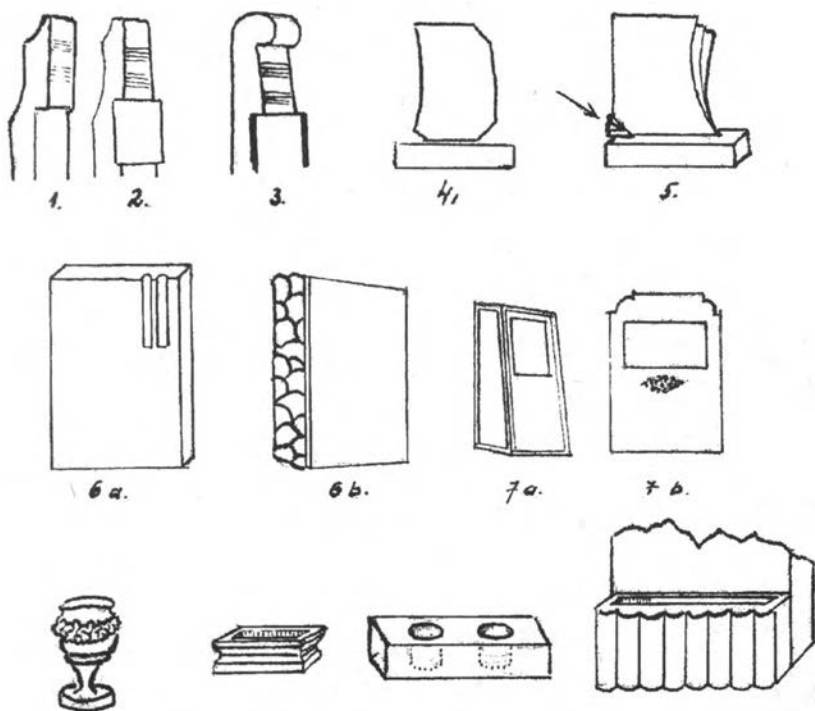
Egy templom van: a református. A lelkipásztor Fodor Elemér. A gondnok Szabó Endre. A kántor Székely Antal.

Ui.

1. A dolgozat befejezése után tudomásomra jutott, hogy a II. temető akácosát és aljanövényzetét az 1983-ban 24 éves Széplaki Árpád (és két kisebb testvére, a néhai Széplaki Mihály árvái), valamint Szabó Károly útkaparó, Pintye Károly és Bányai József irtották ki a törzsökök és az ágak fejében. A falu népe által évtizedekig odahordott szemetet és hulladékot a 200 méterre levő vályogvető gödörbe talicskázták el. A kimerítő munka miatt Árpád tüdőgyulladással kórházi kezelésre szorult. (Özv. Széplaki Mihályné, 62 éves, elbeszélése.)

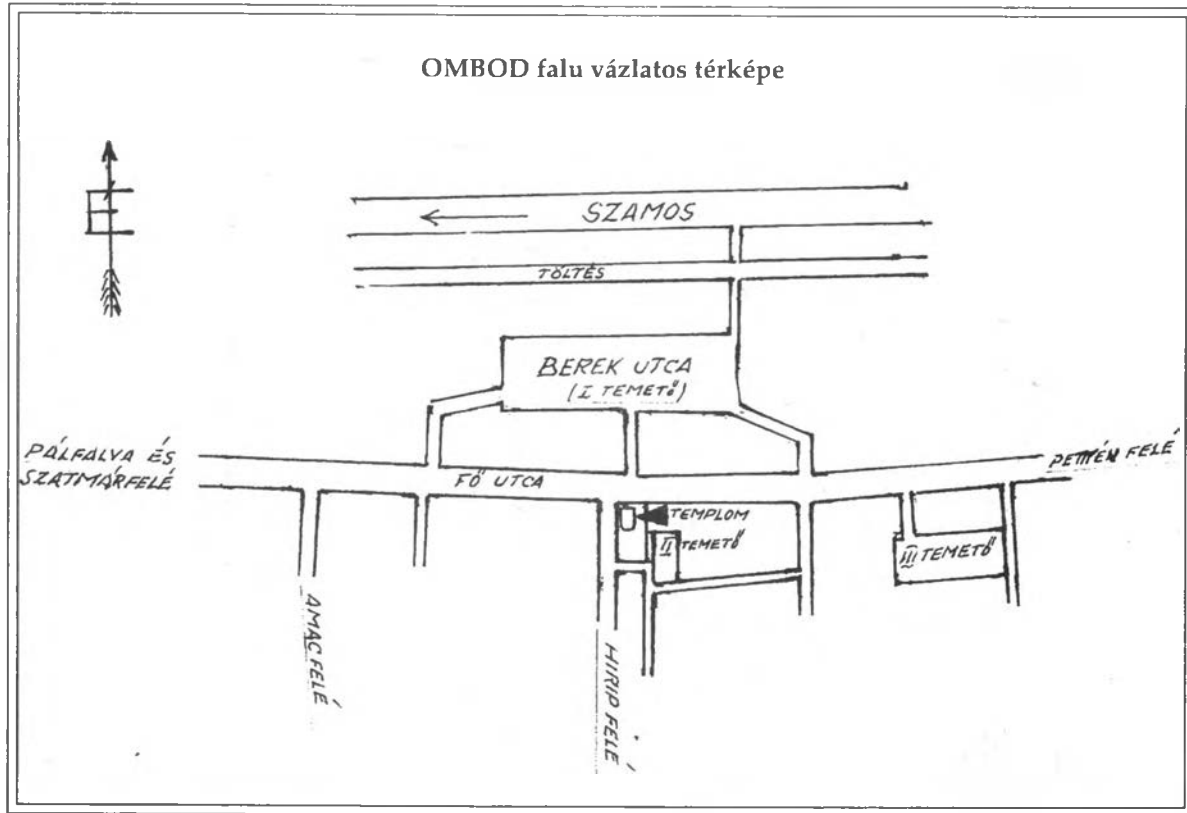
2. A templom raktárhelyiségében található egy márványsírkő, amelynek felirata ABFRA. Itt van eltemetve A SZÜLÉK első öröme, reménye, a tudomány áldozata, Soltész Árpád 1863–1890.

3. Vékony András (1937–1974) szatmárhegyi származású gépkocsivezetőt álmában agyonverte a felesége. Az ombodi kultúrotthonban megtartott nyilvános tárgyaláson az asszonyt 17 évi elzárásra ítélték. Jó magaviseletéért 11 év után kiengedték. Most Nagybányán él. (Özv. Szabó Károlyné, 78 éves, elbeszélése.)

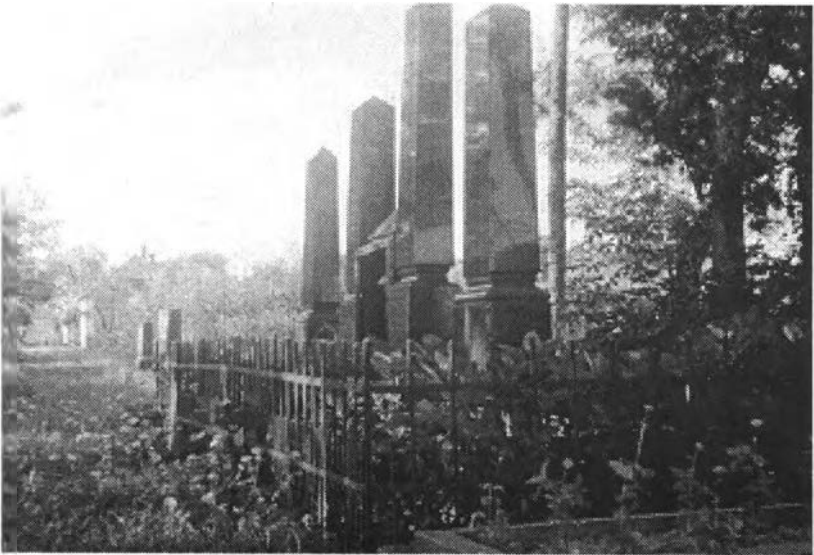
Ombodi fejfák, sírkövek és virágtartók

OMBOD falu vázlatos térképe

Ombod községtáblája

A Páll család sírja

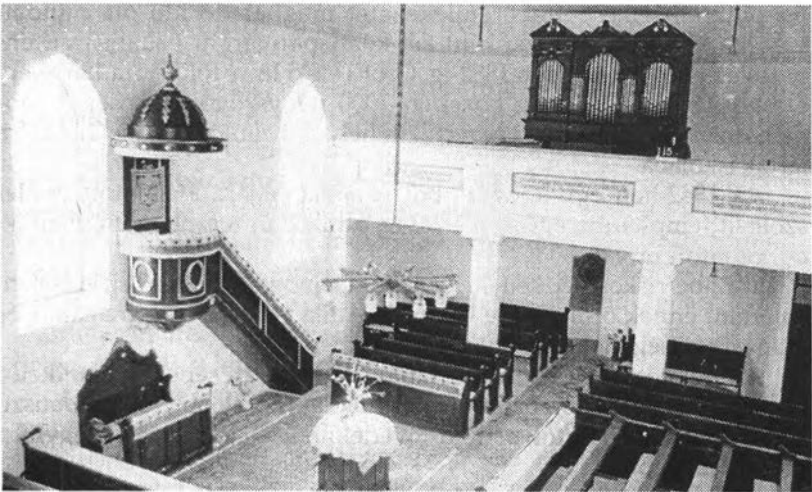
A temető keleti oldala

Debretzeni Mária síremléke
az ombodi református templom
hátsó falában

Az ombodi
református templom

A templom belseje

SZATMÁRPÁLFALVA

Pálfalva múltjára vonatkozóan, az ombodi református lelkési hivatal megőrzésében található egy kézzel írott dokumentum, amely a következő jegyzettel zárul: „A másolás abból a bekötött, kéziratos könyvből való, melyben A Szatmári Református Egyházmegyéből a Nagybányai Traktusba átkebelezett 37 eklézsia történetét 1810-ik évig megírta Kiss Kálmán mándi lelkész 1869-ben. A másolás hitelességét igazolja Nagybányán, 1896. márc. 28-án Gergely Károly ev. ref. lelkész, egyházmegyei levéltárnok.” Ez a másolati példány a néhai ombodi lelképásztor, Soltész Jánosnak a kezeírása. Ezt használta fel a fentjelzett egyházmegye egyházközségei történetének megírására.

Az ombodi egyháznál található dokumentum arról tudósít, hogy Pálfalváról már az 1399. évben történt feljegyzés, amikor a falut Dobrácsi Pál birtokolta. Azt megelőzően Kis Szent Mária volt a falu neve.

Soltész János A Nagybányai Reformált Egyházmegye története című könyvének 279. oldalán részletesebben foglalkozik Pálfalva történetével. Ezt olvashatjuk: „Mínthogy ezen község földesura mindig azonos volt az ombodival, e kis egyház története is szorosan össze van forrva az anyaegyház történetével. Egy időben vették be a reformációt, részint protestáns földesuruk befolyása, részint a szomszédos Szatmár városának hatása következtében. Régebben társegyháza volt Ombodnak. Az ombodi lelkész emberemlékezetet meghaladó idő óta minden vasárnap délelőtt és hetenként két köznapon járt át Pálfalvára istentiszteletet tartani egészen 1882-ig. Gróf Teleki Imre földesura 1861-ben, a tagosításkor a helység közepén 3000 négyszögöl belsőséget adományozott az egyháznak, parochiális helyül. Tanulói mindig Ombodra jártak iskolába.

Az 1842-ben egy kocsiszínből, imaház céljára átalakított épület szolgált templomul, egészen 1890-ig, amikor új templomot építettek, csinos fatoronnyal.

1882-ben iskolát építettek. Az anyagi támogatás a gróf Teleki család, valamint ennek örököse De Gerando Attila vallásos buzgóságának és áldozatkészségének köszönhető.

Az egyházi élet fenntartásában és fejlesztésében kiemelkedő érdemei voltak Márton Bálint főgondnoknak, aki előbb grófi gazdatiszt, aztán mint a grófi birtok bérlője, jövedelmének jelentős részét egyházi célokra fordította.

1893-ban De Gerando Attila egy 180 frt. értékű harmoniumot ajándékozott a templom részére.”

Az új templom téglából épült fel a falu közepén, szintén fatoronnyal, amelyben egy 1859-ben öntött kisharangot helyeztek el. A nagy harangot 1957-ben öntette az egyház 12 ezer lej költséggel, Telegdi József beszolgáló lelkész idejében.

1941-ben Huszár Andor ezredes, tábori lelkész, néhai Huszár Benedek (1866–1920) pálfalvai tanító egyik fia közbenjárásával a templomot felújították, új tornyot építettek hozzá és a templom előterét történelmi emlékművekkel díszítették. Az emlékművek alkotója Sarkadi Sándor szatmári szobrászművész volt.

Mivel a templomnak nem volt elülső kerítése, ezek a művek jelentősen növelték az előtér szépségét.

A templom sarkától 2 méterrel hátrább, jobbról és balról félkör alakú oszlopsor kanyarodik a járda széléig, a köztük levő távolság 25 méter. Az alkotás magassága, alappal együtt 150 cm. Az oszlopocskák magassága 80 cm, tetejüket egybefutó betonsáv takarja. Az oszlopfők homoruló befogójú háromszög alakja egymással találkozási ponton képez az üresen álló oszlopközök fölött. (1. ábra.)

Az oszlopfők terét fehér márvány és öntött barna kőtáblácskák töltik ki. Ezek egymást váltva sorakoznak az elsőtől az utolsóig. A fehérek felirata a magyar nemzet történelmének jelentős eseményei, a barnák pedig korabeli címereket ábrázolnak.

Bal oldalról kezdve, egy fehér táblácskán olvasható: Szkíta őstelepülések, alatta 12000 év. A következő (barna táblácskán): Szkíta harcok. – Folytatva a fehérrel: Turán Királyság Kr. e. 1300-1000, majd: Hun lovas. – Attila 414–434, mellette Isten kardja. – Vérszerződés 888 táján. – Árpádok állami címere. – Honfoglalás 896. – Szent István 997–1038. – Imre király. – Aranybulla 1222. II. Endre. – Tatárjárás 1241. – V. István 1272. – Árpádház kihal 1301. – Nagy Lajos 1342–82. – Országrendek pecsétje. – Hunyadi János 1446–52. – V. László 1454. – Mátyás király 1458–90. – Mátyás király címere 1459. – Mohácsi vész 1526, Szapolyai János és I. Ferdinánd címere. – Budavár visszavétele 1686. – Lipót 1673. – II. Rákóczi Ferenc 1703–11. – Pro libertate. – Szabadságharc 1848–49. – Erdély címere. – Kiegyezés 1867. Ettől kezdve hat keretnek üres a helye. A táblákat kiverték belőlük.

A templom előtt kissé balra áll egy két méter magas, 60x80 centiméteres oldalú oszlop. Az utca felőli oldalon van az 1914–18-as világháború hőseinek fehér márványtáblája. Az elesettek nevei: Szűcs Sándor tizedes, Ács Ferenc, Ács Gusztáv, Erdei Mihály, Horotán János, Hocz György, Katona Sándor, Megyesi Károly, Pataki Béla, Szeremi

Zsigmond, Tamás Lajos. Az oszlop nyugati oldalán a leendő tábla helye üresen áll. Az emelvény tetején egy turulmadár szobrot tartott. Ezt 1998. március 10-én helyreállították a hívek. Ezzel az oszloppal egy vonalban, a jobb oldalon helyezkedik el a betonból készült szónoki emelvény, amelyre a hátsó felén három lépcsőfok vezet fel. Az előlő, jobb oldali sarkán betonból készült „kopjafa” emelkedik ki, annak közepén van egy 35 cm magas vascső, a zászló elhelyezésére. Az emelvény előlő és két oldali falát hullámzó folyóvizet ábrázoló négy domború sáv övezi. Az utca felőli oldal alsó részén, középen magasabb, jobbról és balról alacsonyabb dombnak az alakja, a középsőből az emelvény párkányáig felérő kettős kereszt helye látható. A kereszt tövében két levél alakú korona.

Kerítés híján ezeket az értékeket könnyedén meg lehetett rongálni. Az ötvenes évek elején azonban az egyház dróthálóval kitöltött vaskerítést helyeztetett el a járda mellé.

Figyelmet érdemel a pálfalvai temető története is.

A református sírkert a templommal majdnem szemben levő síkator végén, a Szamos-töltéssel párhuzamosan terül el. Kezdetben kisebb helyen feküdt, később aztán vásárlások útján bővítették. (ö.zv. Nagy Jolán, 74 éves.) A régebbi sírokat fejfákkal jelölték meg. A technika előrehaladása lehetővé tette a sírkövek új készítési módját. Magasba törő gránitköveket, obeliszkokat nem állítottak, a hívek anyagi lehetősége ezt nem engedte meg. A napjainkban készült sírlelkek eléggé egyformák. Legújabban Pálfalván is elég sokan vas sírjeleket készíttetnek.

A megjelölt sírokat összeszámlálva, a temetőben 27 fejfa, 36 vasból készült sírjel, 56 sírkő és 3 jeltelen keret található. Ezekből nyolc a kétfedeles kripta.

A legtöbb fejfán vízszintesen előrehajló, henger alakú csúcs látható. Attól lefelé oldalt mélységben fokozatosan szélesedik a testfa, amelynek eleje eléri a 30 cm-t is. Ettől kezdve, ugyanolyan méret hatol a földbe. A régi időkben olyan fejfákat faragtak, amelyeknek földben levő része sokkal vastagabb volt, mint a felszíni testfa. Ez azt a célt szolgálta, hogy minél több ideig álljon a lábán. A fejfák anyaga változatos. Az időjárás viszontagságainak és a föld korhasztó hatásának leginkább az akácfa áll ellen, de található tölgyfából és bükkfából készült fejfa is.

A fejfák díszítő motívuma a fejrészen kívül a vízszintesen kiképzett és négy vonalból álló egyszeri, vagy kétszeri csoport. (2–3. ábra). Egyetlen régi és vastag fejfa különbözik a többitől (4. ábra).

A fejfák szövegeit folyóírással írták. Ez tartalmazza a halott nevét, születési és elhalálozási évét. Asszonyok esetében a leánykori vezetéknevet is. Befejezése: B.P. (Béke poraira, vagy Béke hamvai felett.) Az írás közvetlenül a fejfára vagy pedig a rá szegzett fatáblára kerül. Idővel a fejfák kiszáradnak, hosszanti repedések keletkeznek rajtuk, a megírt felület felpattogzik és az írás olvashatatlaná válik. Az akácából faragott fejfák 30–40 évet is kibírnak.

Fejfafaragó mesterek voltak Pálfalván: 1946-ig a 84 évet élt Kecskés Mihály, utána pedig ifj. Nagy Lajos (ő sem él már). Újabban is állítanak fejfákat, de ezek dísztelenekek, a sima fára festik az adatokat.

A vasból készített síremlékek, fenyőfa alakú ágaikkal, ellenállóbbak az időnek. Anyaguk colos, másfél, sőt két colos vastagságú vascső. De készítenek síremléket négy élű, lapos csőből is. Mindegyikre ovális vagy szögletes táblácskát erősítenek. Aki teheti, égetett zománcsal bevont táblát tesz.

Laposak és nagy méretűek a sírkövek. A keretek szürke mozaikból készülnek, amelyek tartják a gránitkőből vagy fehér márványból készített sírtáblákat. A keretek mérete 80x60, 75x60, 95x51, 95x65, 70x40, 53x44, 51x40 cm felületűek. Vastagságuk alul 16, 15, 12, 11 cm, felül 1–2 cm-rel keskenyebbek. A Szabó Lajos, volt kocsmáros, minden oldalon csiszolt gránit sírköve 90x58x15 cm méretű. Az ilyen méretű felületek két-három nevet is tartalmaznak.

A fehér márványtáblás sírkövek kissé szerényebbek, de az ombodi síremlékekhez viszonyítva ezek is elég nagy méretűek.

Mind a gránit, mind pedig a mozaik sírkövek felső sarkai különbözőek. Vannak köztük három élű sarkok, lekerekített vagy tört ívben végződők is. (5. ábra) A sírkövek élei mentén két-három cm széles sima csík látható. A többi felületet érdesre kalapálták ki.

Általában 50 cm magasak a sírok keretei. Legtöbbjük felső részét 10–15 cm széles, két-három cm-re kiálló díszes sáv övezi. A keretek oldalai sem simák. Nagy részük díszes a függőleges, sűrű, domború vonal.

A sírok fedelei két-három fokozatosan szűkülő párkányon fekszenek. Van olyan fedél, amelyet véglegesen lezárt sírra készítenek: a két, egymás mellé temetett halottat egyetlen, hátrafelé lejtő, sima betonfedél takarja.

Változatosak a fedelek díszítő motívumai is. A széleken futó sima csíkok és a köztük képzett érdes felületek a legkülönbözőbb alakban

jelennek meg. A legszebbek a koporsófedél alakját utánzó minták. A kétfedelű sírok a mesterek nagy szakértelmét és hozzáértését tanúsítják.

A betonból készült virágtartók szemet gyönyörködtetők; ezeket a sírkövek két oldalán vagy a fedél közepén helyezik el.

A sírtáblák díszje kizárólag a vésett szomorúfűz. A márványtáblák betűi mélyen vésettek. A gránitköveken széles vonalú, enyhén mélyített érdes mezőből kiálló betűk vannak. A táblák a halottak adatain kívül más szövegeket is tartalmaznak. Ilyenek: – Szeretet, munka, becsület, az volt a te életed. – Csendes nyugalom, örök álom. – Úgy szeressétek egymást, mint ahogy mi szeretünk benneteket. – Csak az hal meg, akit elfelednek. – Jó volt szíved, lelked, munka volt az életed. – Áldott legyen pihenésed, Jézus hívott, mert szeretett. – Tied a csend, a nyugalom, mienk a könny és a fájdalom. – Rövid szenvedés után itthagytál, Búcsúzóul egyetlen szót sem mondtál stb.

Egy kápolna áll a falu keleti végén; ez a Horvát család temetkezési helye volt. Tornycskájában gyönyörű csengésű kis harang függött, de vagy húsz évvel ezelőtt ellopták. Úgy hírlett, hogy a leszármazottak valamelyik tagja eladta a csodálatosan szép, magas gránit sírköveket. Lakásom kapujából néztem, amint egy teherautóra felrakták azokat. Ma, római katolikusok miséznek ott és temetkeznek oda.

A falu közepétől délre, a valamikor még létező Kiserdő irányában volt a grófi család temetkezési helye. A kommunizmus idején az építmények anyagát elhordták. (Sebők Imre, ombodi ácsmester állítása szerint abból építették fel a pálfalvai pékséget.) A grófi család még élő leszármazottai Párizsból látogattak el mostanában, hogy felkeressék a sírokat. De a temető helyét felszántották.

1956 előtt a halottat a templomban prédikálták ki. Attól kezdve a gyászháztól temetnek. Temetéseken diktálás után énekelnek. (Nagy Jolán)

Az 53 éves Bartha Béla matematika tanár nyilvántartása szerint Pálfalván jelenleg 250 magyar lélek él. Ebből 22 római katolikus, 1 unitárius és 5 Jehova tanúja (ez egy család).

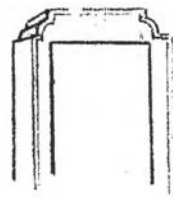
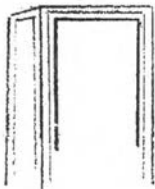
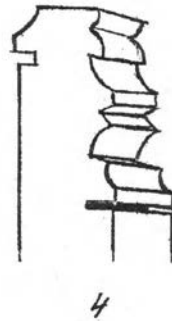
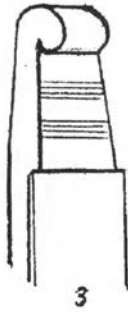
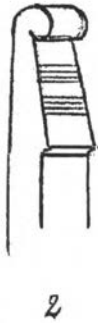
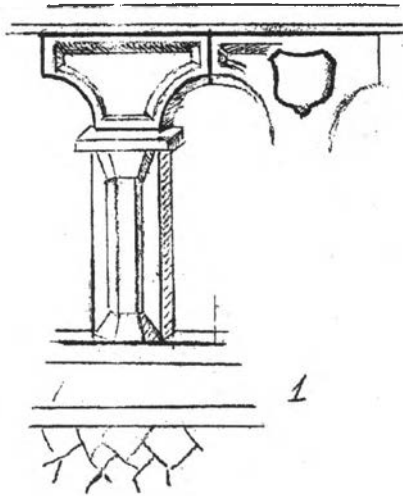
Gyermekhiány miatt most szűnt meg Pálfalván a magyar nyelvű oktatás.

Polgármester: Nagy József.

Lelkipásztor: Nagy Ferenc (egyik sem pálfalvai születésű).

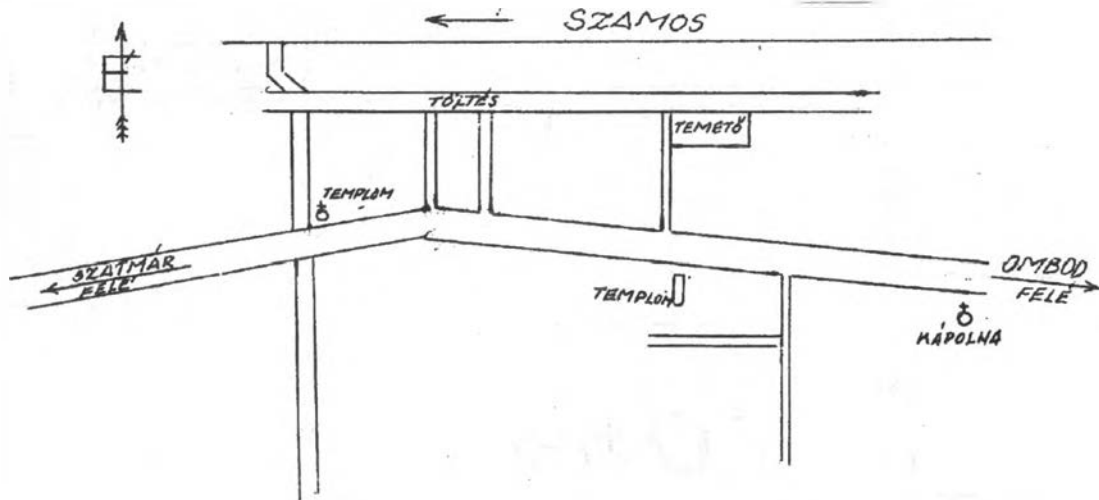
Adatközlők: Nagy Jolán, Bartha Béla, Bartha Ilona, Sebők Imre, Vékony Kálmán gondnok, Kecskés Zoltán volt gondnok.

A falut, amely Szatmárral határos, a 8-as városi busszal lehet elérni.

Pálfalvai fejfák, sírkövek és virágtartók

SZATMÁRPÁLFALVA vázlatos térképe

A temető a Szamos-töltésről nézve

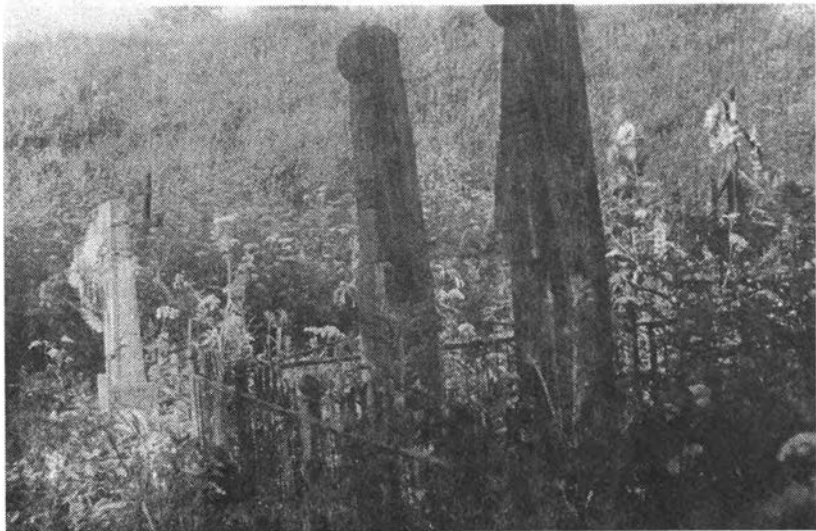
A pálfalvai református templom

A református templom bejárata
a turul madárral

A magyar temető, középen a Balog Gáspár 1912. VII. 17–1982. VIII. 15. – és neje Fiaskó Teréz 1917. IX. 15–1984. IX. 8. sírja. A síremlék fiaik – István és József műve.

Pálfalvai kopjafák

KISS KÁLMÁN

Ápolt szakrális hely

Képes ismertető a túrterebesi temetőről

Századunk társadalmi és technikai változásainak sodrában egyre drámaibb módon fogalmazódik meg az ember és környezete problematikája. Új, eddig jobbára ismeretlen vagy kevésbé ismert folyamatok, tendenciák, emberi magatartásformák kerülnek az érdeklődés homlokterébe. Így a kultúra és a vallás kutatása során az utóbbi időkben sikerült felfedni a környezeti meghatározottság nyomait. A vallás és a környezet kapcsolatának gondolata a néprajzi szakirodalomban is felvetődött. Ily módon a tágabban értelmezett szakrális táj fogalma magában foglalja az ember környezetének mindazon tájait, dologi elemeit, amelyek valamilyen vallásos tartalommal rendelkeznek számára, vallásosságának gyakorlására készítetik, vagy pusztán emlékezetébe idézik a vallást.

Ilyen szakrális hely a temető is. A környezeti tényezők meghatározó módon játszanak közre a temetkezési formák, s ennek megfelelően a temetők arculatának kialakulásában.

Európai viszonyok között változhat a temetők jellege aszerint, hogy a sírjelek kialakításában mely anyagok hozzáférhetők az adott vidéken. De eltérések lehetnek a temetők növénykultúráját illetően is. A virág az utóbbi időben a falusi temetőkultúra szerves részévé vált, s ma a gondozott sírok uralkodó növényzetét alkotja.

A Szatmár megyei Túrterebesen csak a zsidó hitközségnek volt külön temetkezési helye, a többi három felekezet (római katolikus, görög katolikus és református) egy külön határrészen, de egymás melletti parcellákon temetkezett. A középkorban a temetők egyúttal gyümölcsös-kertként is funkcionáltak. A reformátusok temetkezési helyén találunk néhány gyümölcsfát napjainkban is.

Túrterebes temetője a reformáció előtti időkben a mai református templom és iskola telkén, a jelenlegi római katolikus templom szomszédságában volt, amely az akkori település végét képezte. Nincs adatunk rá, de feltételezhető, hogy a régi temető megszűnésével egy időben nyitották meg a jelenben is használatos sírkertet. Ez a templomtól keletre fekszik, mintegy 700 m távolságra.

Mindhárom felekezetnek egy helyen van a temetője, a következő elosztásban: a bejárattól balra az első parcella a római katolikusoké, a következő parcella a görög katolikusoké, míg végül a református temető található. A sírok elhelyezése kelet-nyugat irányú. A temető rendezettnek mondható, a sírokon sok a virág és szokásossá vált a márványból készült síremlék. A temetői szertartások között első helyen áll a temetés, valamint a halottak napjának alkalmából tartott halotti megemlékezés. A temetőben lévő kápolna búcsúját is ide lehet sorolni.

A római katolikus és görög katolikus temetőrészben a legnagyobb közösségi ünnep a halottak napja, vagy annak előestéje. Ez a nap, újabban a reformátusok számára is a halottakról való megemlékezés legfőbb alkalmá lett. A katolikusoknál két mozzanatból tevődik össze ez az ünnepség: a temetőben vagy a templomban tartott közös megemlékezésből és a síroknál egyénileg vagy családonként végzett gyertyagyújtásból.

A közös megemlékezések mellett a temető számos egyéni ájtatosság színhelye is. Rendszerességük változó, szorosan összefügg a halott emlékével, a halottkultusz intenzitásával. A halottak emlékezetét szolgálja a sírok gondozása, ami lehet egyszerűen kegyeleti aktus vagy a kultusz része. A halottak napja előtt szokásos a sírok rendbehozatala, de ezt sokan a nagyobb ünnepek – húsvét vagy karácsony – előtt is megteszik.

Hétköznapokon a temetőben kevesen tartózkodnak. Vasárnapokon azok keresik fel a temetőt, akiknek friss halottjuk van, vagy idősebb asszonyok, akiknek napjai életük végéig a gyász jegyében telnek.

A temető szakrális jelentést sugárzó elemei a fejfák, sírkövek és síremlékek, valamint azok feliratai. Tartalmuk jelentős részben vallásos vonatkozású, részint az egyházak túlvilági életre vonatkozó tanításait közvetítik, részint egyéb vallásos gondolatokat tartalmaznak.

A túrterebesi temetőben említésre méltó egy érc síremlék, amelyen ez áll: „Özv. báró Perényi Pálné szül. Sztojka Katalin. Meghalt nov. 11-én 1837. élete 77-k évében.” A Perényi család a történelmi Ugocsa és Szatmár vármegye leggazdagabb urai voltak 1425-től egészen a 20. századig.

Vele szemben van az a kőből készült síremlék és kőkoporsó imitáció, faragott kőtömb, amelyen csak ez áll: P.F.A.F. (Pastor fideli – agnorum fidelium; Hűséges pásztor – hűséges nyáj.)

Itt nyugszik
Jakli Mária
élt 42 évet
megh. 1890
és férje
Mandics András
élt 84 évet
megh. 1922

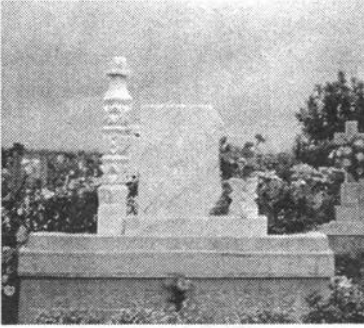
Özv. báró Perényi Pálné
szül. Sztojka Katalin
síremléke

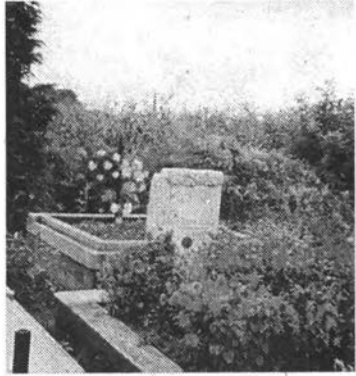
Isten dicsőségére emeltették
Mandics András
és neje
Erős Róza 1919

Gollner Péter kanonok,
Ugocsa megye főesperesének
sírkeresztje

Koncz János
tanár
1947–1997
Koncz Eszter
szül. Kovács
1948–
(Egyedüli unitárius)

Margittay Aladár sírja

Itt nyugszik
Fekete László
1910–1928
Fekete Mária
1912–1941
Fekete Sándor
1912–1954
Áldott legyen emlékük

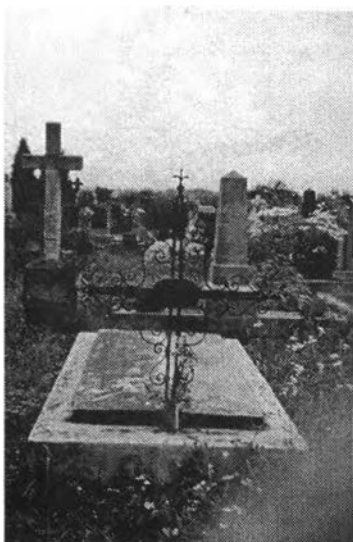
Itt nyugszik
a három
Lessenyey testvér
Ferencz † 1890
Lajos † 1893
Biri † 1894
Az Ó.V.F.N.

Sárosy Pál
Ny. kántor tanító
és neje
fia János és neje
Emeltették gyermekei és
onokái

Keresztesi György
1855–1922
és neje sz.
Szatmári Erzsébet
1866–1924
Ó.V.F.N.

Itt nyugszik
Kosztya László
szül 1851 megh. 1925
és leánya
Kosztya Mária
özv. Fekete Sándorné
sz. 1899 m. 1982
Gébel János Kapta István
1895–1922 aug. 20 1900
Savel Juliánna
1902

Tóth Gy. Laczika
1920–1928

Szirmai Lajos
1887–1956
Emeltették
Szabó István
és neje Ilonka

Vida Mihály
Feketeardói lelkész
1895–1943
Irgalmas Jézus adj
neki örök nyugodalmat

A református temető jellegzetes gyümölcsfáival és díszcserjéivel,
háttérben özv. Szabó Pálné sírja
1897–1944

Itt nyugszik
Horváth Pál
ref. lelkész
és családja

*„A harcot megharcoltam
Futásomat elvégeztem
Hitémet megtartottam
Ő, azért add meg nekem
Istenem az élet koronáját.”
Amen.*

Bagossy Bertalan – túrterebesi pap 1925–1942 között – feljegyzéseiből tudjuk, hogy e síremlék Gollner Péteré (meghalt 1848. december 29.), aki rangos pap volt, Ugocsa megye főesperese, kanonok. Hagyatékából kitelt a szép síremlék. A néphiedelem szerint azért tették rá ezt a nehéz terhet, mert szeret kijárni a sírjából. Némelyek látni vélték éjnek idején a pap kertjének végén, a nagy körtefa alatt, mások pedig misézni látták, ha a kulcslyokon betekintettek a templomba.

Temetőink a régészet és a néprajz számára is fontos lelőhelyek. Ezenkívül szükségesnek tartjuk megemlíteni Kordics Imre idevágó szavait: „Történelmi örökségünk megismeréséhez elengedhetetlenül szükséges temetőink (...) megismerése, felmérése, védelme. Hisz nem csak őseink kultuszáról van szó, hanem a temető történelmünk egy darabja. Olyan mint egy történelemkönyv: bizonyíték, hogy itt voltunk.” A túrterebesi temetőben készített felvételek bemutatása nem felekezeti szempontból történik. Csak néhány jellegzetes síremlékre hívjuk fel a figyelmet.

Felhasznált irodalom:

Bagossy Bertalan: *A túrterebesi római katolikus egyház története* (kézirat), 1942.

Bartha Elek: *Vallásökológia*, Debrecen, 1992.

Kanizsai Zsigmond: *Emlékek a múltból*, Szatmár, 1863.

Kiss Kálmán: *Túrterebes földrajzi nevei*, Szatmárnémeti, 1994.

Kordics Imre: *Sírok, sírjelek a Várad-Olaszi temetőben*, Nagyvárad, 1998.

Szabó István: *Ugocsa megye*, Budapest, 1937.

Szép Elemér: *A túrterebesi református egyházközség története* (kézirat), 1954.

Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl. In. Vallási néprajz 4., Budapest, 1990.

A fotókat Bara Eszter készítette.

HITTER FERENC

Felsőbánya pusztuló történelmi relikviái

Nézzünk szét a mindenki számára hozzáférhető legnagyobb dokumentumokban, enciklopédiákban, Felsőbánya Él-dombon található temetőiben. Történelem ez, melynek relikviái sajnos szemünk láttára pusztulnak.

Minden rendszerezést mellőzve és csak tallózva a síremlékek között, szeretnék bemutatni néhány régi feliratot a még létezőkből. Előrebocsátom, hogy az 1960–70-es évek esetleges temetőőri hozzájárulással elkövetett vandalizmusa miatt, eltűnt az öntöttvas emlékek, keresztek nagy része. Továbbá folyamatosan eltűnt egy-egy régi síremlék. Majd 1993-ban összesen tizenhárom darab kő- vagy márvány síremléket döntöttek le a legrégebbek közül. Ezeket jegyzőkönyv felvétele mellett a római katolikus plébániára szállították megőrzés végett azzal, hogy további sorsukról a későbbiek során határoznak. A ledöntött sírköveken szereplő nevek: Szűcs Illés; Bojtor Istvánné sz. Ember Viktória; Kremnitzki Albert; Kremnitzki Albertné (Antónia); Puskás Antal – Kovács Aranka és Katica; Kovács Józsefné – Figuli Terézia; Doroghi Andrásné – Kuhajda Gertrud; Mike Gyula; K. Cs. Mike Gyuláné; Alexa Tódor; ? Györgyné – Rézler Emília; Jeszenszki János; Riedl Ignác.

Tehát a legrégebbiek, általában az 1700-as években született és 1800-as években meghalt polgárok síremlékei közül szép számban megmaradtak, bár gondozatlanul.

Legelőször megemlíteném városunk híres főbíróját, majd első polgármesterét; a síremléken ez szerepel: **Puskás Tivadar** Felsőbánya város első polgármestere. Példás keresztény hű férj, legjobb atya Buzgó hazafi. Nyugodjék békében. szül. 1781 márc. 15-én, megh. 1856 december 28-án.

Ennek szomszédságában a temető főútján bal oldalt, néhány lépésre az út közepétől majdnem ugyanolyan kő síremléken ez áll: Prugberger Mária özvegy Puskás Tivadarné Áldott emlékének a hálás gyermeki kegyelet szül. 1805 jul. 4 megh. 1866 okt. 26. Nyugodjék békében.

Eléggé porló kőemléken, a bejárattól jobbra, a főút elején egy síremléken ez olvasható: Itt nyugosznak **Sztancsek Zsigmond**, **Menyhárt** és **Gusztáv** testvérek Béke poraikra – 1835 (?)

A kápolna mellett az út és a kápolna közötti részen még láthatók a papok síremlékei. A balra lévő vaskereszt tábláján alig olvasható már: **Pilászi Félix Mihály** plebános 1782 +1857 (A jelenlegi római katolikus templom építésének kezdetekor ő volt a plebános.) Jobbra kősíremlék látható, rávésvé: Itt nyugszik **Böhm Ágost** cz. kanonok esperes s plebános sz. 1816 megh. 1878 jun. 30. Béke poraira.

A kápolna bal oldalán áll még **Hazslinszki József** apátplebános (+1890) síremléke. Az ő nevéhez fűződik a zárda építése. Ugyancsak a kápolnától balra bekerítve található a papok sírjai, melyet dr. Czumbel Lajos alakított ki, és szerette volna, ha Felsőbányán jut sírba az általa megjelölt helyen. Nem így történt. Most ott pihen: **Dimand Lajos** esperes plebános (1862–1941), **Kertész Pál** pápai kamarás, plebános (1882–1945), **Mézmer István** püspöki tanácsos, plebános (1898–1985). A kápolna hátánál csak a sírkő maradt meg – a sírhelyet elfoglalták – melyen **Nyisztor Amália** (1880–1971) neve áll.

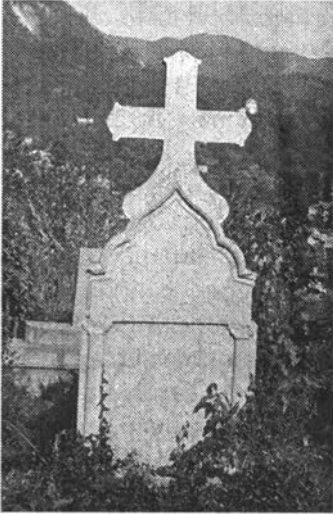
Nem sorolom tovább a neveket, hiszen egy kötetnyi tanulmányt lehetne írni városunk egykori lakóiról és a közelebbiekről, kiknek nevei még láthatók, olvashatók a sírköveken, táblákon.

Térjünk be a református temetőbe, annak is főleg a fentebbi részén sok olyan névvel találkozunk a még létező síremlékeken, melyeket máshol is megtalálhatunk a református egyház vagy városunk történelmében.

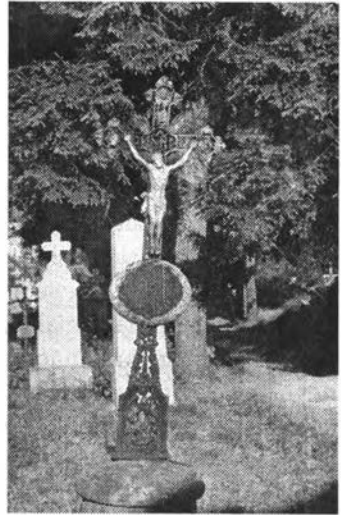
Egy faragott kő, melynek felső részén valamilyen címer nyomai láthatók még, alatta a következő szöveggel: **Báthi Nemes** idősb. **Báthi Sámuel** sz. 1746 kimult 1830; mellette: Emlékül – Hálás gyermekei **Báthy Sámuelnek** Felsőbányai árvák és kórház 30 évi gondnokának. megh. 71-ik évében okt. 4-én 1848-ban.

Ugyancsak ismert név olvasható: **Lovag Berks Nándor** Felsőbánya város díszpolgára m. k. bányatanácsos 1813-1892 és leánya Blanka, 1841, élete 7. havában.

Nem messze onnan egy háromszögű öntöttvas síremlék felirata: Istenben boldogult **Száitz Károly** Kir. Koh.-Mester született August 20-én 1778 meghalt május 17-ik 1847. Béke porainak! Odább, szépen öntött fehér kövön: **Báthy Lajos** városi tanácsos született 1782-ik év december 26-ikán meghalt 1856-ik év auguszt 24-ikén.

Puskás Tivadar polgármester
sírköve

Pilászi Mihály Félix
Felsőbánya plébánosának
sírkeresztje

Egy régi sírkereszt

Az előbbiek mellett ugyancsak a református egyház történetében találkozunk még a következő nevekkal: **Rettegi Jánosné** szül. **Tiboldi Zuzana** Meghalt 1864-ik évben márc. hó 23-án Élt 74 évet. Mellette: **Rettegi János** tanácsnok – meghalt 1839-ik évben márc. hó 23-án élt 61 évet.

Van a református temetőben egy elfelejtett sír, melynek „fejfája” hatalmas fekete színbe hajló, sötétszürke színű, faragott kő, úgynevezett Szaszar-kő, mely alatt Felsőbányának egyik olyan jelentős hírvű mérnökfia nyugszik, akinek neve a művelt világ valamennyi bányászattal és ásványi kőzettannal foglalkozó szakkönyvében szerepel: **Fizély Sándor** (1856–1930) bányafőtanácsos, akiről az acélkemény kőzetet, a fizelitet nevezték el. Egyszerű sírhantján az általa felfedezett és róla elnevezett kőtomb a síremlék, melynek belső, csiszolt oldalán olvasható az egykori bányaszaktekintély, mérnök-tanár, felfedező neve és életrajzi adatai. Pain Lajos visszaemlékezéseiben leírja, hogy gyerekkorában még ismerte a „fehér hajú, nagy fehér szakállú öregurat, aki a Fő utcán lakott nővére lakásának szomszédjaként.” Üvegezett szekrénykéiben tartott gyönyörű bányavirág-gyűjteménye, sajnos, már nem létezik.

A mellékelt fotóanyagokon láthatunk néhányat a még létező régebbi síremlékekből, kereszttekből.

Több évszázados sírkövek a református temetőben

BENEDEK ZOLTÁN

Emberalakú gombfák

Börvely nagyközség Nagykárolytól mintegy kilenc kilométerre északnyugaton, a hajdani Ecsedi-láp szélén fekszik. Lakosainak száma 2600, az utolsó népszámlálás szerint 72 százalék református, 20 százalék római katolikus, 5 százalék ortodox és 4 százalék más vallású. Már a bronzkortól kezdve lakott terület. A 12. században a Gut-Keled nemzetség birtoka. Az első írásos feljegyzés Bervve, azaz Berven néven 1217-ből származik. 1372-ben Buttykai Péter a földesura. 1322-1337 között a pápai tizedjegyzékben is szerepel. Az idők folyamán a Buttykaiak leszármazottain kívül a Gara, Petri, Derzsi, Reszegi, Márki, Báthori családok, majd a szatmári békekötés után a Károlyiak a földesurai. A kuruc-labanc háborúban a lakosság nagyrésze elpusztult. A gróf Károlyi Sándor által megkezdett nagy sváb telepítések idején a környék református lakosságát Károlyi Sándor Bere, Börvely és Gencs falvakba összpontosította. 1875 táján Bodoki Henter Márton református lelképásztor Háromszékből sok földjét meggyőzte, hogy idetelepeljenek.

1873-ban nagy kolerajárvány sepert végig a vidéken. Rövid idő alatt 143-an pusztultak el. Ezeket a halottakat egy helyen temették el, a manapság is a régi temetőnek nevezett helyen. Az új temető a mai Vasút utcának egy mellékleágazásában található. Az új temetőt a harmincas évek táján nyitották meg. A régi temetőt fokozatosan felszámolták, felparcellázták és beépítették. A mai temető 4,5 hektáron terül el. Közvetlenül a bejárattal szemben van a kápolna, ettől balra a református rész, míg jobbra a katolikus parcella, hátul a zsidó temető.

A kommunista rezsim alatt a sírkert elhanyagolt volt. Ma szépen rendben tartják, a síroknak kilencven százaléka gondozott. Többségükben betonkerítések, sírkövel ellátottak, amelyek zöme andezitből faragott, vagy betonkeretbe befogott márványlap. A síroknak keletnyugati a tájolása, a sírkövek kifele néznek. Feliratuk egyszerű, csak az elhunyt nevét és életkori adatait tartalmazza, rigmust nem. Szép számmal találhatók gombfák is. Ezek többnyire a még be nem

keretezett sírhantok fejénél találhatók. De akár sírkő, akár gombfa, majdnem kivétel nélkül mindeniken van egy-egy műanyagból készült virágkoszorú. Míg a református és katolikus rész gondozott, a zsidó temető szomorú képet mutat. Itt már jól látszanak az enyészet jelei.

Börvelyben – akárcsak a környékbeli magyar falvakban – az emberek hisznek abban a régi babonás felfogásban, hogy a halálnak vannak bizonyos előjelei. Ezt a református magyaroknál az eleve elrendelés, a predesztináció is megerősíti. Ez nem véletlen, hiszen az emberiség szokásai között az elhalálózashoz fűződő hagyományok a legszívósabbak, a legmaradandóbbak. A halottal való bánás és a hozzátartozó rítusok: a gyász formái, a szertartás, a temetkezés ősrégi elemei, s a régmúlt változatlan örökségei. Börvelyben is tartja magát az a hiedelem, hogy ha a bagoly többször is huhog a ház felett, a kutya csúnyán, ismételten, ok nélkül vonyít, a tükör magától leesik a falról, vagy a kristályváza magától széttörik, valaki rövidesen meghal a családból. A hatvan éven felüli emberek tudatosan felkészülnek az eltávozásra. Általában, hagyatkoznak a családban, a temetőben kinézik a sírhelyet és a férj-feleség közös megegyezéssel megvásárolja azt. A súlyos nagybeteg esetében általános szokás, hogy elhívják a papot a beteg ágyához és ha a beteg még tudatánál van, úrvacsorát vesz, ha már tehetetlen, a lelkész imát mond a lelki üdvéért. A hiedelem szerint a megboldogult tiszta lélekkel távozik a túlvilágra. Börvelyben a fiatalabbak már kevésbé hisznek a lélekvándorlásban, de az idősebbek zöme vallja a túlvilági életet. Ezért ragaszkodnak a kialakult szokásokhoz, meggyőződésük, hogy az elhunytak további sorsa még jó darabig attól függ, miként készítették elő a hosszú útra. Általános az a felfogás, hogy a halott lelke még napokon át jelen van a házban. A halál beálltakor a halott szemét lefogják, állát felkötik. Nyomban letakarják a tükröt, kioltják a tüzet, megállítják az órát. Az elhunytat addig, amíg a teste meleg megmosdatják és felöltöztetik. Ezt minden esetben asszonyok végzik. Mosdatás után a vizet kiöntik az udvar félreeső helyére. S amint lehet értesítik a közvetlen hozzátartozókat. A férfi halottat megborotválják. Rendszerint a legjobb ünneplő ruhába öltöztetik, vagy abba, amelyet az elhunyt még életében kijelölt. Lábbelit nem húznak a halottra, csak harisnyát. Fiatal lány esetében haját

befonják, vállára delinkendőt terítenek, lábára fehér harisnyát húznak. A felöltöztetett halottat kiterítik a ravatalra. A ravatal elkészítése már a funerátorok feladata. A funerátorok csoportja a jó szomszédokból és a család agilis férfitagjaiból áll. Ez gondoskodik a temetés lebonyolításáról. A ravatalt az első házban, a tiszta szobában állítják fel. A bútorokat kiviszik a szobából, csak az ágyat, a székeket és lócát hagyják bent. Az ágy támlájára deszkákat tesznek és pokróccal, ágyneművel leterítik. Erre fektetik az elhunytat mindaddig, amíg megérkezik a koporsó. A koporsót Börvelyben fenyődeszkából készítik, vagy Nagykárolyból a temetkezési vállalkozóktól vásárolják. Régebben a koporsó oldalába bevésték a halott nevét, ma aranyozott kartonbetűkből rakják ki a felírást. A koporsót gyaluforgáccsal töltik ki, majd lepedővel letakarják azt, és kispárnát tesznek a feji részre. A halottat lábbal az ajtó felé, kezét imára kulcsolva helyezik a koporsóba. Asszony esetében a kedvenc zsoltáros- vagy imakönyvét teszik a kezébe, idős férfi esetében a pipáját helyezik a feje mellé. A koporsót nem zárják le, hogy a szomszédok, jó barátok még egyszer megnézhesék végső búcsúként. Este virrasztóba gyűlnek össze a rokonok. Illik néhány méltató szót ejteni a koporsó mellett, majd a szomszéd szobában terített asztal mellett leülni beszélgetni. A férfiak borozgatás közben rendszerint kártyázással töltik el az időt éjfélig. Az asszonyok csendesen zsoltárokat, vagy valamelyik helybeli nótafa által megírt dallamos zsoltár zenéjére ráhangolt verset énekelnek. A diktáló mondja a szöveget, s a virrasztók dúdolják a dallamot. A 83 éves korában elhunyt Báakai Péter bácsinak egy egész füzetrevaló kollekciója van a siratóénekek minden válfajából: ifjaknak, asszonyoknak, öregeknek egyaránt.

A több tucatnyi búcsúztató közül két verset idézek, egyet a gyerekeknek tartottak, és egyet a felnőtt elhunytaknak.

Gyermekbúcsúztató:

*Hát, a csecsemői reggel
 Midőn még nem is pirul
 Lelkem, éltem bimbójába
 Örök tavaszra indul.*

*Azon boldog helyekre
Ahol minden szentre
A mennyei szél fuvala
Ahol nincsen bú és bánat!*

*Édesanyám sok kínok közt
Hoztál engem világra,
Még nem is kezdtem élni
Megyek a boldogságra.
Amidőn születtem
Halál prédája lettem
Amint éltem kezdődött
Úgy éltem végződött.*

*Édesanyám, jó szüleim
Boldog kívánságom
Tőletek kedveseimtől
Hirtelen elválásom.
Nyugodjatok meg ebben
Az Úr végzésében!
Éljetek boldog napokat
Óh, Isten áldd meg azokat.*

Felnőtteknek:

*Mi mindnyájan mind elenyészünk
Földdé leszünk vég búcsút veszünk,
Ez is fedez ez setét bolt
Világától búcsút vevén, meghótt.
Halandó, múlandó, romlandó volt.*

*Teste majd a sírba letéttetik
Helyeztetik, s eltemettetik,
Hidegült teste nyugalmat vár,
Minden teteme ingadoz már,
Ingadoz, romladoz, bomladoz már.*

*De nem bánom, mert van vígságom,
Istenemmel mennyben lakásom
Mert bűnnek zsoldja sárga halál,
Mert mindent egyaránt lekaszál
Óh, halál miért valál kegyetlen már.*

*Lelke már a mennyben lakozik
Vigadozik és mulatozik
Megadatott neki ez a kincs
Melyet a földön keresünk, nincs
Félelem, sérelem, rettegés nincs.*

*Már most a föld gyomrába tesznek
Eltemetnek, s be helyeztetnek.
Hidegült testemet bészárják
Férgek szívemet ott megrágnak,
Jézusom, egy Jézusom légy orvosom.*

*Lelkem szent kezedbe nyújtom
Jézusom, Krisztusom neked adom.
Vigy már engemet csendes partra,
Igazítsd lábamat jó útra
Szép útra sima kősziklára.*

*De feltámad testem a földből
Felköltözik a sír fenekéről
Az angyalokhoz lelkem immár
Vitetik mennybe vigadni már,
Örülj már, vigadj már, boldogság vár.*

Az egyházi szertartás megkezdése előtt a ravatalt kihelyezik az udvarra. Előzőleg az udvart kitakarítják és sárga homokkal felhintik. Reformátusoknál a ravatalt az udvaron keresztbe, míg a katolikus családoknál az udvar hosszában helyezik el. A koporsót kihozzák a házból, ráteszik a fedelet és leszegezik. Ha férfi az elhunyt, rászegezik a kalapját is a koporsó fedelére. A közvetlen hozzátartozók a koporsó két oldalán helyezkednek el. Az egyházi szertartás felekezeteink

megszabott rendje szerint zajlanak. A reformátusoknál gyászbeszéddel és zsoltár éneklésével, míg a katolikusoknál rövid ima és ének kíséretében. A szertartás után a koporsót a rokonok, jó barátok kiviszik a gyászszékhez.

A sír kiásását Börvelyben fogadott sírásók végzik. A sírokat két-három méter mélyre padmalyosan ássák, hogy az idők folyamán még két-három koporsót is elhelyezhessenek a sírba. A sírgödör alját úgy ássák ki, hogy annak bal és jobb oldalába kerülhessen majdan a következő koporsó. Ez a külön kamra a padmaly. A koporsóvivők rudastól ráteszik a koporsót a sírgödörré. Ekkor megkezdődik az utolsó búcsúztatás, a szokásos egyházi szertartás kíséretében. Ennek végeztével a koporsót kötélen leengedik a sírba. Régebben nádköteget helyeztek a koporsóra, újabban deszkát tesznek arra. Végtisztességként a rokonok, közeli ismerősök egy-két rögöt dobnak a koporsóra. Ez után a sírásók behantolják a sírt, majd beállítják a fejfát. A rokonok még visszamennek a házhoz, hogy megbeszéljék az esetleges hagyatékat, vagy a családi teendőket.

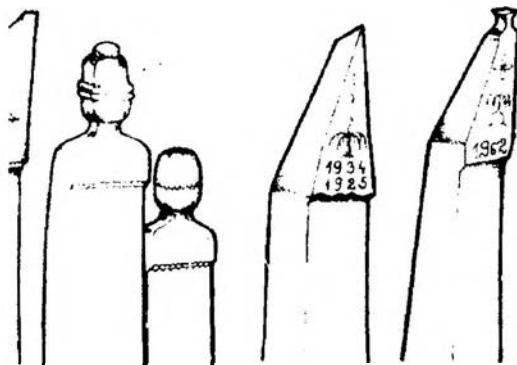
Börvelyben nem tartanak tort. Csak a sírásókat kínálják meg pálinkával, szalonnával, kenyérrrel.

A sír felhantolása után a virágokat, koszorúkat ráhelyezik a hantra és rögzítik a fejfát.

Vidékünkön a temetők szembetűnő ismertetőjele a fejfa. Már messziről felismerhetők a temetők a sírjelek alapján. A kereszt a katolikus és ortodox temetők jelképei, míg a protestáns temetőkben a fejfák az uralkodó típusok. Mind a kettő régi örökség. A kereszt sok évszázados hagyomány. A faragott fejfa is a kopjafák korába nyúlik vissza. Börvelyben – akárcsak a nyírségi és érmelléki falvakban – a fejfa csónak alakú. Tájainkon a fejfának két típusa ismert. A csónak alakút fejfának, míg a lekerekített, vagy szögletesfejűre faragott oszlopot gombfának nevezik. Börvelyben a csónak alakú sírjelnek is gombfa a neve. Ennek az a magyarázata, hogy jól megkülönböztethető a férfi és a női sírjel. A férfiak fejfája csónak alakú, míg a nőké emberalakú, női vonásokat hordozó gombfa.

A csónak alakú fejfák eredete még ma is vitatott. Egyes etnográfusok szerint a fejfákat a 16. században elterjedő reformáció hatásával magyarázzák, s egyszerűen a kereszt ellenpárjának tekintik.

Mások török hatást látnak benne. Mivel a fejfák többnyire a mocsaras-vizenyős tájak közelében lévő falvakban a gyakoriak, az a nézet is kialakult, hogy a csónakfejfák a Volga menti őshaza hagyatéka. A néprajzkutatók a mocsaras környezetben élő voguloknál, csuvasoknál is hasonló csónak alakú fejfákat és bálványbábukat találtak. A honfoglaló magyarok a Kárpát-medencében az Alföldnek ezen a részén ugyanolyan mocsári környezetet találtak, amilyenek az őshazában voltak. Megtelepedve itt is folytatták halászó életmódjukat. Erre

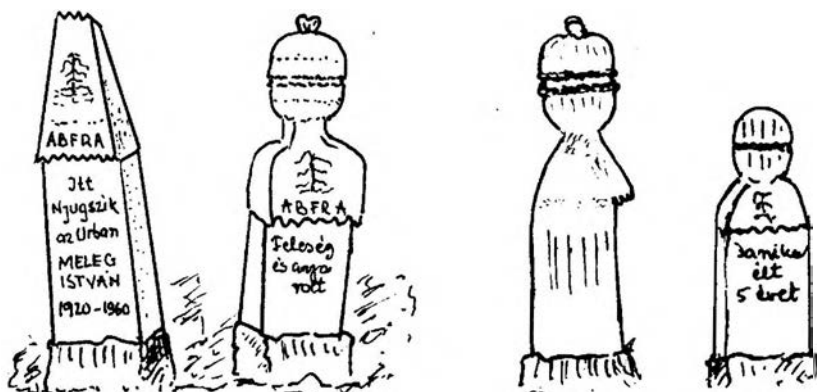

utalnak ugor eredetű szavaink: a vejsze, varsa, háló, hajó stb. Feltételezhető, hogy a csónak felhasználása a temetéskor az ősmagyaroknál is szokásban volt, akárcsak a csuvasoknál, voguloknál. Arra nincs bizonyítékunk, hogy az Ecsedi-láp falvaiban ez szokás lett volna.

Mint előbb jeleztük, a börvelvi temető fejfái között igen kirívó az eltérés a férfi és a női sírjelek között. Míg a férfi sírjelek csónak alakúak, addig a női sírjelek emberformájú, majdnem szoborszerű ács munkák. Ehhez hasonló gombfák sehol sincsenek a környéken. A börvelvi temetőben, anélkül, hogy elolvassuk a sírjel feliratát, a gombfák típusa alapján nyomban felismerhető az elhunyt neme, kora és még társadalmi hovatartozása is.

Börvelyben a fejfák akácfaéből készülnek. A környéken ugyanis csak ültetett akácerdők találhatók. Mint minden faluban, itt is van egy ügyes asztalosmester, aki koporsókat és fejfákat készít. Börvelyben Steinbinder Gyula tölti be ezt a szerepet. A mester 20–30 éves akácfa kiszáritott törzsét használja fel a sírjel elkészítéséhez. A fejfa mérete mintegy 2,5 méter. Ebből a mester csak a fej- és a törzs részét faragja ki, a lábat meghagyja eredeti rönk formájában. A fejfa kifaragásánál megfordul a farönk, a fejrész lesz a fa gyökér felőli oldala, a korona

felőli rész pedig a földbe kerül. A faragás a hánccs leválasztásával kezdődik, majd a mester kinagyolja a törzs és a fej formáit. A gombfa általában 20–30 cm széles marad és 18–15 cm vastag. A finomítást a faragóbárd óvatos ütögetésével, bunkolásával végzik. A simítást a kétnyelű késsel egyengetik el. Ezt követi az egész fejfa bepácolása, csontenyvvel kevert fekete oxid festékkel a törzs, kátrányos szurokkal a láb. Száradás után következik a feliratozás betűvésővel, amely egy görbített hegyes véső. A nyers vésést a díszítővésővel finomítják. A betűket szabadkézzel vésik a fába, csupán a sorok szélességét és egyenességét jelölik ki. A férfiak sírjének feji része egy csónak orrához hasonlít. A fej csúcsa mintegy 15 cm, szélessége 20 cm, magassága 50 cm. A feji rész hátsó felének ferde lefaragásával a fej úgy néz ki, mintha előre dőlné. A fejrész kb. 2 cm-es szintben kiáll a törzsből. Az elválasztó rész fűrészfogdíszítést kap, ezzel különül el a törzstől. Ez a kiálló rész a mester szerint a vízvető szerepét tölti be. A fejnek nevezett felületi síkban csak a szomorúfűz szimbóluma és az ABFRA véssett nagybetűk kapnak helyet (a boldog feltámadás reményében ámen). A törzs teljesen sima felületű. Régebben a felírás egészében kitöltötte a törzs felületét, mert megszakítás nélkül vésték be a rigmust és az elhunyt személyi adatait. Jelenleg a szöveg csak ennyi: itt

férfi

nő, asszony

nő, oldalnézet

gyermek

nyugszik X-Y, születési és elhalálozási dátum, férfiaknál, nőknél egyaránt. A férfifejfák mérete, masszivitása még napjainkban is utal az elhunyt anyagi helyzetére. A masszív, vaskos fák a jólétet, a gyengébb, vékony fák a szegénységet szimbolizálják.

A női gombfa-síremlékeink jelzésrendszere bonyolultabb. A gombfa fejének kifaragása munkaigényesebb a férfiak csónak alakú fejfáinál. Ki kell dolgozni a fej gömbölyded formáját, a nyak karcsúságát és a mell csipkézését. A gombfából következtetni lehet arra, hogy fiatal leány, menyecske, avagy asszony volt az elhunyt. Ha oldalról megnézünk egy gombfát, jól kivehető a hát hajlata és a mell domborulata is. A gyermekek gombfája ugyanolyan, mint a nőké, csupán a jóval kisebb, vékonyabb és alacsonyabb sírjel jelzi a különbséget. A női fejek kidolgozásakor díszítő motívumokat is alkalmaztak és alkalmaznak ma is. Steinbinder mester ennek jelentőségét nem tudta megmagyarázni. A fűzfamotívum és az ABFRA felirat a nők esetében a mell felületén látható.

Bármennyire is igyekeznek tartósítani a hozzátartozók a fejfákat, azok 30–40 év alatt elkorhadnak, az oszlopok kidőlnek. Ma már minden család arra törekszik, hogy a gombfákat tartós beton, műkő vagy csiszolt andezit, esetleg márványsírkővel cserélje fel. A börvelyi temetőben is egyre kevesebb a régi, fából faragott sírjel, 70–80 évesnél öregebb fejfát nem találunk.

Felhasznált irodalom:

Morvay Péter: *Emberalakú fejfák a börvelyi temetőben*, Etnographia, LXIX., 1958.

BORBÉLY GÁBOR

Csónak alakú fejfák**az érmelléki református temetőben**

Az érmelléki református temetők jellegzetes sírjelei a fejfák, ahogy itt nevezik: „fűtül“ való fa, vagy csónak alakú fejfa. A fejfák kutatása a múlt század végén kezdődött. Sajnos későn, mert a fa romlandósága miatt 30–60 év alatt tönkremennek, elrothadnak.

Vajon miért és mióta tesznek kopjafát, ember alakú fejfát, oszlopos fejfát, kontyos fejfát, gombfát, csónak alakú fejfát az elhunytak sírhantjai fölé? Eredetük, jelentésük, díszítményeik ma is, egyaránt foglalkoztatják a nyelvészeket, néprajzkutatókat és történészeket.

Fejfa szavunk a fej és fa, finnugor eredetű főnevek összetételéből származik, jelezve, hogy a sír fej felőli részére állítják, míg a lábfákat a sír másik végébe szúrták le.

Budenz József (1884–1939), a finnugor nyelvtudomány egyik megalapozója írja: „a fejfa formája az emberi fő, esetleg az emberi test ábrázolásából alakult ki.” Györffy István (1884–1939), a magyar néprajztudomány talán legnagyobb egyénisége, az első világháborút megelőzően hosszabb néprajzi gyűjtőutat tett a Fekete-Körös völgyében. Történeti-demográfiai elemzései, településföldrajzi leírásai már akkor nagy elismerést váltottak ki. Feldolgozta Jánosfalva, Magyarremete, Tárkány és Gyanta református temetőinek fejfaanyagát is. Megállapította, a tájegységre az emberformájú fejfák a jellemzőek! „Az egyik remetei fejfának nemcsak feje, nyaka, válla van, hanem az alkalmazott virág és egyéb díszítményekben felfedezhető a két szem, az orr, a két kar, és az ezek közötti melli részen elhelyezkedő szív stilizált ábrázolása.” A Szatmárnémetiben született Morvay Péter nemcsak a hajdani Ecsedi-láp gazdálkodását kutatta, de tanulmányt írt a tájegységhez tartozó Börvely absztrahált ember alakú fejfáiról is, melyeken az itteni emberek képzelete megkülönbözteti a lábat, derekat, vállat, nyakat, fejet.

A fejfaállítás szokásának eredetével behatóan foglalkozott a nyelvész, az egyetemes összehasonlító néprajz kiváló művelője, Munkácsi Bernát (1860–1937), valamint a történész, etnográfus Tagányi Károly

(1858–1924) is. Mindketten a fejfaállítás szokásának eredetét a kereszténység előtti időkbe helyezik. Vizsgálódásukba bevonták az altáji nyelvcsaládhoz tartozó kirgizek, kalmükök, tatárok halotti, temetkezési szokásait is. De lássuk, hogyan vélekedik feltevéseikről napjaink egyik legismertebb kutatója, Kunt Ernő. „Az iráni, illetve a kazár kaganátus népeinek temetkezési gyakorlata, őskultusza minden bizonnyal hatott a velük több-kevesebb ideig kulturális kapcsolatba került magyarság halottkultuszára is. Amennyiben helyesen következtetett Munkácsi Bernát, Tagányi Károly és Vámbéry Ármin a múlt századbeli kalmük, kirgiz és tatár temetkezési szokásokból, úgy a magyarok elődei átvették a nomád türk népektől a fejfa-, kopjafaállítás szokását. Tőlük származna eszerint a sírjelölés azon gyakorlata is, hogy az elhunyt foglalkozására, rangjára utaló jelvényeket nemcsak vele temették, hanem sírjára is ráhelyezték. Különösen fontos itt hangsúlyozni: a sírjel jelképezte az elhunyt rangját, foglalkozását is. Nemcsak az altáji nyelvcsaládhoz tartozó népeknél volt ez így, de szinte mindenütt, ahol a természeti ember egyszerű gondolatmenete a halál után még látja a testet, de már valami nélkül. Hová lett a valami, hová költözött? Ők a halált csak átmeneti állapotnak tekintették. Az elhunyt értékeit pedig – fegyvereit és különösen fontos eszközeit – a sírba vagy a sír fölé helyezték, hogy segítse őt a másvilágon, vagy a feltámadásban. Örvendetes, hogy a magyar régészet éppen az elmúlt évtizedekben tárt fel a Békés megyei Szabadkígyóson, Esztergom közelében a Helemba szigeten, valamint Visegrádon olyan sírokat, ahol nyomon követhető a csónakos temetés.

A fejfaállítás (bálványfa) hagyománya, annak eredete legközelebbi rokon népeinknél az ugor nyelvcsaládhoz tartozó voguloknál (manysik) és az osztjákoknál (hantik) a századfordulón még teljes mélységében kutatható volt. A vogulok az Ural-hegységben, az Ob, az Irtisz és a Tobol folyók alsó szakasza közötti területen élnek, alig nyolcezren. Az osztjákok Nyugat-Szibériában, az Ob és mellékfolyói mentén élnek kb. húszezren. Lápos, mocsaras, erdőrengeteggel tarkított vidék. Szent ligeteikben, hol bálványaik álltak, sem fűvet leszakítani, sem gallyat letörni, sem vízből inni nem volt szabad. Ezek a hagyományosan halászáttal, vadászattal és gyűjtögetéssel foglalkozó népek halottaik számára fabábut, házi bálványt állítottak, „hogy a hazajáró ős szelleme testet ölthessen családja körében.” A gyászidő leteltével ezeket a bálványokat kivitték a ligetbe és továbbra is kijártak hozzájuk. „Feltehető,

hogy idővel a hozzátartozók nem a házukban, hanem a halott sírján állították fel annak faragott képmását. Ezekről tehetnénk fel, hogy a fejfák ősei” – írja Budenz József.

A csónak alakú fejfák kutatása alig egy emberöltővel ezelőtt kezdődött. Ezt a fejfatípust Solymossy Sándor (1864–1945) írta le elsőként a tiszaháti Szatmárcseke temetőjében látottak alapján. A sírhantokon álló monumentális sírjelek egyformasága olyan mély benyomással volt a különben népmese, néphit, népballada és a kereszténység előtti magyar hitvilág kutatójára, hogy élete végéig foglalkoztatta azok eredete, múltja és titka. Különben e sírjelek együttes látványa, valóban sajátos esztétikai hatást, plasztikai élményt nyújt, álljanak azok a Felső-Tisza-vidék, az Érmellék vagy a Sárrét településeinek református temetőiben. Solymossy Sándor 1930-ban értekezett a témáról Ősi fejfaformák népünknel című tanulmányában. A fejfában a csónakkal való temetkezés emlékét látja, és ennek eredetét egészen a finnugor együttélés korába vezeti vissza. A csónak alakú fejfák főként ott maradtak fent, ahol a gyakori áradások és vadvizek miatt a csónak mint létszükséglet volt jelen az emberek mindennapi életében. Arra is van példa, hogy halottaikat csónakon vitték a temetőbe. E fejfák felső része csúcsban végződik, előreahajlik; így formailag egy kettévágott, majd földbe ásott csónakhoz hasonlít. Vízzintes helyzetben, valóban nem nehéz egy csónakban fekvő ember absztrahált vonásait felfedni, de ez csak a szatmárcsekei fejfákra vonatkozik. Az Érmelléken a felül csúcsban végződő, előreahajló fejfák a jellemzőek, de falvanként is változnak: hol zömökebbek, hol vékonyabbak, karcsúbbak. Érkeserűben a fejfák csak nagyon enyhén dőlnek előre és tompa orrúak, felül ferdén csapottak, így szinte tökéletes hasonmásaik az itteni, hajdan híres halászok hajóinak.

Solymossy Sándor nagy valószínűségen alapuló föltevéseit, sajnos mindmáig kétkedéssel kezelik. Kunt Ernő írja: „E pusztán formai hasonlóságon alapuló magyarázatot azonban a kutatás mind ez ideig nem támasztotta alá.” Pedig Solymossy Sándor meggyőző érveket hozott fel: a folyók mentén élő voguloknál és osztjákoknál is ismert volt a csónakos temetés, mi több, a karjalai finnek mind a koporsót, mind a csónakot „runhi”-nak nevezik.

Talán elsőként Szabó T. Attila (1906–1987), a kiváló nyelvész ismerte fel Solymossy feltevésének igazi értékét, annak messziről jövő üzenetét:

„A fejfák egyik formájáról meg éppen kiderítették, hogy az a halászó-vadászó finnugor népek ősi hitvilágának maradványát őrzi. Ugyanis ezek a felül kissé csapott, tompa csúcsívben végződő fejfák eredetileg a halottak sírjához másvilági használatra odatett kezdetleges csónakok voltak. A későbbi fejfák is ezt az alakot tartották meg. Egyáltalán nem csodálható, hogy a Közép-Volga vizekkel át- meg átszelt vidékén élő finnugorság világképe a halál utáni életet is az idevaló élet példájára másvilági hatalmas vizeken lefolyónak festette. Azonban e csónak alakot megtartották azok a vaskosabb, kezdetlegesebb fejfatípusok, amelyeknek egyszerűségén az ősi hiedelem szépsége ragyog.”

A halálon túli életre vonatkozó ősi hiedelem, elgondolás rítusát látta a csónak alakú fejfa állításában a jogi néprajz ismert kutatója, Tárkány Szűcs Ernő (1921–1984) is. Láttuk, egyes finnugor népek bábuval (házi bálvány, szellem bábu) megszemélyesítették, helyettesítették az elhunytat. Ennek nyomai a magyar népszokásban is fennmaradtak: ember alakú fejfák, kapubálványok. Csónakban is temetkeztek, és mint fontos használati tárgyat-eszközt lehet magukkal vitték, vagy annak stilizált mását a sír fölé helyezték, hogy az a másvilágon könnyen elérhető legyen. De idézzük Tárkány Szűcs Ernőt: „A kezdetleges, még pogánykori emberi tudatban a földi lét mellett létezik egy másik lét, a másvilági lét, amelyben az emberek ugyanúgy élnek, mint a földön, szükségleteik, igényeik, munkájuk is ugyanaz..., tehát a földi foglalkozásoknál használt kedves tárgyaikat magukkal kell vinniük.”

A csónakos temetkezést ma már régészeti feltárások is igazolják. A honfoglalás 1100. évfordulójára látott napvilágot a Honfoglalás és régészet című, Györfly György főszerkesztette monográfia. A kötetben Kovalovszky Júlia Csónakos temetkezések az Árpád-korban című tanulmányában, az Esztergom közelében található, Helemba szigetén feltárt, 12. vagy 13. századra tehető sírról ír. Legalsó, még bolygattatlan rétegében épségben volt megfigyelhető, hogy a sírgödört csónak alakúra képezték ki. Részletesen bemutat egy 12. századi visegrádi leletet is. Az 1991. évi ásatások alkalmával olyan sírt találtak, amelybe a halottat csónakban temették el. A deszka farostjainak lenyomata „orsó alakú, tehát mindkét végén hegyesedő, középtájon ívelten kiszélesedő, 260 cm hosszú, legnagyobb szélessége mintegy 90 cm volt.” Kovalovszky Júlia szerint, az itt talált csónak alakú koporsó nem lehet egyenes folytatása az ugor kori csónakos temetkezésnek, hisz az ugor népek

levágott végű, kettéfűrészelt csónakba helyezték halottaikat, a másik felét pedig fedélként ráborították, végét bedeszálták, majd a koporsót a szent ligetben helyezték el. Ami viszont közös, hogy mind az ugor kori pogány szokás, mind a visegrádi csónakos temetés vízi emberek, halászok környezetében maradt fent, ott ahol a víz volt az élet meghatározója. „Az utódok talán azzal adták meg a tisztességet elhunyt hozzátartozóiknak, hogy csónakon engedték őket utolsó útjukra.” Egyszóval, ma már bizonyos, hogy a csónakos temetkezés valóságos, létező esemény volt népünkél is! Így méltán feltételezhetjük, hogy a csónak alakú fejfa állítása sem „újkori” jelenség, hanem egyeneságú leszármazottja a hajdani csónakos temetkezésnek. Talán ez azzal is érzékeltethető, hogy ez a fejfatípus teljesen ismeretlen a hegyes vidékeken, csakis a sűrű vízfolyásos, mocsaras, árvízveszélyes falvak református temetőiben látható. Tudjuk, folyó- és állóvizekben, lápokkal tarkított, erekkel átszótt erdőségekben a Felső-Tiszavidék és annak kistájai roppant gazdagok. Az Érmellék a múlt században, főleg áradások idején összeköttetésben volt az Ecsedi-láptól, a Berettyón át, a hortobágyi morotvákkel és a Sárréttel, a Berettyó, a Sebes- és Fekete-Körös alsó folyásának egykori árterületével. Tavaszi hóolvadáskor vagy őszi esőzések idején sok-sok faluban csak csónakkal lehetett közlekedni. Am miután elvonult az ár, annyira sárosak voltak az utcák, hogy a kerékagy beledagadt a sárba, ilyenkor a lapos fenekű, ló vontatta sárhajó volt a leghasználatosabb jármű. Nagy respektus övezte itt a csónakot! Nagyobb vízjárások idején még templomba is csónakon mentek, amit az istentisztelet idejére kicövekeltek a templom oldalához.

K. Nagy Sándor (1846–1921), a bihari helytörténeti kutatás úttörője, egy néprajzi szempontból nagyon értékelhető esemény szemtanúja volt a Sárréten fekvő Komádi nagyközségben. „Mintegy 15000 hold nádas borította az egész határt, a faluból is csak két helyen lehetett százazföldön kijutni. Még halottaikat is csónakon hordták a temetőbe. Valóban nagyszerű volt látni 40–50 csónakot egy temetésen, amely csónakraj előbb a templom mellett kötött ki, hova többnyire szintén csónakon jártak.”

Köztudott, a legigazibb réti emberek, a pákászok voltak. Amolyan réti kóborgóknak nevezték őket, akiknek szinte semmi közük nem volt a faluhoz. A végbeláthatatlan nádrengetegek, vizek, mocsarak aprócska szárazulatain éltek és e gazdag vízi világ természetadta javait gyűj-

tögették: halásztak, csikásztak, madártojást gyűjtöttek, nadályt szedtek, ősszel gyékényt, télen nádat vágtak. Sokuknak senkijük sem volt, esetleg egy-két cimbor! Emberekkel is rikán találkoztak, esetleg hébe-hóba bementek piacos helyre. Ha meghaltak, nem temetőbe, ott a vizes területből kiálló hátságon temették el őket, bedeszkázott csónakjukban.

Szűcs Sándor (1903–1982), a régi Sárrét „utolsó tanú”-ja, tudós kutatója írta: „a Sárréten a vízi emberek csak csónakkal megközelíthető szigetek kiemelkedő fáin alatt ásták el halottaikat.” Sírjelként vajon mit állítottak a magányos sírhant fölé? Vajon a nagy, kiemelkedő fa, melynek „csúcsa az égbe, gyökerei az alsó világba nyúlnak” jelentett-e valamit számukra? Élt-e még ebben a templomtalan világban az ősi hiedelem, hogy az élő fa a lélek lakó- és tartózkodási helye?

A Kösely-patak holtágai átszötte Nádudvar temetőjében megtalálható a csónak alakú és a kontyos fejfa is, megkülönböztetve a férfi és női sírokat. Zentai Tünde néprajzkutató a visszajáró halott képzeletköréből eredő hiedelmet gyűjtött a Sárrét peremén található településen. „A falut víz vette körül. A temetkezés vizen kívül történt, azért, hogy a halott lelke ne jöhessen vissza. Akinek rendezetlen ügye maradt, holta után visszajár, de a vizen a lélek nem tud keresztül jönni. A temetésre a holttestet kis csónakban szállították, és ezt a csónakot állították jelnek, ennek emlékére készítik ma is a nádudvari fejfát. Ha a lélek mégis vissza tudott jönni, a ház nyugalmát a kígyós kiskapu őrizte.” Figyelemre méltó, hogy a temetkezés itt is vizen túl történt. A víz választó szerepének – élők és holtak között – ősi hiedelme tükröződik itt! A kígyós kiskapu, az utcaajtó kalapjának ormán pedig a deszkából kifűrészelt kígyó stilizált alakja áll, ami a népi hitvilágban őrzőszellem-szerű motívum.

Meggyőződésem: nem lehet ennyi véletlen összefüggés, formai hasonlóság a csónak alakú fejfákat illetően Szatmárcsekétől Komádiig, az Érmellék falvain át. A Tiszántúlnak ez a sávja, a leginkább folyók és erek szabdalta, vizenyős, mocsaras vidék. Nádasaival és halászó vizeivel jelentős szerepet játszott az itt élő emberek életében.

Mély nyomot hagyott a Tiszántúl kultúrájában a vallás is. Itt terjedt el a leggyorsabban a reformáció, ami óriási változást hozott a hitéletben. Magyarul szól az igehirdetés, magyarul éneklük a templomban, de lakodalomban és temetésen is Szenczi Molnár Albert gyönyörű zsolttárait.

Néprajzkutatók vallják, a fejfák a reformációval együtt terjedtek el, hogy a temetőben is megkülönböztessék magukat. A hirtelen váltás – keresztt helyett fejfa – csakis úgy történhetett meg, hogy a nép tudatában még élt a kereszténység előtti ősi sírjel: faragott faoszlop, esetleg egy tárgyának vagy eszköznek stilizált mása. Ám fennmaradhattak, átmentődhettek mint kapuoszlopok (kapubálvány), sima vagy faragott tornácoszlopok, de a ház négy sarkán álló sasfákban is gyaníthatjuk őket. Hogy miért a csónak alakú fejfa honosodott meg? Aligha tévedünk, ha kijelentjük: az egykori vízi világban, ember és csónak között olyan meghitt szimbiózis alakult ki, hogy a természeti ember titokzatos, emberfeletti erőt tulajdonított a csónaknak, tőle várták a sikert és védelmet! Hogy halottaikat csónakon vitték ki a temetőbe, arra bőven van példa, de „bárkás”, „félbárkás” temetésről alig tudunk, pedig volt rá példa éppen Szatmár környékén, tehát a Felső-Tiszavidék vonzáskörzetében. Tóth János írja: „A bárkás temetésnél tölgy, vagy fenyő-rönkből hasított, vagy fűrészelt, gyalulatlan deszkából olyan méretű ladikot ácsoltak össze, hogy elférjen bennük a koporsó. A bárka alsó fele a sírgödör talapzatán várta a gyászolókat. Amikor a koporsót már sírba tették, a bárka alsó felével azonos méretű ladik vaskarikájába, vagy halállú kampójába fűzött kötéllel ráeresztették a felső ladikot és csak ezután hantolták be a sírt. A félbárkás temetésnél a sírgödör elegyengetett talpára bocsátották le a koporsót, és védőpajzsként ráengedték a csónakot.”

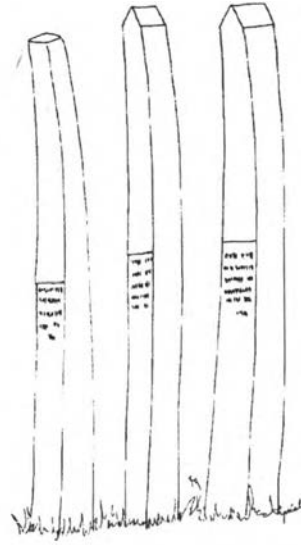
Úgy vélem, a csónak alakú fejfákról még ma is csak keveset tudunk. Talán azért is, mert a tényen kívül, hogy léteznek, nem történt meg az igazi kutatás teljes szélességében és formai változatosságában. Pedig ahhoz, hogy igazából feltárulkozzon múltjuk az összefüggések elemzésére, értékelésére lenne szükség. Együttesen kellene vizsgálni a tárgykörre vonatkozó összes jelenséget a csónakos temetéstől a bárkás temetésig. Csakis ebből a sajátosan összetartozó, egymással összefüggő együttesből érthetjük meg a titkot.

Az Érmelléken ma még általánosnak mondható, hogy a temetés alkalmával szinte kivétel nélkül csónak alakú fejfát állítanak a sírhant fölé, amit aztán évek múltán a hozzátartozók többnyire műsírköre cserélnek ki. Sajnos ez a folyamat visszafordíthatatlannak tűnik. Aligha elképzelhető, hogy az élők megértsék: a hagyományos fejfák őrzik leginkább népünk temetőművészetének több évszázados hagyományát, ráadásul történeti és néprajzi értéket is hordoznak!

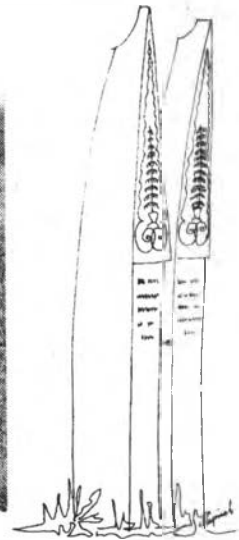
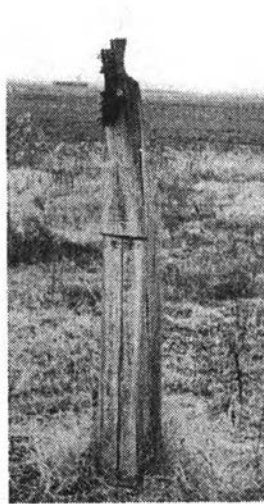
A fejfa alapanyaga a tölgy, de az Érmelléken a kemény és tartósnak bizonyult akácfából faragják. Helybeli ácsok készítik őket. Formai szempontból egységes képet mutatnak, ám némi változatosság falvanként is megfigyelhető: vékonyabbak, itt a törzs négyzetes, vastagabbak és a törzs metszete téglalap, a fejrész kisebb vagy nagyobb arányban hajlik előre. Más fejfatípusoktól eltérően sem formájukban, sem díszítvényekben nem különböznek aszerint, hogy férfi vagy női sírt jelölnek. A fejfa szerkezetileg három részből áll. A lábészről csak a háncsréteget távolítják el – úgyis a földbe kerül –, és így talán még időtállóbb. A törzs a leghangsúlyosabb rész. Ennek előlapját nemcsak bárdolják, de gyalulják is. Az előlapra kerül a felirat, ami rendkívül tömör és egyszerű, csak az elhunyttra vonatkozó életrajzi adatokat közli. Legfelül áll az ABFRA rövidítés, mely „A Boldog Feltámadás Reménye Alatt” kezdőbetűit rejt. Alatta állandósult, szinte mindegyik protestáns temetőben azonos szöveg: „Itt nyugszik ...,” „Béke poraira,” „Nyugodjék békében.”

A fejrész jól láthatóan elkülönül a törzstől, amit a fejfa homlokának is neveznek. Hangsúlyosan előrehajlik és fölfelé fokozatosan elkeskenyedek. Itt – nevezzük nyaki résznek –, ahol a fej elkülönül a törzstől, egy „eresz/szemöldök”-szerű faragott tagolás látható, melyen vízszintes véssőrovások sorakoznak. A fejrész legtöbb esetben csúcsos élben végződik, máshol tompa csúcsban, de van rá példa, hogy a kehely stilizált formája jelenik meg. A fejfák felső részén láthatók a vésett díszítvények. Igen gyakori a szomorúfűz, mely csüngő ágaival a gyászt, a beletörődést jelképezi. Előfordul az olaszorsós virágra emlékeztető, edényből kinövő virágszál is. Elterjedt a vésett, körccikkel osztott, kör alapú rozetta is. A Napisten jelképeinek tartják, s minthogy az égen halad, mindent lát, ami itt lent történik!

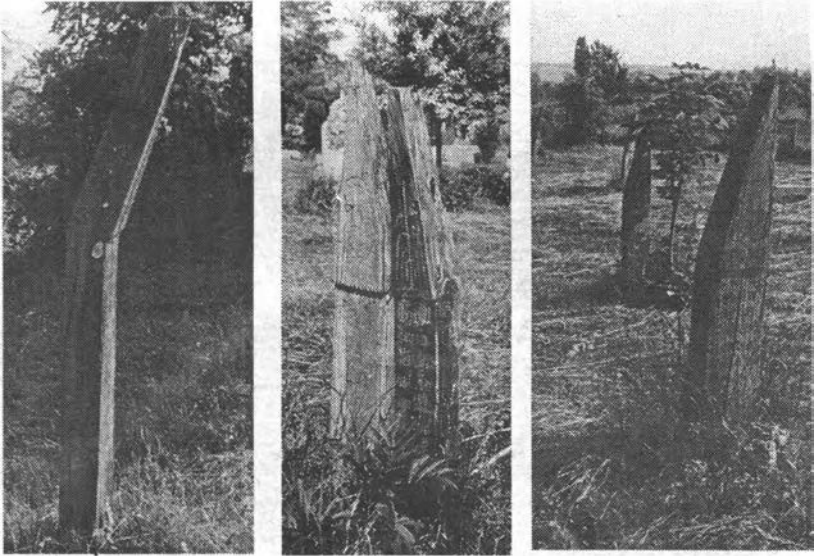
Szomorú, hogy a sírok egyre gyarapodnak, ám a hagyományos fejfák egyre fogynak! Az elmúlt év nyarán két olyan temetőben is jártam a Körösök vidékén, ahol már nem látni fejfát, csak műkőből készült síremléket. Zentai János (1907–1973), pécsi néprajzkutató már a harmincas évek végén felvetette egy fejfaarchívum létrehozásának gondolatát. Jó lenne ezen elgondolkodni, „itt és most,” hogy ezt a különösen értékes örökséget átmentsük, ha lehet eredeti rendeltetésének megfelelően, a temetőben, de szabadtéri gyűjteményben is. Kötelez erre a csónak alakú fejfák térben meghatározható, de időben beláthatatlan múltja!

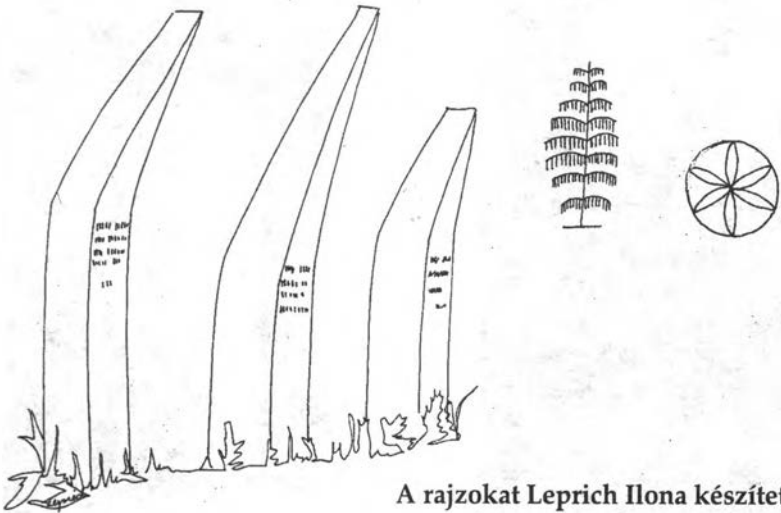
Érkesei csónak alakú fejfák – fényképezte Meder Árpád

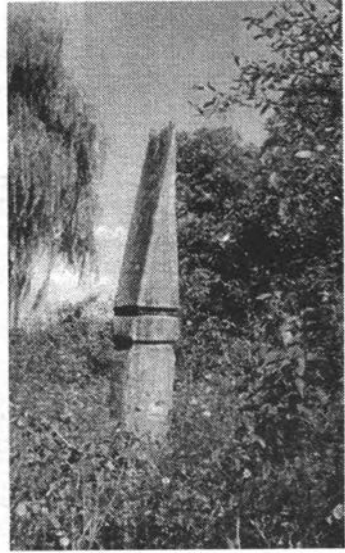
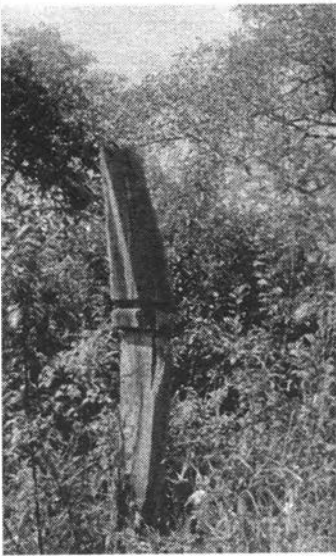
Biharfélegyházi csónak alakú fejfák

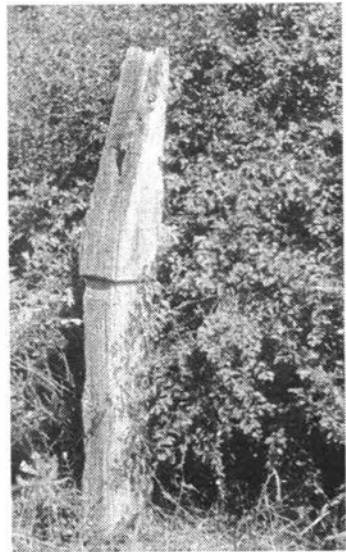
Díószegi csónak alakú fejfák

A rajzokat Leprich Ilona készítette.

Csónak alakú fejfák a szalacsi temetőben – fényképezte Dukrét Géza

Felhasznált irodalom:

- Budenz József: *Bálvány és fejfa*. Etnographia, VIII., 1897, 117–124.
- Györfly István: *Dél-Bihar falvai és építkezése*. Néprajzi Értesítő, XVII., 1916. 114.
- Morvay Péter: *Ember alakú fejfák a börvelyi temetőben*. Etnographia LXIX. 1958, 53–68.
- Kunt Ernő: *Temetők népművészete*. Corvina. Budapest, 1983., 10.
- Munkácsi Bernát: *A bálvány szó eredete*. Etnographia VII., 1894.
- Munkácsi Bernát: *Adalékok a magyar halotti szokások pogány hagyományaihoz*. Etnographia XI., 1900, 97–111.
- Solymossy Sándor: *Ósi fejfaformák népünknel*. Etnographia LXI. 1930, 65–84.
- Szabó T. Attila: *A kopjafás-zászlós temetkezés késői emlékei*. In: Nép és Nyelv, IV., Kriterion. Bukarest, 1980, 333–340.
- Tárkány Szűcs Ernő: *A temető jogi rendje*. In: Hajdú-Bihar temetőművészete. Debrecen, 1984.
- Kovalovszky Júlia: *Csónakos temetkezések az Árpád-korban*. In: Honfoglalás és régészet. Budapest, 1994, 207–216.
- K. Nagy Sándor: *Bihar-Ország*. II., Nagyvárad, 1888, 75.
- Zentai Tünde: *Nádudvari sírjelek*. Etnographia LXXXIII., 1972, 305–309.
- Tóth János: *A szatmárcsekei fejfák*. In: A Felső-Tiszavidék népi építészete. Budapest, 1981, 174–176.
- Szűcs Sándor: *Sárréti pákász temetkezések*. Etnographia LIX., 1948, 72–77.

BOKOR IRÉN

Az érmihályfalvi temető és sírjelei

A halottak eltemetésére kijelölt terület megnevezésére használt kifejezések – temető, sírkert, gyászker, temetőkert, temetőföld – közül Érmihályfalván a temető szó közismert.

Általában a településeken kívüik helyezkednek el a temetők, s rendszerint minden felekezetnek külön temetője van. Érmihályfalván viszont egyetlen temető van, s az a településen belül terül el. Az egyes felekezetek számára jól elkülönített parcellákat találunk. Valamikor a református templom mellett volt a temető, de a helyi lakosok szerint már a 18. század végén megszüntették, majd parkosították a helyét. Kordics Imre Sírok, sírjelek a Várad-Olaszi temetőben című művében megemlíti, hogy a „városon kívüli temetők létrejöttét állami rendelet szabályozta; 1775-ben a Helytartótanács megtiltja a városon belüli temetkezést...” Ez az időpont egybeesik a mihályfalvi református templom kibővítésének évével.

A város nyugati részén

A temető a város nyugati részén, egy dombon terül el. Parcellázott. A római katolikus egyház tulajdonában 1,83 ha, a református egyházéban 8,81, míg a zsidó hitközség tulajdonában 0,86 ha terület van. A többi egyház számára is jelöltek ki földterületet 1990 után, de a hivatalos ügyintézés még folyamatban van. A más felekezetekhez tartozó halottakat vagy a római katolikus vagy a református temetőben temetik el.

A római katolikus temetőben főkereszt áll, melynek felállítását a múlt század második felében a liturgia írta elő. Tövébe halottak napján virágot helyeznek és gyertyát gyújtanak. Más helység temetőjében nyugvó halottaik iránti kegyeletből hozzák ide virágaikat és gyertyáikat a mihályfalviak. Itt található fémvázon a lélekharang. Ennek a helyén pár évtizede még a temetőőr háza állott. Díszes temetőkapu állt „Feltámadunk” felirattal, de ez sincs már meg.

A református temetőben van a ravatalozó. Valamikor – az 1930-as évekig – deszkából készült „boncház” állt itt. Építését azzal magyarázták,

hogy akkor még nem volt a városban állami orvosi rendelő, s azokat a halottakat, akik nem természetes halállal haltak meg, itt boncolták fel. Ez leégett, s tíz évvel később építették a ma ravatalozónak használt épületet, de azt is boncháznak. Csak akkor kapta meg mai rendeltetését, amikor a központban kezdték a tömbházakat építeni.

Aki nem ismeri az érmihályfalvi temető beosztását, az is könnyen eligazodik, hiszen az egyes temetőben található sírjelek mindent elárulnak. Beszélnek az elhunyt vallási hovatartozásáról, szólnak a gyászról, az elmúlásról, de az újjászületésbe vetett hitről is. A római katolikus temetőben a hagyományos kereszttel találkozunk. Valamikor fából készültek, ma már csak egyet-kettőt láthatunk ebből az anyagból.

A református temető legrégebbi síremlékeit szintén fából faragták, az úgynevezett csónak alakú fejfákat. Számos tanulmány jelent meg ezekről a síremlékekről, ugyanis a néprajzkutatók megfigyelték, hogy a hasonló mocsaras környezetben élő rokon népeknél (vogulok, csuvasok) ugyancsak csónak alakúak a fejfák.

A fiatalon elhunytak fejfája nem csúcsban végződik, ennek hiánya azt szimbolizálja, hogy „megszakadt egy élet.” Később a kőből, márványból készült síremlékeken is megtalálható a befejezetlenség jele. Például befejezetlen görög oszlop.

Igen változatos díszítmények találhatók a síremlékeken: kereszt, szomorúfűz, tulipán, kehely, olaszkoszorú, benne kereszt, rózsa stb. Gyakori a szomorúfűzben a dőlt kereszt, s az egy síremléken kehely és kereszt, ha a család egyik része római katolikus, a másik református. A nemesi családok címere is felkerült a sírkőre.

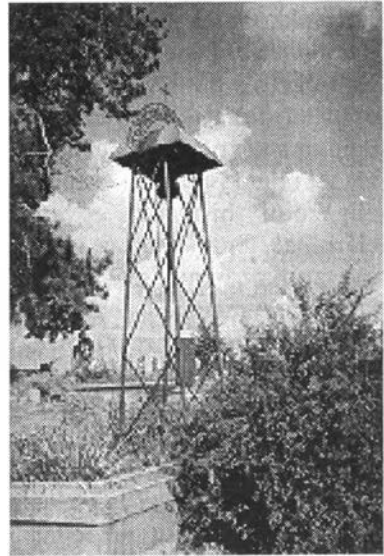
A zsidó temetőben kőtáblát állítanak az elhunyt sírjára, s azon vagy hatágú Dávid-csillag látható, vagy menora (zsidó szertartáshoz használt hétágú gyertyatartó).

Ermihályfalván is megtaláljuk a síremlékeken a magyar nyelvterületen általánosan elterjedt rövidítéseket: ABFRA (A Boldog Feltámadás Reménye Alatt), valamint az INRI (Iesus Nazarenus Rex Judeorum.) Ez utóbbi csak a római katolikus temetőben fordul elő, ott is ritkán.

A faragott fejfák általában 2,50 méter hosszúak, ebből mintegy 1,20 m a földben van. Életkoruk legtöbb 90–100 év. Régen minden család előre kiválasztotta a fejfák számára a megfelelő fát a saját erdejében vagy a rokonságéban. Hazavitték s éveig az udvaron állt, „az öregek azon pipáztak.”

Főkereszt és ...

lélekharang a római katolikus temetőben

Ravatalozó a református temetőben

Római katolikus és református
sírjelek

Csónak alakú feje a református temetőben

„Befejezetlen élet” – sírkő a zsidó temetőben

Részlet a zsidó temetőből

Gyakran előforduló motívum

Feliratok, sírversek

A csónak alakú fejfákon a feliratok szinte olvashatatlanok. Érdekességük, hogy a szöveget a fejfa alakjához igazodva faragták, a helyesírási szabályok figyelembevétele nélkül.

ABFRA
E SIRHALOM FEDI
TESTEM
VAJDA SANDORNE
VOLT A NEVEM 62
EVET ELTEM
MIKOR NYUGALOM
BA TERTEM SZUL:
KORANY LIDIA 1906
AUGUSZTUS 11-ÉN
MEGHALT 1968 APRIL
IS BANN
FERJEM GYERMEKE
IM NE AGOGYATOK
ERTEM BETEG
SEGEM TORT MEG
ENGEM
BEKE PORAIRA

ABFRA
E CSENDES SIR
FEDI TESTEM
CSEKE SANDOR
VOLT A NEVEM
60 EVET ELTEM
MIKOR JEZUSOMHOZ
TERTEM
MEGH. 1967
I HO 7-ÉN
BEKE PORAIRA

DECKI GYULA
VOLT A NEV
EM MIKOR
JEZUSOM

HOZ TERT
TEM IT NYU
DECKI GYULA
SZUL 1893
III HO 22
MEGHALT
1971 N HO
1 ABFRA
E SIRHAL
OM FEDI TESTEM
KI SZERET
TEM VOL
NA ÉLNI
KISS GÁBOR
SZÜL 1911
MEGHALT
1944 SZEPT
20-ÁN
ABFRA

E GYÁSZOS SÍR
FEDI TESTEM
CSIRI ALBERT
VOLT A NEVEM
68 ÉVET
ÉLTEM MIKOR
JÉZUSOMHOZ
TÉRTEM
MEGHALT
1967 FEBRU
VÁR 21-ÉN
BÉKE PORAIRA

Eléggé változatosak a sírversek. Találunk zsoldárokból vett idézeteket, Cicero-, Jókai-, Vörösmarty-, József Attila-idézeteket, valamint általánosan elterjedt sírverseket, melyeknek szerzői ismeretlenek.

„Tied volt a munka és / Szorgalom, mienk a / Gyász és fájdalom.”

„Meghajlunk némán / Sirotok felett / Örökké áldjuk / Emléketeket.”

„Munka és küzdelem / Volt egész életünk / Legyen csendes pihenésünk.”

„Aki hisz az Isten fiában / Ha meghal is él.”

„A szeretet soha el nem fogy.”

Valamikor fejfára írták:

„Állj meg utas, sírom felett / Olvasd végig a nevemet / XY volt a nevem / X évet éltem.”

„Elnémult az ajk / De él a szeretet.”

„Elnémult az ajk, de él a szeretet / Mely örködni fog mindig / Hamvaitok felett.”

„Ez élet csak füst és pára.”

A Csiri család síremlékén olvasható:

„Emléketek mindig élni fog / Nem lesz elfelejtve soh / Neveteket imába szövi / Haza, Egyház és Iskola / Református Egyház.”

„Ha napjaim le fognak telni / Jövök hozzád megpihenni.”

„Ha majd kiszárad / Érted sűrő szemem / Hozzád jövök megpihenni / Drága hitvesem.”

„Itt nyugszik egy jó édesanya.”

Régen gyermekek fejfájára írták:

„Itt nyugszik egy hervadt rózsza.”

„Könnyű legyen e hant mely / drága poraitokat fedi.”

„Küzdelem volt életünk / Áldott legyen emlékünk.”

„Míg éltél szerettünk / Míg élünk siratunk.”

„Mit ér nekem ez a világ / Elhervadtam, mint a virág.”

– „... ne temessétek a költőt, / szeme még védő tekintet / koponyája győzelem – bástya.” / Máté Imre

„Olyan jó itt megpihenni, / Idelent már nem fáj semmi.”

„Örök béke lengjen / porai felett / Örök üdvösség / lelkének az égben.”

„Szemünknek távol, lelkünknek / örökké közel.”

„Tied a béke és a nyugalom / Mienk a könny és a fájdalom.”

„Társak örök szeretetben.”

„Váratlanul ért a halál / Búcsú nélküli mentél el / Álmodd szépen örök álmot / Soha nem feledünk el.”

“Véget ért két dolgoz élet / Baj és gond is tovaszállt / Fáradt testünk nem remélhet / Csak nyugalmat és magányt.”

Jellegzetes zárósortok: *Béke poraikra; Béke lengjen poraik felett; Elnémult az ajk, de él a szeretet; Emlékük legyen áldott; Emlékük a szeretet őri.*

Nevezetesebb síremlékek

Az **Andrássy** család kriptája. Itt nyugszik dr. **Andrássy Ernő**, akiről az **Érmihályfalva** című kiadványban (1998) ezeket olvashatjuk: „Dr. **Andrássy Ernő** (Szalacs, 1894–**Érmihályfalva**, 1968), történelmi múltú **Csíknagykászonyi** család leszármazottja. Apja tekintélyes orvos-népevelő, Szalacsról került **Érmihályfalvára** körorvosnak. A fiatal **Andrássy** **Budapesten** szerzett orvosi diplomát, nőgyógyászatban szakosította magát. A debreceni bábaképzőintézetből hazakerült és átvette apja rendelőjét. 1926-ig körorvosi tisztséget töltött be, számos új gyógymódot vezetett be, amit a modern orvostudomány elismeréssel vett át. Embersegítő szándékával, önfeláldozó munkájával **Érmihályfalva** környékének legendás alakja lett. Kisebbségi sorsban folytatott tevékenységével nagy megbecsülést szerzett a két világháború közötti Romániában. Elnöke volt a Magyar Párt **érmihályfalvi** tagozatának, haláláig elnöke volt a római katolikus egyház világi bizottságának, s a község választott tanácsosaként nemzetiségre való tekintet nélkül küzdött az emberek igazáért. A háború után súlyos anyagi gondok, gyógyszerhiány közepette segítette a rászoruló embereket, házába fogadott 20–25 embert, feleségével két szobában szülő-gyógykezelő kórtermet rendezett be, sok embert ingyen kezelt. Kezei között 2042 újszülött jött a világra. Dr. **Andrássy Ernő** egész élete politikamentes volt, orvosi hivatásának és gyűjtőszenvedélyének élt. Tudományos munkáját (régészet, madártan) sokoldalú népevelő-művelő tevékenység egészítette ki. Egészségtant tanított a polgári iskolában, 220 darabból álló ásványtani gyűjteményét is az iskolának adta. Háromfelvonásos parasztoperettet (*Dalol a falu*) írt és mutatott be lelkes színjátszókkal. 1952-ben külföldön is nagyrabecsült múzeumot létesített. Kutatásait szakdolgozatban közölte (*Az Érmelléken fészkelő madár-fajták*), sok európai ország madártani-zoológiai intézetével állt tudományos levelezésben. Dr. **Andrássy Ernő** a kommunista terror áldozataként, 1958–64 között végigjárta a romániai börtön-gulág poklait.

Ismét hazatérve, legyengülve, betegesen, „orvossegédként” a szülő-otthonban hasznosította magát haláláig.”

A **Bujanovics** család kriptája. A Bujanovics (Ágteleki) család Szabolcs vármegyéből származik, nevét a szabolcsi Ágtelek helységtől vette. Ágoston 1848 előtt az eperjesi kerületi tábla jegyzője.

Szilágyi Aladár, a Bihari Napló Kalendárium (1997) 74. oldalán így ír a családról: „Bujanovics (Ágteleki) Frigyes törökverő horvát nemesek ivadéka. Nagypját Martinovicsékkal egy időben nyakazta le a hóhér, tizenöt testvére közül pedig kettőnek a sorsa Jókai Mórnak kínált életanyagot A kőszívű ember fiai megírásához. Ugyanis bátyja, Rudolf honvéd hadnagyként Guyon Richard ezredes oldalán rohamozta meg a Branyiszközi-hágót 1849. február 5-én, Schlick osztrák tábornok oldalán harcoló öccse, Ágoston ellen! A forradalmár Rudolf minden áron meg akart vívni a császárpárti Ágostonnal, de a fiatalabbik testvér elkerülte a bátyjával a személyes összecsapást. A szabadságharc leverése után Rudolfra bujdosás várt és börtön, Ágostonra pedig fényes katonai karrier. A Radetzky-huszárok élén győzelmet aratott a „lázadó” olaszokon. Pályáját altábornagyként, Ferenc József bizalmasaként fejezte be. A két fivér negyedszázad elteltével találkozott ismét, amikor ketten örökölték anyai ágon az érmihályfalvi Haller-uradalmat. Egyikük sem nősült meg, s a két, immár megbékélt agglegény három esztendőig élt együtt a birtokon Rudolf tragikus haláláig. A 65 éves hadastyánt saját megveszett kutyája tépte szét, harminckét sebet ejtve rajta. A tábornok pedig magas kort ért el, megérte a millenniumot. Birtokát elhanyagolta, szívesebben tartózkodott Frigyes bátyjával Váradon a Royal fehér asztala mellett, vagy a bécsi Burgban, a császár kártyapartnerként.”

A **Szlávy** család (okányi és érkenézi) törzsökös Bihar vármegyei család. Károly 1848 előtt őrnagy, Tivadar cs. kir. kamarás 1850-ig.

A **Lovass** család 1900 után vett birtokot Érmihályfalván. Lovass Dániel harangot ajándékozott a református egyháznak.

A **Bernáth** család kriptája a református templom alatt van. A Bernáthfalvi és sztrippai Bernáth család sztrippai ága a 18. század végén költözött Bihar vármegyébe. Ez ágból származik József. 1841-ben a vármegye alispánja és 1848-ban a székelyhídi kerület országgyűlési képviselője. Gedeon 1848-ban a bihari II. nemzetőr zászlóaljnál százados.

A **Csiha** család sírboltja. E családból származik Csiha Kálmán püspök is.

Fráter család. Ippi és érkeserői dr. Fráter Gáspár (1852–1927) „A család a Dobra nemzetségből származik és tagjai már 1275-ben mint várjobbágyok kaptak nemességet. 1500 körül az akkori Kraszna megyei Ippról veszik az ippi előnevet. Címerük már 1582 óta ismert, míg a családtagok Biharban, kimutathatóan csak 1654 óta. Ekkor kapták Bélmező és Érkeserű nevű birtokukat, ez utóbbiról vették fel második előnevüket. A család bihari ágából már 1605-ben István, szentjobbi kapitány és ítélmester volt, Pál pedig 1654 körül II. Rákóczi György alatt hajdúkapitány, Mihály 1833–37 között alispán, Alajos pedig 1848-ban honvédtiszt. A család tagjai között találunk képviselőt, kamarást, ügyvédet, vagy olyanokat, akik birtokukon gazdálkodtak.” (Kordics Imre: Sírok, sírjelek a Várad-olaszi temetőben, 35. oldal.)

Fekete Károly „(Érmihályfalva 1898–1981), szorgalmas, iparos családból származott. Fiatalon kitűnt festőművészi képességeivel. Előbb a nagybányai festőiskolában, majd a budapesti festőakadémián tanult, ahol Réthy István, a Képzőművészeti Akadémia rektora felismerte nagyraihivatott művészi tehetségét, barátjává fogadta és pártfogolta művészi tehetségét. Mesterei és barátai voltak olyan nagy művészek, mint Iványi-Grünwald, Csók, Thorma, Réthy, Szabó István. A nagytehetségű Pirk János festőművésszel együtt készítették el az érmihályfalvi katolikus templom művészi festését, freskóit. Tanulmányutakat tett Bécsben, Münchenben, Párizsban, Firenzében, Rómában; a Vatikánban XI. Pius pápa magánkihallgatáson is fogadta. Elismerést kiváltó kiállításai Érmihályfalván, Nagyváradon, Szatmárnémetiben, Nagyváradon, Kolozsváron, Aradon, Temesváron, Budapesten voltak. Képeit már a harmincas évektől az Egyesült Államokba is kivitték. 1958–1964 között végigszenvedte a meghurcolást, a romániai börtönök kegyetlenségeit. Szabadulása után nagy szorgalommal vette kezébe a palettát, hogy bepótolja az elveszett éveket. Ragyogó szín pompával, sajátos vonásokkal – zsírkrétával, pasztellel, néha vízfestékkel – alkotott képei gazdag művészi fantáziáját tükrözték, kiváltképp szülőföldjének jellegzetes tájképei.” (Érmihályfalva, 1998, 69. oldal.)

Máté Imre „(Érmihályfalva 1936–1989) Székelyhídon érettségizett, majd Érmihályfalván iskolai könyvtáros lett. Írásai a nagyváradi Fáklyában, a Szatmári Hírlapban, a Bányavidéki Fáklyában, az Előrében, az Ifjúmunkásban, a Napsugárban, az Utunkban, a Korunkban, magyarországi és csehszlovákiai lapokban jelentek meg. Versei több anto-

lógiban láttak napvilágot. Kötetei: Láttá ezt a fürge mókus (gyermekversek, 1969), Forgó táncban (Forrás, 1973), A nap kalapja (gyermekversek, 1980), Segíts meg emberségem (1984, Gábor Ferencsel és Számadó Ernővel közös kötet).” (Érmihályfalva, 1998. 70. oldal.)

Kolling család. „Kolling György és családja Németszentmihályról (Temes megye) települt Mihályfalvára, és nagyban hozzájárult a település iparosításához, valamint a villamoshálózat kiépítéséhez. Kolling György és fiai felépítették a környék első gőzmalomát. A malmot a későbbiekben a fiaival üzemeltette, akik közül az egyik villamosmérnök volt, s döntően hozzájárult a cég felvirágoztatásához. A Kolling családnak köszönhetően a község nagy részében már 1907-ben villanyvilágítás volt. Ezt a későbbiekben is ők biztosították. A malom számos molnárnak, gépésznek, villanszerelőnek és segédmunkásnak biztosította a kenyeret.” (Érmihályfalva, 1998. 19. oldal.)

Tanítók, lelkészek síremlékei: **Pálfy** tanító családja, **Tóth Zsigmond**, **Vida József**, **Szőke János** ref. lelkész, esperes.

· **Mátrai István** gyógyszerész.

Hósi halottak: **Kovács Sándor**, **Vajda Gyula**.

A halottakról nagypénteken és halottak napján emlékeznek meg. November elsején mind a római katolikusok, mind a reformátusok koszorút, virágot visznek a sírra és gyertyát gyújtanak. Ezért kivilágításnak is nevezik ezt a megemlékezést. Érettségi találkozó alkalmával a „véndiákok” felkeresik elhunyt tanáraik sírját, virágot helyeznek rá, így fejezik ki tiszteletüket, elismerésüket.

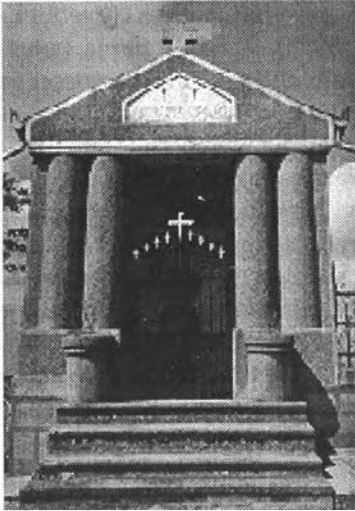
Felhasznált irodalom:

Bihari Napló Kalendárium, 1997.

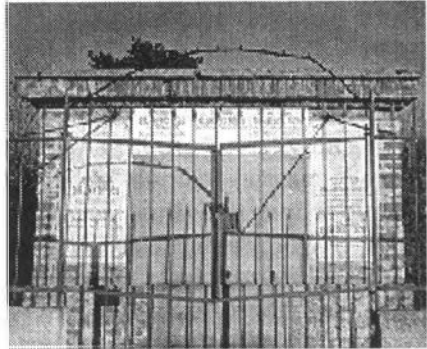
Érmihályfalva, 1998 – Nánási Zoltán és Szilágyi István írásai.

Kordics Imre: *Sírok, sírjelek a Várad-olaszi temetőben*, 1998.

Magyarország Vármegyéi és Városai (Magyarország monográfiája), Budapest, 1901. – *Bihar vármegye és Nagyvárad*. Szerkeszti Dr. Borovszky Samu.

Az Andrássy család kriptája

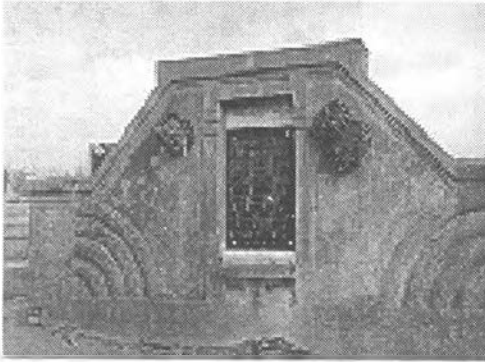

A Bujanovics család kriptája

A Szlávny család sírköve

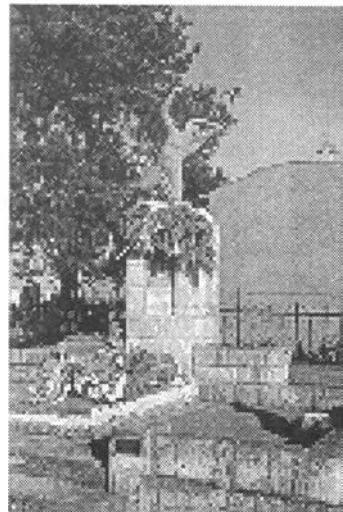
A Lovass család nyughelye

A Csiha család sírhelye

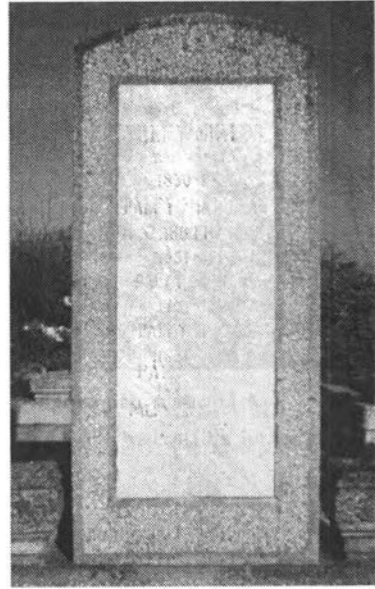
Ippi és érkeserűi
dr. Fráter Gáspár síremléke

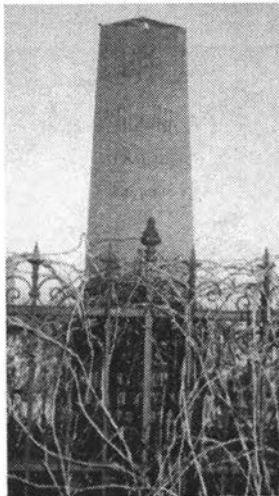
Fekete Károly festő sírköve

Máté Imre költő síremléke

Pálffy tanító családja sírhelye

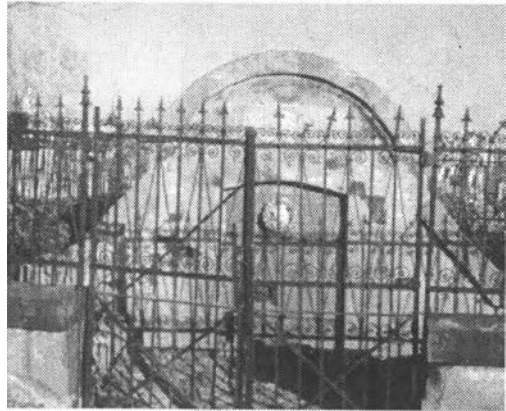
A Kolling család obeliszkje

Tóth Zsigmond tanító sírköve

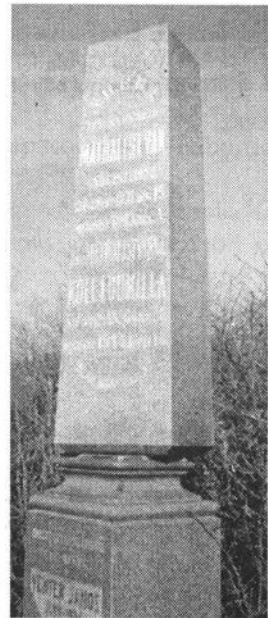
Szőke János
lelkész, esperes síremléke

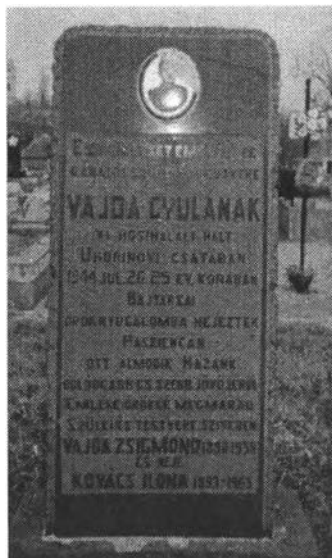
A Lénay család kriptája

Vida József tanító
obeliszkje

Mátray gyógyszerész
sírköve

Vajda Gyula
II. világháborús hős sírja

Kovács Sándor
II. világháborús hős obeliszkje

Csiri Sándor síremléke,
aki sokat tett a református egyházért

SZUHÁNYI KATALIN

A város fölött – az emlékezés magaslatán

Idősebb emberek emlékezete szerint Érmihályfalván időlegesen – főleg a második világháború alatt és után pár évig – voltak sírok a temetőn kívül is, majd a békésebb időszakban kihantolták a tetemeket és átvitték a temetőbe. Erre néhány adatközlőnk így emlékezik:

– A Morgóban két orosz katonát temettek a kisparkba, ők az 1944-es bejövetelkor estek el, majd melljük hantolták el azt a szovjet tisztet, aki az 1945–47-es években Érmihályfalva katonai parancsnoka volt (Makszim Igort?). Az emlékezet szerint beleszeretett egy helybeli leányba, de a lány nem viszonzta érzelmét, ezért a tiszt főbelötte magát a temetőben. Nagy pompával, díszlövéses kíséretében temették el az akkori Sztálin térnek nevezett kisparkban. A temetés napján a katonák házról házra jártak, s figyelmeztették a környéken lakókat, nyissák ki az ablakokat, nehogy betörjenek az ágyúkkal leadott díszlövéses miatt. Az ötvenes évek elején aztán kihantolták a tetemeket és áthelyezték a temetőbe. (A.7, A. 11, A. 12.)

Szintén a temetőn kívüli temetkezéssel kapcsolatos és háborús tragédiát idéző emlékezés:

– A Gorvai-tagban a Sztruhár-birtokon három sír a Gresku családe. Az oroszok bejövetelekor a 18–19 éves levante fiú katonaingben jött ki az ajtón. Az oroszok azt hitték, hogy német katonák vannak a házban, a fiút azonnal lelőtték. Ezt látva, az édesanyja kirohant, rávetette magát a fiára, őt is lelőtték. Ezután az apa szaladt menteni őket, de őt is leterítette egy golyó. A családot a ház melletti gyümölcsösben temették el a hozzátartozók. Mai napig gondozzák a sírokat a Körtvélyesen lakó rokonok. (A. 12.)

Emlékezet szerint az 1700-as évek közepéig a református templom köré temetkeztek Érmihályfalván. Így emlékeznek erre:

– A templom és az imaház alatt, az 1947–48-as években zajló építkezéskor több kriptát fedeztek fel, az egyik a Bernáth család sírboltja. (A. 4, A. 1)

– „1946–47-ben az imaterem alapjának ásásakor berogyott a kripta, létrán másztam le és egy kicsi gyerekkorporsó fedelét felemeltem, a

szemfedő lekushadt, gyönyörű kisgyerek feküdt benne földigérő zöld ruhában. A koporsón felirat: Bernáthfalvy Bernáth Etelka, élt 6 hónapot – 1864.” (A. 1.)

A népi emlékezet szerint még a század elején is hitték, hogy éjfélkor szellemek jöttek ki a templom körüli és alatti kriptákból. Erről szól az alábbi elbeszélés:

– Ahogy lenni szokott, mindig akadt virtuskodó legény, aki meg akarta mutatni, hogy nincsenek szellemek, vagy ha vannak is, nem fél tőlük. Fogadásból a bátor legény éjfélkor a templomajtó elé, a földbe kellett szúrja a kését. Amikor lehajolt, izgalmában a bőgatyáját is odaszúrta, s amikor futni akart „megfogva érezte magát”, úgy megijedt, hogy meghasadt a szíve, holtan rogyott össze. (A. 1.)

A mostani temetőt az 1800-as évek elején nyitották meg, magaslaton, dombon helyezkedik el. Egyesek szerint azért választották ezt a helyet, mert kiemelkedett a lápos, mocsaras környékből, így a holtak nyugalma zavartalan volt. Állítólag azért is csónak alakúak a fejfák, mert az élő faluból az „örök hazába” csónakkal tették meg az utolsó földi útjukat az emberek.

A református temető legrégebbi része szomszédos a zsidó temetővel. Ide temetkeztek a régi nagy családok: a Pásztorok, Kovácsok, Somogyiak, Ságfiak, Szatmáryak; a nevük előtt lévő N.S. a nemes-ségükre utal.

Az 1800-as évek derekán dúló kolerajárvány Mihályfalvát is utolérte. A régi temetődombtól távolabb, a fő úttól balra, az akkor legmagasabb helyet jelölték ki számukra temetkezési helyül. A tömegsírt hat glediciafa (töviskes akác) határolja azóta is. Oda nem temettek másokat, a mai napig háborítatlan a kolerások temetője; orgonabokrokkal benőtt hely.

– „Gyermekkorunkban sokat játszottunk a temetőben. Nagymamánk mesélte, azért temették oda a legmagasabb helyre a járványos betegségben elhunytakat, hogy víz ne érje őket, ne fertőződjék az ivóvíz. Mésszel öntötték le, fertőtlenítették a tömegsírt, befedték, majd körülültették a hat fával, hogy senki se bolygassa azt a területet.” (A. 5.)

– Tóth Zsiga tanító bácsi ide hozta ki a tanulóit, ha a horizontról, a négy égtájról tanította a gyerekeket. A kolerások temetője Mihályfalva legmagasabb pontja, állítólag onnan alagút vezet a templomig, s már a török időkben megfigyelő hely volt. (A. 11.)

Az utóbbi években is egyes osztályfőnökök rendszeresen viszik ki a tanulókat a temetőbe, hogy megismerjék Érmihályfalva múltját, temetkezési szokásait, jellegzetes fejfáit. Innen a legjobb a kilátás a településre.

Am furcsa történetek maradtak fenn mások temetői látogatásáról. Mondják, a temető volt sok szerelmes pár találkozóhelye. Másoknak meg búvóhely. Íme, néhány történet:

- A mihályfalvi betyárok a temető kriptáiban találtak szállást, búvóhelyet. Ilyen volt Rinyu Jóska, ügyes kezű, bőbeszédű, virtuskodó, törvényt nem tisztelő, ám olyan „kivagyok” legény. 1920-ban katonának kellett volna mennie. Megtagadta a behívóparancsot. Csendőrök jöttek érte. Éppen vacsorázott, s mondta a csendőröknek, hogy kimegy Jóska bátyja után, behívni, de közben kereket oldott. Árkon-bokron át futott, a temető kriptáig meg sem állt. Ott bújkált heteken át, míg el nem fogták, láncon vezették. Harcias felesége, Fülöp Lidi nekiment a csendőröknek, kiabálta „nem medve az, hogy táncoltassátok, engedjétek el!” (A. 12, A. 4, A. 11.)

- Rinyu Jóskának Sághei Zsiga, a másik belemenős legény volt a barátja. Ő a Lévai-kriptában tanyázott. Az egyik holdfényes, nyári éjszaka egy Dihenesi negyedbe udvarló fiatalember a temetőn át ment haza. Sághei Zsiga felismerte, s a kriptából kiszólt, hogy adjon neki tüzet, pipázni akart. A fiatalember úgy megijedt, hogy hazáig rohant lélekszakadva. Szegény élete végéig szívbeteg maradt. (A. 8, A. 10, A. 12)

- Egy másik ismert kriptalakó Bradács Mihály volt. A szelíd, de gyenge elméjű ember minden este hátára vette a dunnáját, s indult a Bujanovics-kriptába aludni. Ahogy az lenni szokott, a gyerekek csúfolódó versikét kiabáltak utána, de ő nagy nyugalommal ment minden este a temetőbe aludni. (A.4, A. 10, A. 11, A. 12.)

x x x

A temető látszólag a nyugalom helye, igen szorosan hozzátartozik a mindennapi élethez. Nagyon is mozgalmas élet zajlik benne. Minden korosztály megfordul itt, nemcsak temetések alkalmával. Régebben a kisiskolás gyerekek izgalmas háborúsdit, bujócskázást rendeztek a sírok és kripták között. Télen a meredekebb temetődomb a legjobb szánkázó hely. Tavasztól kezdve késő ősziig a nagyszülők és unokák szép időben gyakran kísérlnek együtt a temetőbe, s az idősebb nemzedék a régiekre emlékezve észrevétlenül is az elődök megbecsülésére, a szülőföld szeretetére nevelnek. Elzarándokolnak Érmihályfalva jelesebb embe-reinek sírjához. Így Máté Imre sírjánál gyermekverseiből idéznek.

A kolerás tömegsír közvetlen közelében található Vida József református tanító és feleségének fehér márvány sírköve. 1848–49-ben tanított itt.

Mátrai István gyógyszerész sírköve is itt áll, lennebb Ürögi Sándor református kántortanító szép fekete márvány síremléke található. Róluk így emlékezik Somogyi Károly bácsi:

– A gyászháztól a temetőbeli végső nyughelyig tartott az utolsó útja a megboldogultnak. A gyászmenet zsoldárok és dicséretetek éneklésével vonult végig a századforulón a falun. Ürögi Sándor nagyon jó, erőshangú kántortanító hírében állt. Ha nekieresztette a hangját, még a szomszédos Penészleken is hallották a temetési éneket. Amikor a Mátrai-féle gyógyszerészhez ért a gyászmenet, mindig akkorra időzítette református énekeskönyvünk 325. énekének utolsó versszakát. Nagy erőven zendített rá, Mátrai gyógyszerész barátját heccelve: *„Nincs orvosság halál ellen / Patikában, vagy más helyen. / Széles mezőn, drága kertben / Oly fű nincsen, Mely a haláltól megmentsen.”* (A. 8, A. 10.)

– A temető teljes dombot foglal el. A sírok általában az égtájhoz igazodnak, az utak is kelet-nyugati irányúak. A sírkertet körülkerítették. Régen élsövény, főleg orgonaszövény szolgált kerítésül, mert az maradt meg a legkönnyebben ebben a homokos talajban, ugyanakkor homokfogó szerepet is betöltött. Az utóbbi időben drótkerítést állítottak. Ez választja el a zsidó temetőtől is, amely teljesen körülkerített. A református temetőt a római katolikus sírkerttől csak egy keskeny út határolja el, de vegyesen is temetkeztek. (A. 1.)

– Általában a nagy családok lehetőleg egy helyen, egymáshoz közeli sírokba temetkeztek; apa, nagypapa, testvérek egymás mellett vagy egymáshoz közeli sírban nyugszanak. (A. 6, A. 11.)

– A keresztleetlen gyermeket általában a nagyszülők sírjába, azok lábához temették. (A. 6)

– A temetőben azért ne üljünk a sírra, mert behúzza a halott, mi leszünk a következők, – tartja a hiedelem.

– Aki hisz a visszajáró lélekben, azért, hogy ne féljen tőle, temetéskor a szemfedőről letép egy darabot, azt otthon ráteszi egy lapátra, elfüstöli, a szemfedő füstje fölé tartja az illető az arcát, és az elveszi a félelmét.

– Még ma is egy kapa földet szór a plébános úr a koporsóra: *„Ember emlékezzél, hogy porból vagy és porrá leszel.”* (A. 12.)

– Marék homokot szórnak a koporsóra behantolás előtt, hogy érezze a halott az illető közelségét. (A. 1.)

Érmihályfalván fejfát vagy gombfát állítottak még az 1970-es években is. Régi, ismert ácsmesterek faragták ezeket: Sánta Sütő Imre, Kovács Józsi bácsi, majd még fiatal korában tőle tanulta meg a „betűvetést” vagy betűzést Balla Imre bácsi, amikor már Józsi bácsi nem látott jól.

– A fejfát a család megbízásából faragták reggeltől déli egy óráig a halottas háznál, vagy annál a rokonnál, aki a fát adta. A nyersanyag kivágott száraz akác vagy tölgyfa kellett hogy legyen. A frissen vágott fa nem volt alkalmas a fejfa készítésére, mert szétrepedt, széthasadt száradás közben kinn a temetőben. A faragó mester ácsszerszámokat használt: nagybaltát vagy fejszét, bárdot, gyalút, betűzőt. Meghagyta a fa tövét, megfaragta, legyalulta, festette és betűzte a fejfát. Érmihályfalván 10–11 mézsárszék is volt, onnan vették meg a májat (disznó vagy borjú), ezt rákenték a fejfára, majd a kindrucnak nevezett fekete port összekeverték két-három tojással és ezt is rákenték a fára. Megszáradás után kezdődött a betűzés. A betű a fa természetes színét kapta; kérésre a betűt bronzsal vagy sárga festékekkel kenték még be. A mestert étellel és itallal a gyászoló család látta el. A fejfafaragásért régen nem fizettek. A megrendelést csak akkor utasította vissza a mester, ha egy napra két temetés is esett. A kész fejfát azonnal kivitte a temetőbe szekérral a szomszéd vagy az egyik utcabeli. Kinn a sírnál a temetőkerülő vagy valaki rokon, családtag vette át a kész munkát és ügyelt rá a temetésig. (A. 2, A. 8, A. 10.)

– A fejfa csónak alakú, hogy lecsorogjon róla a víz. Színe fehér vagy fekete. (A. 8.)

A temetőben sok szép márvány- vagy kőobeliszk van. Ismert kőfaragó mester volt Schwartz Dávid, akit a második világháború idején deportáltak, és ott vesztette életét. Igényes, szép munkái láthatók a temetőben. Debrecenből több sírkövet faragtak Gerendai és Fodor József kőfaragó mesterek. Nagykárolyi kőfaragó munkája is díszíti sírkertünket. A régebbi sírkövek beszédesebben, mint az utóbbiak.

A nyolcvanas évektől Pálinkás Miklós munkái uralkodnak.

* * *

A sírokon nagyon sokféle, főleg évelő és futóhomokfogó virág van. Régebben elterjedt volt a jukka. Itt jutkának nevezik. Jól tűri a szárazságot. Helyfoglaló, sírbehataroló szerepe volt, a sír négy sarkához ültették. Júliusban virágzik, mintha hatalmas gyöngyvirág borítaná be

a sírokat. Sás formájú leveleit felhasították szálára és jó, erős szőlő-kötözőként használták.

Elterjedt volt a sírok szélén a kövirózsa, vagy „filfű”. Fájós fülbe csepegették a kövirózsa húsos leveléből kiperéselt levet. Az övsömör gyógyítására is használták.

Gyakori az őszirózsa, a fehér futó, fátylvirág, a petúnia, mert elnyomja a gatz. Az utóbbi időben futótuját (örökzöld cserjét) is ültetnek, amely elég rövid idő alatt belepi a sírt.

Több régi sírhanton a borostyán és a repkény terjeszkedik.

A temetőben található nyárfa, jegenyefa, nyírfa, akác erdőréz, orgonabokor és szomorúfűzfa.

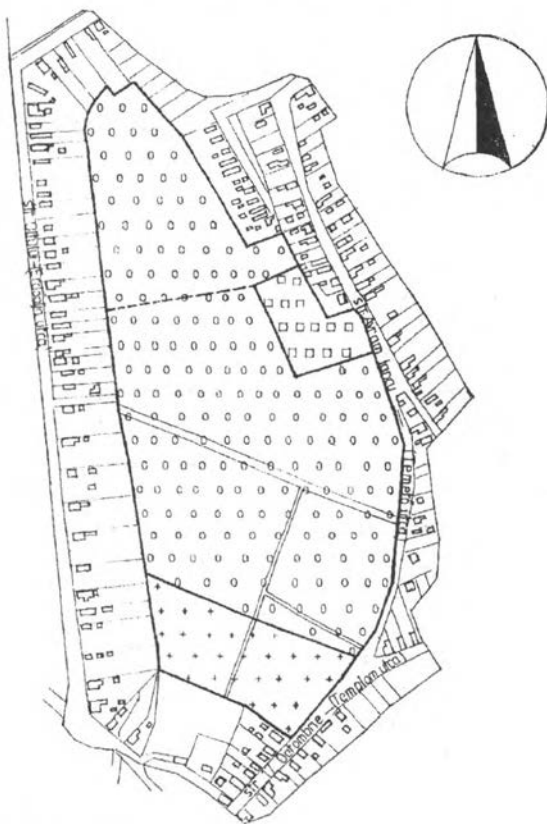
Egy-egy szegényebb család fejfa helyett jegenyét vagy szomorúfűzfát ültetett a sírra. A szomorúfűzfa ágából a gyerekek visznek haza a nyúlnak és a kecskének, mert tisztítja az emésztő szerveket.

Általában a temetőből nem vittek sem virágot, sem fejfát. Úgy tartották, hogy a virágot azért nem szabad a sírról letépni, mert ha az ott nyugvó kedves virága volt, akkor rövidesen eljön a virágtolvajért. Megtörtént, hogy valaki ellopta a fejfát tüzelőnek; észrevették, s már este behuhogtak az ablakon: „Anti, hozd vissza az ellopott fejfámat, mert utánad jövök.” Másnap Anti visszavitte a sírra a fejfát.

Köszönöm a lelkes adatközlők segítségét, akik névsor szerint a következők:

- A. 1. Bors Dezsőné Szabó Erzsébet, 70 éves
- A. 2. Balla Imre, 78 éves
- A. 3. Györkei Sándor, 77 éves
- A. 4. Györkei Sándorné Molnár Ilona, 74 éves
- A. 5. Kecskés Lajosné Barota Ida, 45 éves
- A. 6. Muresan Józsefné Berecski Erzsébet, 59 éves
- A. 7. Porsztner Árpád, 58 éves
- A. 8. Somogyi Ferenc Károly, 79 éves
- A. 9. Szász Imre, 80 éves
- A. 10. Szilágyi Ferenc, 78 éves
- A. 11. Tusa Zoltánné Papp Piroska, 61 éves
- A. 12. Timeroczky Imre, 73 éves

AZ ÉRMIHÁLYFALVI TEMETŐ TÉRKÉPE

JELMAGYARÁZAT

Zsidó temető

Református temető

Római katolikus temető

Megjegyzés:

A többi felekezet számára kijelölték a parcellákat, a hivatalos ügyintézés folyamatban van.

A térképet készítette:

id. Porsztner Béla építészmérnök

ifj. Porsztner Béla egyetemi hallgató

KORDICS IMRE

Az olasz plébániatemplom halotti címerei

*„A sírjelek egy közösség számára mindenkoron a
folyamatosság jelei voltak, az ősökkel való kapcsolat
jelképei, amiről az élők sohasem mondhatnak le.”*

(Hoppál Mihály)

A nagyvárad-olaszi plébániatemplom – közismert nevén Barátok temploma – a ferencesek által 1732-ben épített egyház helyén áll. 1876-ban tornyát lebontották és a homlokzat elé egy barokk tornyot emeltek. 1903 és 1905 között átépítették a hajót és a meglévő tornyot is, amely mellé két kisebb is került.

A templom legértékesebb darabjai ferences hagyaték: a hat mellékoltár, a szószék és néhány oltárkép. De jelentős temetkezés-történeti értéket képvisel négy oldalkápolnában elhelyezett egy-egy 18. századi márvány építáfium. Ezek méreteiknél fogva a ferences templom kriptájában kialakított sírhelyek fedlapjai is lehettek, de a templombelsőben kapva helyet a halotti címerek funkcióját töltik be.

Címábrázolás a nagyvárad-i sírkőleletek régi darabjain is előfordul. Egy, a 14. század utolsó negyedéből vagy a 15. század elejéről származó sírkövön már látható ez a díszítmény.

Magyarországon a püspökök sírköveinek címer-megjelenítése a 14. század közepétől kizárólag alakos ábrázolással van jelen. Erre jellemző váradi emlék a Bazilikában lévő Andrea Scolari püspök (+1426) sírköve. Az 1500-as évektől a főpapok sírkövein a címer a püspöki süveggel, de az alak megformálása nélkül terjedt el. A nagyvárad-i Bazilikában lévő Thurzó Zsigmond püspök (+1512) sírköve ezt a megoldást igazolja. A címer megformálása későbbi síremlékeken is előfordul. Így például egy 16. század elejéről származó töredéken, vagy Ábrámfi István 1570-ben készült sírkövén. Ezek a heraldikából ismeretes nemzeti cím-ábrázolások, de halotti címerekről ez esetben még nem beszélhetünk, bár a 16. század elejétől elterjedt temetkezési szokás lesz használatuk. A nemzeti címábrázolás temetőink síremlékein, kápolnáin ma is láthatók.

A halotti címerek használata az elődök, a halott ősök tiszteletével függ össze. A rajtuk levő családi címer és a különböző szimbólumok az elhunyt azonosítását szolgálták, de üzenetközvetítő szerepük is volt.

Már az 1700-as évek első felében elterjedt szokás volt a halotti címerek koporsóra rögzítése, vagy a gyászháznál lévő prédikáló széken, esetleg az oltár előtt szintén ott voltak. Ezek – vagy a koporsóba tett címerek – anyaga legtöbbször selyem vagy papír volt. Sok esetben a templomok kriptáiba temetett elhunytak halotti címerei a templombelsőben kaptak helyet kőből vagy márványból faragva.

Szalárdi János krónikájában három 17. századi váradi temetésről emlékezik meg az „öreg egyházban.” Miután Petneházy István jenei kapitány és Bornemissza Pál udvari főkapitány halotti zászlóinak kifüggesztéséről tesz említést, leírja, hogy Lorántffy Zsuzsanna udvarmesterének, Balpataki Jánosnak a címerét is feltették a templomban temetése után. Ezek a lobogók és címerek a török ostrom során pusztultak el. A visszafoglalást követő (1692) időszak két legrégebb ismert sírköve 1694 és 1697-ből való; mindkettő az elhunytak címerét és sírfeliratát hordozta.

A 18. század folyamán a váradi templomokban elhelyezett márvány-epitáfiumok közé tartoznak az olaszi plébániatemplomban lévők is.

A halotti címerek képi megjelenése két jellegzetes csoportra osztható. Ezeken a rajzokon, ötvösmunkákon vagy faragványokon minden esetben központi helyet kap az elhunyt azonosítását szolgáló családi címer és az adatokat közlő szöveg.

A címerábrázolás és a felirat az elmúlás és az újjászületés szimbólumaival kiegészítve a halotti címerek jellegzetességét-formáját adják meg. Ezek külön jelrendszert alkotnak, amelyeknek alkotó elemei temetkezési kultúránk mai tárgyi emlékein is ott találhatók (sírkövek, fejfák, kápolnák, gyászjelentések, fedlapok.)

A halotti címerek szimbólumai vizuális szöveggé válva meghatározható mondanivalót közölnek, képi tartalmuk van. Kultúránk folyamatosságát őrző jelek ezek, melyek lassan feledésbe merülnek.

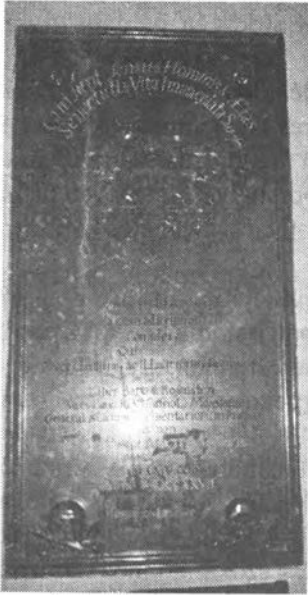
Az olaszi plébániatemplomban lévő négy halotti címer a 18. századi váradi sírművészet mára már alig fellelhető darabjai közé tartozik.

Időrendben haladva a legrégebb Melchior Salzer báró márvány-epitáfiuma 1727-ből a Szentháromság mellékoltár fülkéjében (1. kép.)

A 200x100-as cm márványlap faragványai és betűformái gyakorlott kézre utalnak. A családi címer itt is központi helyet kap a latin felirat fölött. A tábla két felső sarkában egy-egy szárnyas angyalfej látható, mely a halotti címerek egyik legjellegzetesebb szimbóluma. Az angyal temetési szertartásaink gyakran előforduló jelképe mind a sírhelyeken, mind a gyászjelentéseken. Az angyal az erő, a tisztaság, a földhözköttöttségtől való szabadulás szimbóluma. A 17. századtól az angyal dolga a halott lelket a mennybe juttatni. A harsonát fúvó angyal a feltámadást, a túlvilági életbe vetett hitet hirdeti. A márványlap két alsó sarkát egy-egy lábszárcsontos koponya tölti ki. Váradi temetőinkben ez a szimbólum a 19. század első felében faragott néhány sírkövön még látható. Ez azt feltételezi, hogy az előző században gyakran kifaragták. A 18. században és a 19. század eleji gyakori előfordulását éppen az olasz plébániatemplom kriptájában lévő sírfeliratok halálfejes rajzai is igazolják. Mivel a selyemre és papírra rajzolt halotti címerek a gyászjelentések elődeiként foghatók fel, ez utóbbiak díszítéseként is használták. Fő motívumként inkább a 19. század első felében, mint mellékdíszítmény pedig később is előfordult.

A szószékkel szemközti oldalon a Szent Kereszt mellékoltár kápolnafülkéjében van Bucsi Mihály alispán 1732-ben 34 évesen elhunyt feleségének halotti címere (2. kép.) A 200x100 cm-es csiszolatlan felület felső harmadában a Raphanide család címere kapott helyet. A címerképet keretként fogja közre egy szalaggal átkötött, zárt olaszkoszorú. Sírjelként már a kora-reneszánsztól használják, mint a halált követő végtelen élet jelképét. A kör szimbolizálja a végtelenséget, az örökké megújuló és körbefutó létet, a világmindenséget. Formájuk miatt e halotti koszorúk hasonló üzenetet közvetítenek; az éghez való tartozást, az isteni szeretetet jelentik, és azt, hogy az elhunytat Isten védelmébe ajánlják. Az olaszkoszorúnak kör vagy ovális formája is lehet, alul vagy felül nyitott, sok esetben szalaggal átkötött. Városunk temetőiben a múlt században a sírkövek gyakran használt díszítménye volt. Századunk első felében már ritkábban használták, ma pedig alig ismert jelkép. Ugyanez mondható el a kovácsoltvas munkákról is, ma már ezeket sem díszíti olaszkoszorú.

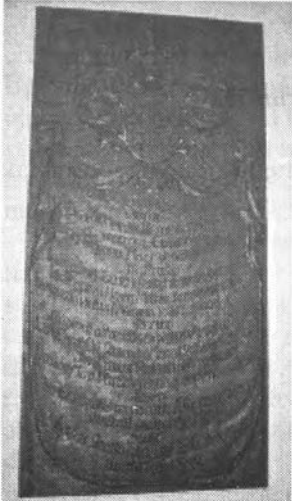
Gyakran foglalkozásra utaló tárgyakat jelenítettek meg az olaszkoszorúban. Nagyvárad sírkőművészetének egyik darabján az 1655-

1. Melchior Salzer
márványepitáfiuma
1727-ből, szárnyas
angyalfej és
lábszárcsontos
koponya díszítéssel

2. Olaszkoszorus, halálfej
halotti címere 1732-ből
(Bucsi Mihályné, Raphanide
Éva sírköve)

3. Mesnil Simon
halotti címere 1735-ből

4. Bucsi Mihály alispán
márvány halotti címere
1751-ből

ben elhunyt Cobos János mészárosmester sírkövén például olaszkoszorúba zárt bárd látható.

A szöszék oldalán lévő Szent István mellékoltár fölkéjében az 1735-ben 58 évesen elhunyt Mesnil Simon címeres köve látható (3. kép.) A 180x90 cm-es epitáfium felső részén a címert faragták ki. Alatta a felirat egy igényesen kifaragott lehulló zászlón kapott helyet, amely keretként is szolgál ennek. A szöveg felett egy elfaragott lábszárcsontos koponya van.

Assisi Szent Ferenc mellékoltárának fölkéjébe falazták be a 68 évesen, 1751-ben elhunyt Bucsi Mihály alispán halotti címerét (4. kép.) A 200x100 cm-es barokk stílusban kifaragott márványlap címerábrázolása és felirata alatt itt is a halálra figyelmeztető lábszárcsontos koponya jelképezi az elmúlást.

A mára már funkciójukat veszített halotti címerek jelentéstartalma is feledésbe merült, nem ismerjük azokat. Pedig a jeleket használó, a hagyományokat és szokásokat ápoló közösségek könnyebben megőrzik identitásukat. A régi értékek, így a temetkezési szokásainkhoz tartozók megbecsülése is történelmi és kulturális örökségünk megőrzését jelenti.

Felhasznált irodalom:

Kovács András: *A Farkas utcai templom címerei.*

Hoppál Mihály: *Etnoszemiotika.*

Váradi kőtöredékek (az MTA Művészettörténeti Kutató Csoportjának Kiadványa).

PÁVAI GYULA

Aradi panteon

Mint minden nagyvárosban, Aradon is több temető van; sőt, mondhatnám, városnegyedenként hoztak létre egy-egy temetőt. A legrégebbi, az újaradi német temető még a 17. század végén keletkezett, de kevés magyar vonatkozása van, ugyanis a városrész lakói többnyire németek. Rendezettsége mellett talán legfőbb érdekessége, hogy benne található Skultéty Lászlónak, a legöregebb magyar huszárnak a sírja, ahogy erről Ráth-Végh István is említést tesz.

Külterületi temetők vannak még Mikelakán, a Gáj nevezetű városrészben és a Mosóczi telepen. 1974-ig Mikelakán volt a régi katonai temető, de felszámolták, a csontokat összegyűjtötték, s feléjük egy három méter magas és tíz méter hosszú betonszarkofágot öntöttek. Ott áll az új iskola előtt, de emléktábla sincs rajta.

A tulajdonképpeni város két nagy temetője az Alsó (Pomenirea) és a Felső temető (Eternitatea). Mivel nemzetiségi szempontból a Felső temetőben találjuk a legjellegzetesebb kutatnivalót, ezért ezzel foglalkozunk.

A **Felső temetőt** a Városi Tanács 1872-es májusi határozatának eredményeként jelölték ki a gyárnegyed végében fekvő területen. Ugyanis az addig használatos Ótemető 1873-tól már nem rendelkezett újabb sírhelyekkel. Így a Felső temető 1873-ban nyílt meg, s az Ótemető végső felszámolása előtt néhány értékesebb sírjelet ide vittek át. Ezekből ma már csak az 1831-es évszámú, úgynevezett koleraemlék maradt, a nagy koleravész orvosáldozatának, dr. Buchwaldnak a sírjele. (1. kép.)

A temető alaprajza téglalap alakú, amely hosszában három sávós, három úttal átvágva, így a parcellák megközelítése rendkívül könnyű, s a tájékozódás szintén. A sírjelek nagyrésze egy vagy többrészes terméskő, gránit, rózsaszín, fehér és fekete márvány. Nagyon sok sír díszes vaskerítéssel övezett, s általában a temetőbe található kovácsoltvas munkák külön tanulmányt érdemelnének, mert könnyen azonosíthatók a városban található századfordulós házak kovácsoltvas kapuinak egyes díszítéseivel. (2. kép.)

A sírkövek díszítése felekezetenként megoszlik. Katolikus sírokon kereszt, református sírokon kehely, evangélikus sírokon kehely és kereszt található.

A múlt századi és századunk első évtizedéből származó sírkövek anyaga főként fekete gránit vagy márvány, ez az anyag – bár nagyon kis mértékben – előfordul még e század hatvanas-hetvenes éveiben is, de ekkor sok már a terméskő, jelenleg a beton. A század közepétől, általában, megszűntek az új sírok körüli kerítések. A kereszt és kehely mellett gyakran találkozunk olasz koszorúval, faragott virágcsokorral, esetleg nyitott könyvvel (de nem mint szakmai jelképpel). Olyan sírkövet is találtam, amelyen minden jel rajta van, a koszorút kivéve. (3. kép.)

A temető balszélső hosszanti útjának szélén van a hosszan elhúzódó kriptasor. Több kriptá homlokzatán még ott a címer, de nagyrészükről már eltávolították. A kriptakerítések és vasajtók sok helyen gyönyörű kovácsoltvas munkák, de kevésbé gondozottak, rozsdásak és elhanyagoltak.

Több sírhely valóságos építészeti (műépítészeti) munka, nemcsak külalak, de a kivitelezés szempontjából is, mint például az iskolanővérek sírja (4. kép), a Széll és Kabdebó családok síremléke, vagy Novák Flóris főjegyző sírkertje (5–6 kép), illetve Solymosán Magda színésznő síremléke (7. kép).

Számos terméskőből alkotott sírkövel is találkoztunk, különösen a század harmincas-negyvenes éveiből. (8. kép.)

A temető felső fala őrzi a ráépített síremlékeket, s előttük vannak a sírdombok, például a Minoriták sírkertje. (9. kép.)

Több sírkeresztben szépen faragott corpusok vannak, de olyan keresztet is találtunk, amelyen csodálatos Krisztus-fő van.

Számos sírkövet örökmécstartó díszít, vagy fáklyatartó karikat csavartak be. Sajnos ezek a díszes kellékek gondozatlanok, sőt sokat le is törtek a tartójáról. Néhány szépen öntött Mária-szobor is található (10. kép), sőt két faragott is, de az erőszakos rongálás nyomaival.

A temetkezési szokás nem ismer felekezeti elkülönülést, a sírok felekezetre való különbség nélkül következnek sorjában.

Sajnos a rátemetkezések itt sem kivételek, olyan sírokkal is találkoztunk, amelynek meghagyták a felekezeti jelét, vagy félig lekaparták, és az új temetkező nevét egyszerűen a többi alá vésték. Az is gyakori, hogy egyik márványtáblát a másikkal takarják le. A síremlék marad, csak új névvel. Az is megtörtént viszont, hogy a régi márványtábla fölé vagy mellé helyezik az újat, persze az új névvel.

Ha a sírjelek stílus szerinti megoszlását vizsgáljuk, világosan kitűnik, a múlt századi síremlékek klasszicista dominanciája. A közismert megtört vagy torzóban maradt obeliszkek mellett, találkozunk urnákkal, éppúgy, mint timpanonszerű építészeti megoldásokkal. Sőt, az első időben épített néhány sírbolt barokk homlokzata sem ritka, s ezzel a megoldással a kriptasoron és találkozunk.

Az egész sírkertben két kopjafa található. Az egyik – amennyire kivehető – e század negyvenes éveiben készült, míg a másik a néhány éve elhalálozott Csépi Gergely volt ágyai lelkipásztor sírhalma mellett áll (11. kép).

Sajnos csak kevés síremléken található a sírkőfaragó neve, de így is tudunk általánosítani a stílus és kor után, bár nincs kizárva némi tévedés sem.

A századvég ismert kőfaragói a Rózsa testvérek voltak. Jellegzetesen klasszicista munkák őrzik nevüket. Ugyancsak a századvég és századelő síremlékein található a Calvasina név, de a mesterség nem öröklődött, mert a kőfaragó utódja tanár lett. Több századeleji síremléken a Frank aláírás olvasható. A család sajnos már ismeretlen Aradon, állítólag egy leszármazott Temesváron folytatta a szakmát a negyvenes években. Hatvan évvel ezelőtt kezdte szakmáját a még élő Vancsik János, akinek tanítványaiból ma is többen dolgoznak. Megmutatta egyik első munkáját, amit Budapestről kapott tervrajz alapján kivitelezett. Különböző ez az egyetlen síremlék, amely magyar színészt jelöl, az 1939-ben tragikus körülmények között elhunyt fiatal Solymosán Magdát (7. kép). Vancsik bácsi elmondta, hogy ő csak nemes anyaggal dolgozott, a cementet csak kötőanyagként használta, most meg abból készítik a síremlékeket, s csak a közepébe illesztenek egy márványtáblát a neveknek.

A ravatalozók egyszerű földszintes épületben állanak, három kis szoba, a ravatal nem magas, a részvétlátogató a koporsó fölött magasodik. Ez számomra furcsának tűnik, mert Észak-Erdélyben a magas ravatalon fekvő halott uralkodik, az élők felett. Magyarázat után kérdezősködtem, és a legtöbben azt mondták, ez így szokás, csak néhányan mondták, hogy így a test már közelebb került a földhöz, amelyből vétetett.

A halottat gyász kocsi szállítja, csak az egészen közeli sírokhoz használják a Szent Mihály-lovát. A kocsik megindulásakor megszólal a lélekharang.

A sírgödör mélysége és szélessége nem tér el a szokásostól. Erdéllyel ellentétben, nem ismerik a padmalyt, a bedobott föld egyenesen a koporsóra zúdul. Az első rögöt, katolikusoknál a lelkész az odanyújtott lapáttal dobja a koporsóra, protestánsoknál a felvett rögöt kézzel dobja be. Utána következik a legközelebbi családtag. Mindkét felekezet képviselői a „nyugalma legyen csendes” vagy „nyugalma legyen áldott” kifejezéseket használják. Miután készen van a hant és a koszorúkat elhelyezték, először a lelkész fejezi ki részvétét a legközelebbi hozzátartozónak, majd utána következnek a rokonok, jóbarátok és ismerősök. Ezt a sorrendet általában betartják. Román hatásra, különösen vegyes házasságok esetében, a kondoleálót a rokonság valamelyik tagja pálinkával és kaláccsal kínálja.

A Felső temetőben nyugszanak a kiegyezés utáni aradi társadalmi, művelődési élet kiválóságai is. Az is megfigyelhető, hogy a régi családok sírhelyei általában ebben a temetőben vannak. Természetesen ilyen találunk az Alsó temetőben is, de sokkal kisebb mértékben. Meglepően sok a címeres sírkő, különösen a harmincas évekig. Igaz, Arad híres dzsentriváros is volt, de itt töltötték a telet a környék földbirtokosai, főnemesei és nemesei. A legtöbben, ahogy a tényanyag mutatja, ide is temetkeztek. Így aztán nemcsak a Farkasfalvi Mauks család, de a Szecsenkay Széchenyi Kázmér és a Gróf Portia címeres sírlelkeivel is találkozunk, sírkő avagy kriptá legyen az, de itt van Kiruszkay Cserépy Árpád címeres fekete márvány sírköve is. (12–13 kép.)

A város híresebb előjárói közül itt nyugszik Tabajdy Károly volt főispán, a városrendezés elindítója, a Kölcsey Egyesület első elnöke, a magasabbrendű kulturális élet elindítója. Olaszkoszorús hatalmas márvány obeliszkje messze kimagaslik a tujabokrok közül (14. kép). Avarffy Imre és Haller Etelka főorvosok a tüdőkórház önfeláldozó alapítói (15. kép), Barabás Béla, Arad utolsó magyar főispánja, a negyvennyolcas függetlenségi eszmék lelkes hirdetője, országgyűlési képviselő, a Magyar Párt elnöke, szenátor, és édesapja, Barabás Péter, aki az első látható emléket helyezte a Vértanúk sírja fölé (16. kép). Széll Lajos, a belvárosi katolikus egyháztanács elnöke, akit 1944-ben Targu-Jiu-ba hurcoltak, Kabdebó János városi főorvos, a közegészségügyi rendtartás híve (17. kép), Lócs Rezső városi főjegyző és kultúratanácsos, a Kultúrpalota építésének egyik szervezője (18. kép), Mosóczy Institoris Kálmán, az evangélikus egyház gondnoka, lelkes műsorszervező (19. kép), Frint Lajos evangélikus püspök, Szántay Lajos műépítész, a század

első felének jeles építész, a Kultúpalota, az evangélikus templom és még nagyon sok szép épület tervezője, Varjassy Árpád tanfelügyelő, a Kölcsey Egyesület híres elnöke, az Ereklýmúzeum egyik kezdeményezője, a szabadegyetemi előadások szervezője (20. kép), Szöllősi István tanár, a két világháború közötti magyar közművelődési élet irányítója (22. kép), a Korbuly család (21. kép). Ebből származik a múlt század híres operaénekesnője, az első Melinda, Hollósy Kornélia (21. kép). De itt vannak a Gyertyánffy, Dániel és Arros családok, valamennyien örmény származásúak, a város leghíresebb kereskedő családjai (23. kép). A közelükben van a Rozsnyayak magas terméskő gúlája (híres vegyészek és irodalmárok voltak; (24. kép). A francia származású Faix Jacques zongorahangoló fekete márvány síremléke őrzi azt az embert, aki egy szükséges új mesterség megteremtője és művelője volt több mint félszázadon át (25. kép). Mezey Zsigmond katolikus lelkész, zenetanár, az első aradi zenetörténet szerzője is itt nyugszik (26. kép). A minoriták, a ferencesek temetőfalba épített síremléke alatt nyugszik páter Lakatos Ottó, az egyik vértanú gyóntatója, a Kossuth-bankó-per egyik meghurcoltja, az Arad története (1881) című nagyszerű forrásértékű könyv szerzője. A Parecz család gondozatlan sírkertjében, a megcsonkított fekete márványkő alatt nyugszik az a Parecz Béla, aki 1928-ban Barabás Bélával egyetemben kivívta, hogy a Kölcsey Egyesület újra visszakapja jogi személyiségét (27. kép). Szerényen húzódik meg egy tiszafa alatt az iskolánővérek sírjai között az 1934-ben elhunyt Oltványi Magda modern sírjele (4. kép). Régi tanítók, tanárok, Czédly Károly (28. kép), Haszlinger Ferenc, Bérczy Ödön sírjai mellett áll Disz Péter református lelkész, novellista készülő síremléke.

A harangöntő dinasztia Hönigek, a gyulai származású Cziegler Antal műépítész (29. kép), a közismert bankember, Guld Emil, akinek művészi fényképeit nemrég mutattuk be a Minorita terem előcsarnokában, és még számos, kultúránk és közösségi életünk szempontjából neves ember nyugszik ebben a temetőben, amelyet aradi panteonnak is nevezhetünk, hiszen a húszas évektől ide temetkezett a román értelmiség jelentős része, hogy csak Ștefan Cicio Popot és Vasile Goldișt említsem.

Sok sírt azonban hiába keresnénk. A Magyar Színház 1949-es megszűnte után, egymás után tűntek el a színészsírok, közöttük a magyar színháztörténet által is számontartott nagy komikusnak, a

tragikus körülmények között meghalt Nyilasy Mátyásnak a sírja, de hiába keresnénk a régmúlt polgármestereket, főreálgyimnáziumi tanárokat, híresebb hivatalnokcsaládok sírjait, ezek estek elsőként áldozatul, mert senki sem fizette értük a díjat. Most is számtalan hasonló esetet ismerünk. Solymosán Magda színésznő sírját a múlt év közepén adták el, és az új tulajdonosok új követ akarnak behelyezni. A régi síremléket – bár még létezik – bármikor lebonthatják, s ezzel eltűnik az utolsó magyar színész sírja is. Valami megoldás kellene a leghíresebb gazdátlan sírok megmentésére. Történt is próbálkozás, de csak annyit értek el, hogy tizenhét síremlék nyilvánított védetté, abból a több mint százötvenből, amely még védeltséget élvezhetne. A jeles költő, műfordító, közember, Fábíán Gábor kriptája (30. kép) is a veszélyeztetettek között van, mert az utolsó leszármazott is külföldre távozott. Talán mégis felkerül a védeltségi listára, amit a múzeum állít össze, néha egészen sajátos szempontok alapján, ami főként történeti ismerethiányból származik.

Temetői felmérések során szomorúan tapasztaltuk a sírrongálást, amit már említettem, de ahogy hallottam a kriptafosztogatók sem ritkák. Ebben a temetőben még megőrizték a fákat, bár a telítettség miatt a sírkert felső felében irtani kellett, hogy az új sírokat elhelyezhessék.

Gondozni kellene a régi sírokat, a magyar illetékesek, akár politikai, akár kulturális szervezetek védnökséget kellene hogy vállaljanak néhány veszélyeztetett sír, síremlék felett. Az iskolák – köztük az egyetlen magyar líceum – is felvállalhatnák a tanárok sírjainak gondozását. Egyetlen kivételt az egyházak képeznek. Az általuk gondozott sírhantok, sírjelek érintetlenek, a sírhelyek környéke gondozott.

Felhasznált irodalom:

- Lakatos Ottó: *Arad város története*. 1881.
 Dr. Márki Sándor: *Arad nemesi családainak története* (kézirat).
 Dr. Márki Sándor: *Arad vármegye monográfiája*. 1897.
 Boros János: *Arad, Városkalauz*, 1909.
 Krenner Miklós: *Arad*
 Vancsik János szíves szóbeli közlései.
 Gönczy Gyula agrármérnök tájékoztató közlései.
 Ficzy Dénes: *Aradi kis kalauz* (kézirat).

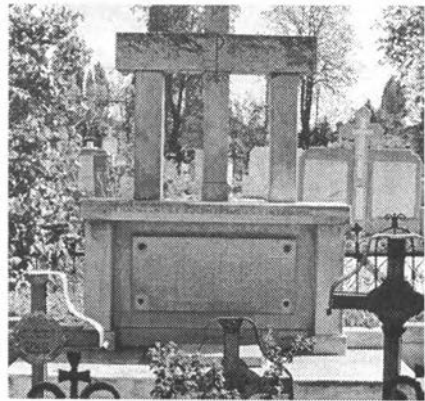
1. kép

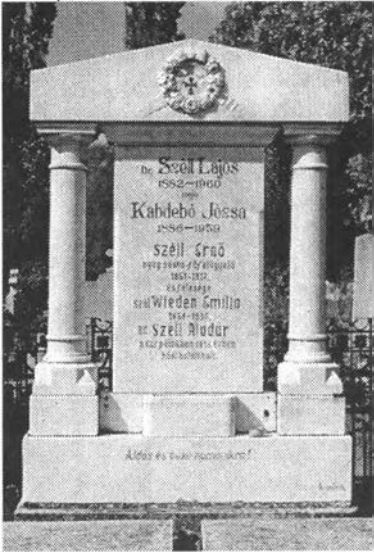
2. kép

3. kép

4. kép

5. kép

6. kép

7. kép

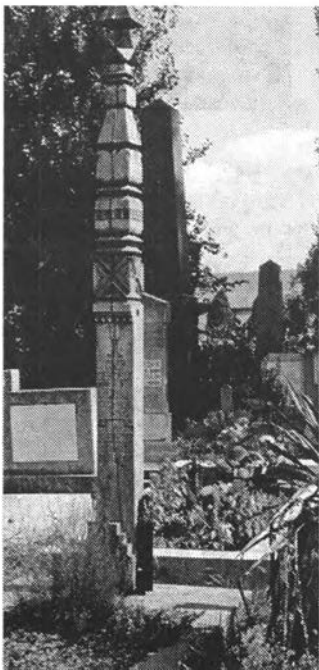
8. kép

9. kép

10. kép

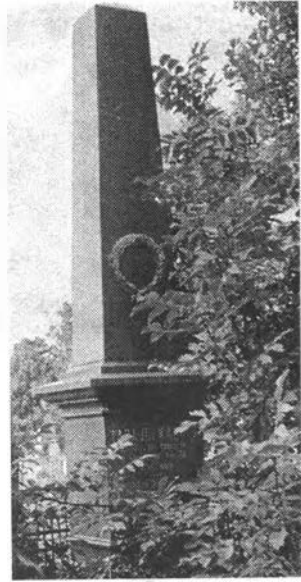
11. kép

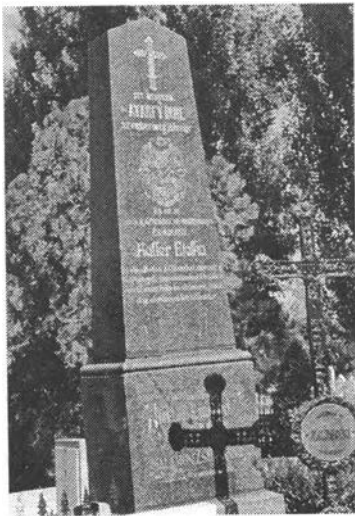
12. kép

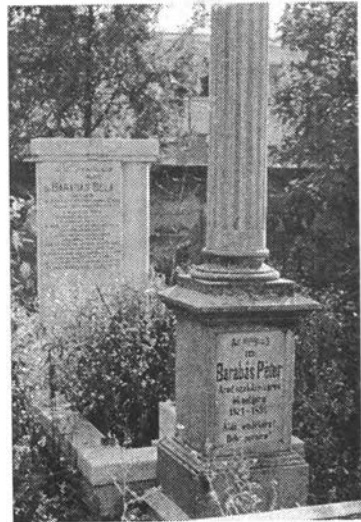
13. kép

14. kép

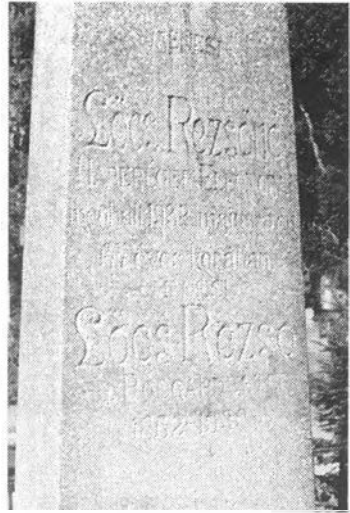
15. kép

16. kép

17. kép

18. kép

19. kép

20. kép

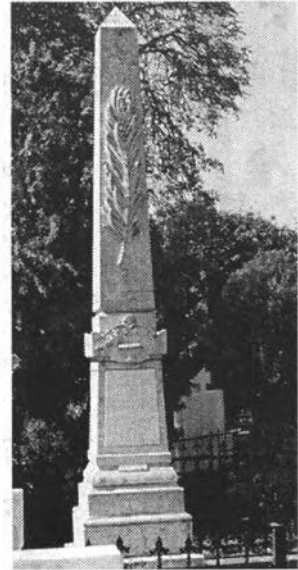
21. kép

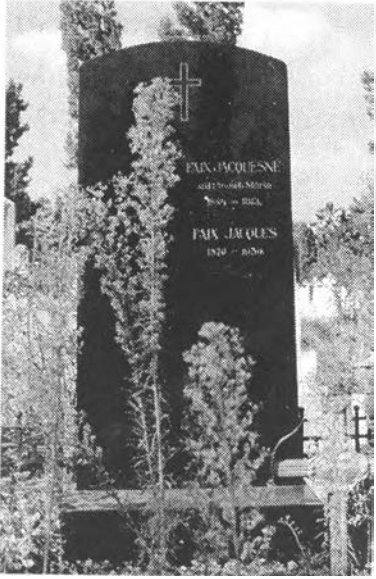
22. kép

23. kép

24. kép

25. kép

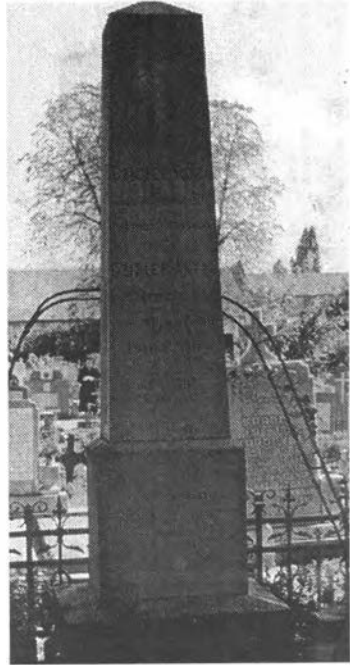
26. kép

27. kép

28. kép

29. kép

30. kép

DEÁK JÓZSEF

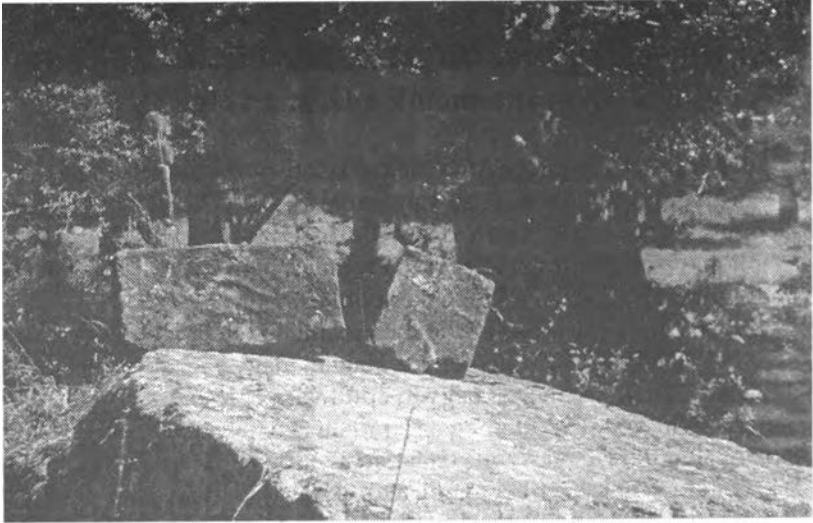
„Ki ne reszketne, ha az oszlop ledől ...”

Régi és mai magyar temetők a Dézna völgyében

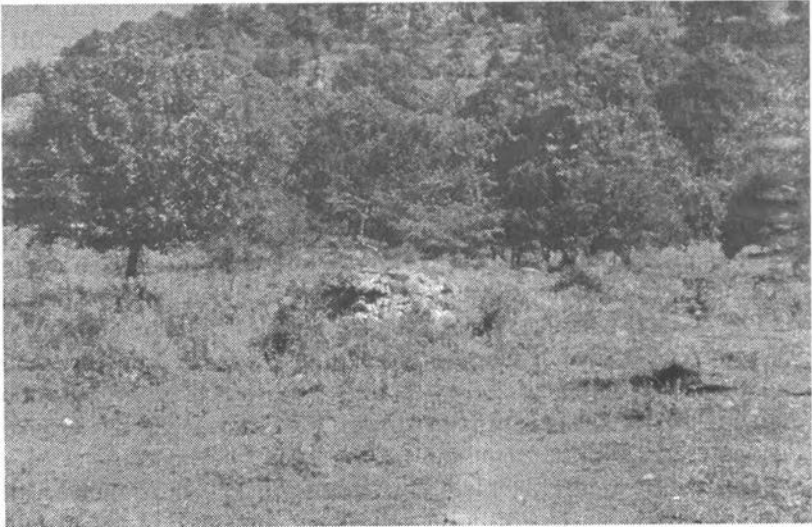
A Dézna patak völgye Arad megye keleti szegélyén terül el, a patak a Béli-hegységben ered, felső folyásánál Menyháza, középső részén Dézna fekszik, hogy aztán délen Borossebesnél a Fekete-Körösbe ömöljön. Olyan földrajzi tájegység ez, amelynek – Borossebes városát nem számítva – Dézna a községközpontja.

Dézna már az őstörténeti időkben is emberi település volt, sok kelta és római régiség került itt napfényre. Hajdan magyar község volt Désznő név alatt. 389 méter magas hegyen épült vára 1318-ban már állt. 1387-ben a Losoncziak kapták meg az uradalmat, mely 1550-ben Losonczy Istváné, majd özvegyéé volt. 1565-ben a várórség János Zsigmondnak esküdött hűséget, 1574-ben pedig a töröknek, 1596-ban a keresztények visszavették a várat a töröktől. 1658-ban újra feladták azt annak Kornis Zsigmond emberei. A déznai uradalomhoz akkor 51 helység tartozott. Az erdélyi fejedelmek hiába kérték vissza a jól felszerelt várat. A hagyomány szerint a borosjenői pasa részére a várban elzárt száz leány a puszkaporos raktárt meggyújtva, az erődítményt magukkal együtt a levegőbe röpitették. Annyi tény, hogy 1698-ban Borosjenővel együtt Dézna is magyar kézre került, de vára akkor már romhalmaz volt. Utóbb Rajnold modenai herceg birtokába került, aki 1732-ben a déznai vasgyárat és az aranymosást magának megszerezte, majd a kincstárra szállt, s 1802-ben a Török család királyi adományként nyerte el. Ez építette fel a déznai vashámort. Később Venckheim Frigyes gróf kastélyt emelt és pisztrángtenyészetet létesített a községben. 1910-ben a településnek 1140 lakosa volt, melyből 854 román, 280 magyar és 6 német. Az 1980-as népszámlálás szerint a lakosság összlétszáma 1006, amelyből 936 román, 63 magyar, 5 német és 7 zsidó. Nem sikerült megszerezni az 1992-es népszámlálás adatait, de tény, hogy a magyarság az utóbbi évtizedekben teljesen eltűnt Déznáról. Menyházán is csak egy-két magyar család lakik. Ez temetőink állapotán is meglátszik.

Déznán a legrégebbi temető a mai ortodox templom szentélye alatt, a templom falában és körülötte volt. Nagy tömegsírt tártak itt fel a húsz évvel ezelőtti régészeti ásatások alkalmával. A községben köztudott

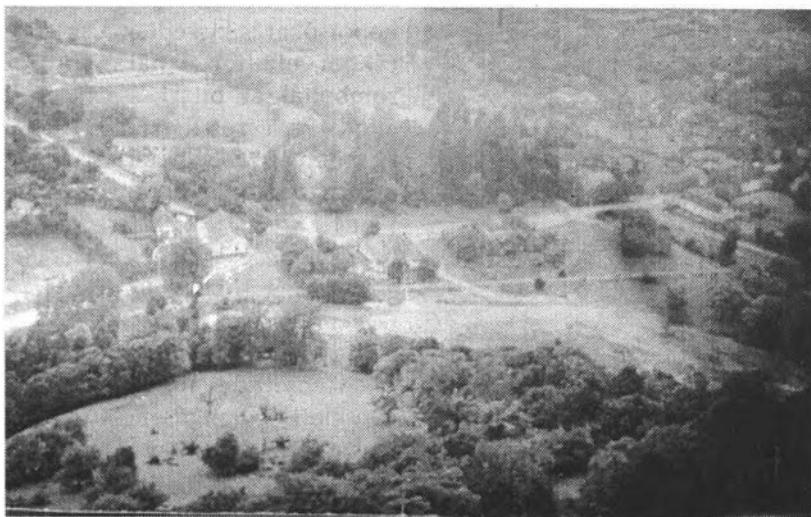
A déznai Várhegy alatti volt magyar temető legjelentősebb kriptája, mely
Török Józsefé volt

Már a romok is alig észrevehetőek

volt, hogy a mai görögkeleti templom ódon épülete a középkorban – 1566 és 1693 között – a várhoz tartozott, különböző funkciókat töltött be, de kívülről vastag falai mindenképpen erődítményként szolgáltak. A műemléképületet 1898-ban alakították át templommá, s tornyot is építettek hozzá. Az említett régészeti feltárás mögött Cornelia Bodea bukaresti történész állt, akinek az apja több évtizeden át a templom lelkésze volt. Régi magyar temetőt találtak, külső szemlélőket nem engedtek a kutatóárokhoz. Csupán annyit tudni, hogy a templomban egy híres személy sírjára bukkantak, melyet latin feliratú márványtábla fedett. A sírkövet és amit alatta találtak nagy titokban Aradra vagy Bukarestbe szállították.

E jeltelen középkori temetőn kívül a várhegy déli oldalán, jó száz méterrel lejjebb egy tisztáson római katolikus temetkezési helyet alakítottak ki. Néhány csonka sírkő és romos sírhely ma is látható. Ezt a temetőt a népi hagyomány Palotának nevezi ma is. A múlt században és e század elején temetkeztek ide. Mára csupán egyetlen nagy sírkő maradt épségben, felirata: *„Itt nyugszik Váradai Török Istvánné / született földéaki Návay Jozefa / elhunyt 1861 december hó 29én életének 61 évében / Áldás és béke legyen szeretett hamvai felett.”* Más nem található Dézna e régi temetőjében... A magyarság fokozatos kihalásával az egykori sírkert

A déznai volt római katolikus magyar temető

is elpusztult, jobban mondvá, elpusztították. A második világháború után az akkori községi vezetőség hozzájárult a magyar temető tönkretételéhez, szabad utat engedett a lopásnak, rombolásnak, széthordták a vaskerítéseket, építőanyagként használták fel a sírköveket. Sajnos ma már tehének, disznók, kecskék legelésznek itt a magas fűben, a bozótban.

Volt egy másik temetkezési helye is Dézsnának. Az előbb említett Palotával szemben, a Dézna patak bal partján egy dombon áll egy nagyméretű kriptaépület harminc sírkamrával. A bejárat fölött a hatvanas évek végén még megvolt a rózsaszínű márványtábla ezzel a felirattal: Váradi Török Gábor családi kripta 1841. Mint már utaltam rá, a Török család birtokolta Dézsnát és környékét 1802-től egészen 1912-ig. A család legkiemelkedőbb egyénisége a kripta építtetője volt, aki egy ideig Arad vármegye alispáni tisztségét is betöltötte, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején pedig Arad polgármestereként tevékenykedett, később az osztrák–magyar monarchia idején utcát

neveztek el róla Aradon. 1949-ben román nacionalista fiatalok vandál módon összetörték és kifosztották a családi kriptát, majd újabb rablások következtek, még a koporsókat is kiszedték a sírkamrákból, elvitték a harangot, lerombolták az oltárt, s a bejáratú ajtókat is leszerelték. A kriptából egyetlen ép tábla maradt meg egy déznai családnál, felirata: *„Váradi Török Endréné / született Seprősi Czárán Anna / meghalt 1878 június 8-án életének 29-ik évében / Gyermekai Gyula, Tihamér és Gábor / meghalt mint jó anya és szerető hitves.”*

Menyháza magyar római katolikus temetője, mely később vegyes etnikumú és vallású lett, a település iskolájának hátamögött egy lejtős dombon terül el. Évszázados fák árnyékolják ezt a

Czárán Gyula síremléke
a menyházai temetőben

régi sírkertet. Itt nyugszik a középső részen Czárán Gyula, a Bihar- és Béli-hegység turisztikájának úttörője. Sírkövén ez áll: *„Itt nyugszik Seprősi Czárán Gyula / született 1847 – meghalt 1906 / E sírkövet emelték szerető testvérei és azok gyermekei. / Csak az halt meg, akit elfelejtenek.”* E sírtól jobbra fekszik a neves tudós kisebbik húgának, Czárán Szidóniának a sírhantja, melyről a sírkövet ellopták. Ugyanitt van dr. Csiky Viktor (Szidónia férje) udvari tanácsos és egyetemi tanár, valamint Csiky Alexandrine sírja. A következő sírok feliratai igen nehezen olvashatók. Megemlíthető még, hogy itt nyugszik Pálfi Ferenc geológus és hidrológus, aki 1997-ben hunyt el, s ő az utolsó magyar személyiség, aki mintegy negyedszázadon át Menyházán tevékenykedett. A temető újabb sírjainak feliratai már mind román nyelvűek...

Borossebessel folytatom beszámolómat. A Dézna és a Fehér-Körös találkozásánál kiépült település lakosságának 80 százaléka még magyar volt az ezredfordulón. Trianon után azonban alaposan megváltozott a nemzetiségi összetétel. Ennek megfelelően a régi, 18. században alapított római katolikus magyar sírkert előbb gyeges vallásúvá és etnikumúvá

Így néz ki ma a borossebesi régi római katolikus sírkert a vasútállomás közelében

lett, majd a nacionálkommunista hatalom az enyészet és a rombolás sorsára juttatta. A temető a vasútállomástól mintegy 150 méterre terül el. 1962-ben a hatóságok azzal az ürüggyel záratták be, hogy országutat nyitnak rajta keresztül, építkezés kezdődik ezen a területen, autóbusz-állomást létesítenek itt. A hozzátartozóknak elrendelték halottaik elköltöztetését. Ám az építkezésből nem lett semmi. A temető módszeres rombolása azonban folytatódott. Sőt, 1989 után a rombolás újabb hulláma kezdődött el. Sajnos ma szeméttelapnak és állatlegelőnek használják a környékbeliek. A helyhatóság pedig tartja magát a régi, 1962-es „városrendezési tervhez.” S a helyi római katolikus plébánia sem vállal további felelősséget a bezárt és tönkretett sírkert gondozásában. Pedig még lenne menteni való. A gazban, bozótban még vannak itt ódon sírkövek, sírfeliratok német, olasz, szlovák, román és magyar nevekkal és szövegekkel. Még megtalálható például dr. Kéry Imrének, Arad vármegye főorvosának, királyi főtanácsosnak, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjának a sírhantja, sajnos a sírkövet rég ellopták. Vagy itt van Kelemen Annának, Mihai Beniuc borossebesi származású román költő és műfordító (Ady és József Attila román tolmácsolója) egykori múzsájának a sírja... Halott temető ez!

Szerencsére Borossebesen még van két magyar élő temető. A régebbi a református, szomszédságában a helyi reformátusok által adományozott római katolikus. Mindkét temető jól gondozott, különösen a római katolikus, hiszen ez az újabb, csak 1962-ben nyitották meg, sok benne a szépen kimunkált márványkereszt. Ellenben egyre kevesebb a magyar nyelvű sírfelirat. A református temetőből elég sok sírkő eltűnt. Még megvan Fáy Károly, Menyháza volt állomásfőnökének a sírja, rajta szép termésű jellel. Fáy jó barátság fűzte Czárán Gyulához. Sírkövén ez áll: *„Fáy Károly / 1868–1904 / Ki ne rekesztne, ha az oszlop ledől, / Mely az alkotmányt emeli egyedül.”*

Igen, ki ne reszketne...

Kitekintés:**RAJ ROZÁLIA–NAGY ISTVÁN****Mai tükörben az egykoriak****Vajdasági református temetőink**

A Vajdaság nyolc református közösségében, a holtak tiszteletének szánt területeket végigjárva kerestünk arra választ, hogy vajon elődjaink végső nyugóhelye egykor milyen lehetett.

Vidékünk temetői néprajzi szempontból még feltáratlanok. Tekintettel a protestáns egyház sajátos egyszerűségére, a református temetőkről, a katolikusokkal szemben még kevesebb szó esett. Ezt a tényt szem előtt tartva tűztük célul, hogy az időseket szóra bírva, a temetőket látogatva keressük a régit, a még fellelhető elemeket.

A mai temetők tükrében kíséreljük meg bemutatni az egykoriakat. Milyenségüket a sírhantok, de főleg a sírjelek helyi sajátosságaiban, a temetéssel és a temetőkkal kapcsolatos szokásokban keressük.

Moravica

Mint más népek egykor, a már meglévő fák tövébe gyakran temetkeztek őseink is. Temetőikben gyakori volt a fejfához való fa, bokor ültetése. Ez a szokás Moravicán a két meglévő református temető közül a keleti temető egyik részén napjainkban is fellelhető. Így mondják a helybeli öregek: olyan volt a temető régen, mint az erdő. A friss sírhantokat gyepféglával fedték. Így később a táj természetes növényzete borította be a sírokat, melyeket a temetőcsász kaszált.

A régmúlt időkből fából készült sírjelek nem kerültek elő, viszont találtunk az 1822-ben épült műemlékké nyilvánított templom kertjébe áthelyezett múlt századi, egyszerűbb, paraszti megmunkálású sírkövet, nagyobb számban pedig vöröses, igen változatos díszítésű és feliratozású sírlapot.

A helybeliek a fából készült sírjeleket fejfának mondják és visszaemlékezésük szerint mindig is táblás fejfáik voltak. Amíg helybeli asztalosmesterek készítették őket, az azonos formán a felirat és díszítmény alig különbözött. Az elhunyt korától függően változott a fejfa alapszíne, a fehértől egészen a feketéig.

A századforduló előtti sírlapok, majd a megjelenő obeliszk formájú sírjelek az elhunyt társadalmi rangját tükrözik. Az azonos körbe tartozók sírjainak rendeződése nyomon követhető napjainkban is. Gyakori jelenség a faluban, hogy az élő hozzátartozó nélkül maradt elhunyt sírhelyét, újra áruba bocsátják. Ismerős esetében a régi feliratozást is meghagyják.

Újabban villanyáram segítségével szólalnak meg a harangok a templom tornyában. Amíg a harangozó kötélhúzással kondította meg a hírharangot, az ő dolga volt az is, hogy a toronyból kikiáltssa az élők sorából távozó nevét.

Pacsér

A völgytől jobbra és balra a faluszélén két református temetője van Pacsérnak. Mindkettőbe ma is temetkeznek. Azt mondják az idősek, hogy megkülönböztetés nélkül, az elhunytat általában abba a temetőbe temették, amelyik közelebb esett lakóhelyéhez életében.

Volt idő, még az 1950-es években is, amikor a temető megkülönböztetett részébe temették a gyermek halottakat, amennyiben nem volt a családnak „kriptája,” ahogyan a faluban mondják. Mindkét temetőben alkalmazzák a rátemetést. Azelőtt, amíg a talaj bontatlan volt, egészen az 1950-es, 60-as évekig, padmalyos sírgödröket ástak. Valamikor a távoli rokonság, barátok ásták meg a sírt, sohasem pénzért. Egy alkalommal beomlott az oldalkamra és maga alá temetett egy embert. Ekkor szűnt meg ez a régi szokás. Mostanában a temetőcsész végzi ezt a munkát, de már csak egyszerű sírgödört ás.

Az ő kötelezettsége a sírok, a temető karbantartása is. Azokat a sírokat, melyek nincsenek lefödve, vagy amelyekre nem ültettek virágot, kaszálja. Ő az egyház alkalmazottja. Vállal azonban sírgondozást is.

Akárcsak egykor, ma is, a temető szabad részét, ahova nem temetkeznek, bérbe adja az egyház.

A fejfák mellé régebben dió-, hárs-, gesztenye-, orgona-, később akácfákat ültettek, az utóbbi negyven évben inkább fenyőt és örökzöld bokrokat telepítenek.

November másodikán azelőtt is szokás volt és ma is szokás a temetőlátogatás. Régebben erre az alkalomra nem vásárolták a virágot, hanem hajlított fűz vesszőből, borostyánból és apró őszirózsából készítettek az asszonyok koszorút és ezt vitték a sírra.

A táblás fejfák egyszerűbb változatai közül a téglalap forma felső részének lekerekített változatára emlékeznek az öregek már gyermekkorukból is. A rájuk rögzített fémpánttal védik őket az időjárás viszontagságaitól. Általában díszítetlenek, viszont ezeken is, csakúgy mint a maradandó anyagú sírjeleken, gyakoriak a különféle szimbólumok. Fényképet keveset találunk.

Feketics

A 210 évvel ezelőtt Bácskába települt feketicsiek a magyarországi Kunhegyesről és Tiszaburáról érkeztek. A feketicsi temető egykori fejfái a Tiszaburán ma is látható fejfák formáira emlékeztetnek, és nem csónak alakúak, mint Kunhegyesen. Az 1930-as évekből valók magukon őrzik még a szépen megformált, írott betűs, vésett feliratozást, és az oszlopra emlékeztető formát, az egykori díszítmény nyomait is. Ebből a típusból a kis temetőben találtunk többet.

A régi temető a mai iskola körül volt. A jelenlegi két református temető, a falu szélének két különböző, szembeeső pontján van. Az őket összekötő út két végén. Mindkettőbe temetkeznek, és mindkettőben nyomon követhető a honfoglalás kori temetők sajátossága, így a századforduló táji sírjelek, és a későbbiek egy része is, a falu felé fordulnak. Később a sírok azonos irányú tájolása megszűnt, és az utak mentére az előjárók megtervezett utakhoz igazodnak.

Az egykori „nagy” temetőbe régen keresztleletlen nem kerülhetett. Az ilyet a „kis” temetőbe temették. A nagylányt, ha meghalt, menyasszonynak öltöztették. Esetenként zenével temették. A régi sírok padmalyosak, oldalkamrásak voltak.

A temetőlátogatás azelőtt inkább csak november 2-án volt szokásban. Aztán a később kialakult szokás szerint húsvétkor is kijárnak és istentiszteletet is tartanak.

Az 1940-es években szokás volt a faluban, hogy a fiatalság séta-képpen és ibolyát szedni járt vasárnap délutánonként a temetőbe.

Napjainkban szinte kizárólagosan, különböző formai eltérésekkel, táblás fejfákat találhatunk. A régebbieken, szépen vésett feliratozással, csak a név szerepel. Akad elvétve fémből készült változat is.

Az 1950-es években készült, betonnal lefödött, a szemnek kevésbé szép síroknak sajátos, középen kissé kiemelkedő formáját láthatjuk.

Igen szép látványt nyújt és gyakori az örökzöld cserjével befuttatott sír.

Alsóittebe

A régi temető helyén, a Nagyutca végén, az Epresen, ma családi házak állnak a bánáti Alsóittében. Tőle kicsit távolabb, a falu szélén, a Kistelek és a Méglakhatsz utcáktól északra, van ma a temetője a falunak. Területét a két keresztút négy részre választja. Első részébe ma nem temetkeznek. Az ezt követő két részt út választja el egymástól. A jobb oldali a régebbi. Ide már a múlt században is temetkeztek. Ma a szemben lévő újabb területet használják e célra. A halottat fejjel nyugatnak teszik a sírba. A feje irányába helyezik el a fejfát. Megkülönböztetés nélkül sorba temetkeznek. Különböző vallású házastársak esetében egymás mellé, mindegyiknek a maga vallása sírjelét helyezik a sírra.

Hírharang jelzi, hogy halott van a faluban. Mint más református községben, itt is, ha férfi a halott kétszer, nőnek egyszer szakítják meg a harangok hangját.

Itt ma is helyben készített, hagyományos, oszlopszerű, akácából készített fejfát helyeznek a sírra temetés alkalmával. Régen, fiatal halott esetében fehérre festették. Ma általában barnás a színe, ha megkopik, esetenként újra festik, vagy műkőből sírlapot állítanak. A fejfára régebben is leginkább az elhunyt nevének kezdőbetűi és életéve került. Egykor vésték ezeket az adatokat.

A csipkézett díszítményt szinte napjainkig alkalmazzák, de akad régebbi, ahol a szomorúfűz szimbólum is megtalálható.

Régen itt nem volt szokás halottak napján a temető látogatása. Ma istentiszteletet is tartanak ezen a napon. A temetést követő időszakban vittek virágot a sírra, aztán az lassan begyöpösödött.

Ma arra is akad példa, hogy karácsonyi fenyőkoszorút vagy húsvéti barkát helyeznek a fejfához. Van hely, ahol a fejfa már elkorhad, és élő fa jelzi a sírt. Ott a fára helyezik a megemlékezés koszorúját.

A sírok virággal gazdagon való beültetése itt talán az elmúlt harminc év folyamán vált szokássá.

Debellács

Az egykori híres vásárok színhelye, Torontálvásárhely, a mai Debeljáca 1994-ben ünnepelte a falu fennállásának 200. évfordulóját. 1794-ben 211 család települt ide a magyarországi Gyoma, Hódmezővásárhely, Makó és Szentés községből. 1799-ben alakult meg a református egyház. Ma csaknem háromezer lelket számlál. A falu régi

temetőire már az idősök is alig emlékeznek. A nagy kolerajárvány idején, 1832-ben, külön temetőbe temettek. Ezt a nép murgusznak nevezte. A II. világháború utáni szerb telepítések során tűnt el az a malomkő, mely a helyét jelölte. A másik régi temető a labdarugópálya helyén volt.

Ma két temetője van a falunak: mindkettő az egyház birtokát képezi. A három oldalról bekerített keleti rész 1929-ben a község által ajándékozott területtel növekedett. A nyugati a kisebb. Mindkettőbe ma is temetkeznek. A helybeliek visszaemlékezése szerint egy időben kezdhettek temetkezni mindkét helyre.

A temetők sírjeleinek négy változatával ismerkedhetünk meg. Múlt század végi feliratozással elsősorban vöröses és világos színű sírkőtáblát találtunk. Egyetlen, 1917-ben állított fából készült sírtáblára is bukka-tunk. Később az obeliszk formájú, leginkább fekete márvány síremlékek a gyakoriak, több esetben fotóval.

Az egykori, fából készült sírjelekre utalást sem kaptunk a helybeliektől. Általánosan a táblás fejfa típusa az elterjedt, melyre ovális vagy szögletes fémlapot rögzítenek a felirattal. Napjainkban ezt a temetést követő hosszabb-rövidebb idő után műkőből készült, általában elterjedt négyszögletes sírkőlap váltja fel. A nem fából készült sírjeleken általában elterjedt a szomorúfűz ábrázolás.

Újabban kialakult szokás, hogy a temetés időszakát követő rövid időre a sok koszorút ideiglenesen fából készült állványon helyezik el. A közelmúlt szokása az is, hogy még az elhalálozás előtt megvásárolják a sírhelyeket, és elkészítetik a sírlapokat.

Hertelendyfalva

A Pancsovához csatolt, már nem különálló Vojlovica, az egykori Hertelendyfalva az al-dunai székelyek lakhelye. A 110 éves református gyülekezetnek, ma mintegy 1400 tagja van.

A Temető utcán végighaladva jut az ember a faluszéli temetőbe. Régen is ide temetkeztek, bár a régebbi részen alig akad nyoma sírjelnek.

Sírjaik kelet-nyugati irányban fekszenek, a sírfeliratok leginkább a falu irányába állnak.

Az egykori gazdagon faragott fejfákból nem sok van már, de a meglévők tükrözik még azok formáját, vésett díszítményeit. Magaságuk a visszaemlékezés szerint nagyobb volt a mai 70–80 cm-nél.

Helybeli ács- és asztalosmesterek készítették őket, akiktől a koporsót is vásárolták a helybeliek. Fejfaikat nem festették. A szegényebb sorsban lévők maguk készítették el családtagjaik számára.

Nagyban megegyeznek a formák a Kunt Ernő általi irodalomban az oszlopos fejfák típusaiként megjelölt egyszerűbb változataival. Akad példa azonban a Gömör megyében gyakori, kör fejrészes típus egyszerűbb változatára, továbbá amelyiken a vízszintes, rovátkás díszítés sejthető.

A sírásást jó barátok, ismerősök végezték egykoron.

Amikor a nagylány, legény halottat Szent Mihály lován, vállon vitték társai, a menet élén rúdi kendőt vitt egy közülük. Díszes, tarka váll- és fejkendőkből, valamint szalagokból készítették az ismerősök – rokonok, asszonyok, lányok. A temetés után az elhunyt hozzátartozói visszavitték ezeket tulajdonosaiknak. Tarka ruhában voltak a temetésen ilyenkor a fiatalok. Még a közelmúltban is élt a szokás, hogy vőlegénye koporsója mellett, a temetési szertartás alatt, a leány menyasszonyi ruhában volt. A fiatal leányt pedig menyasszónak öltöztetve temették el.

Régen nem ültettek ilyen sok virágot a sírokra, mint ma. A zölddel benőtt sírokat folyamatosan kaszálták. A helybeliek emlékeznek egy folyondáros növényre. Temetővirágnak mondják. Az ínséges években ennek kis ágait mártották arany- vagy ezüstporba és tűzték fel a vendégek gallérjára, lakodalmak alkalmával.

Az egykori helybeli lelkész sírját a kegyeletet adózó erdélyi fafaragó fejfája jelöli.

Napjainkban gyárilag készített táblás fejfát helyeznek a sírokra, melyeket később leginkább műkö síremlék vált fel.

Piros

Az 1915-ben elhunyt Gubránzski Sándor és felesége sírját jelöli a nagy hárs. Nyughelyük azon a területen van, amelyet az egyháznak temetkezési célra adományoztak a századforduló utáni években. A fekete obeliszk formájú síremlék, a kovácsoltvas kerítés is a sír körül az elhunyt vagyoni helyzetéről tanúskodik.

A Heves megyéből 1786-ban a futaki, akkori Hadik-uradalomhoz tartozó Piros községbe települtek leszármazottjai közül csak kevésnek a nyugóhelye hasonló ehhez.

A sírok egyirányú tájolását tükrözi a temető e régebbi része. Ide már csak azok temetkeznek, akiknek a családi sírboltja itt van. Ezeknek a síremlékeknek a feliratozása a falu irányába néz.

Gyakori a fotó és a különféle szimbólumok alkalmazása, de sírvers is előfordul.

A temetőrendezés alkalmával a keresztutak mentén helyezték el a századvégi kő sírlapokat. Ezekhez az utakhoz igazodnak ma a sírok.

Legelterjedtebb sírjel a táblás fejfa különböző változata, melyet a síremlék elkészülte után is megőriznek és a mögé a földbe szúrják. Itt is gyakori változata a hasonló formára, méretre készített műkö tábla.

A visszaemlékezések szerint az 1930–40-es években még volt rá példa, hogy a hagyományos faragott fejfa került az elhunyt sírjára. Sikerült néhány példányt találnunk még belőlük.

Formájuk nagyban megegyezik a Feketicsen, Magyaritbén, Hertelendyfalván még meglévőekkel. Bár akad rá példa, hogy a felső részt csúcsosra fűrészelték. Méretük különböző. Magasságuk bizonyára az alsó rész korhadásától kisebbedett meg. A felső rész díszítvényeiből a csipkésítés ismerhető fel. Lefele haladva a feltételezett feliratozás csupán tapintással érzékelhető. Még lejjebb a vésett szomorúfűz szimbólum sejthető. Bár egyiknek a belseje teljesen elkorhadt, elülső, sima lapján a vízszintes rovátkáknak még nyoma van.

Maradék

A Vajdaságban, Bácskában és Bánátban vannak nagyobb számban reformátusok. Kilenc egyházközségben és harmincegy szórványban élnek. Egyházközségük összesen mintegy 18 ezer lelket számlál.

Az Újvidéktől délre eső szerémségi Maradék magyarságának kisebb része katolikus, nagyobb része pedig református.

A 19. században idetelepültek Temerinből, Moholról, Kuláról és Cservenkáról érkeztek. Református vallásuk nem ősi eredetű, ősi hagyományok itt nincsenek. Ez temetőjének sírjelein is tükröződik. Református temploma van a községnek, de állandó lelkésze 1995-ben már nincsen. Béres Károly jár ki szolgálatot teljesíteni.

Csupán hat gyerek jár hittanra. Nem csak vallás, nemzetiség tekintetében is elszórtan él itt a református lakosság. A legkisebb és igen veszélyeztetett gyülekezet ez.

A temető területét fákkal szegélyezett út választja ketté. Egyik részén, ahova ma nem temetkeznek, nyoma van a múlt századi sírkőtábláknak és obeliszk formájú sírjeleknek. A másik részen az általánosan elterjedt táblás forma különböző változatai találhatók. Gyakran készítik e típust műkőből. A sírok irányát a két részt elválasztó út határozza meg.

Gyakori a fotó alkalmazása a síremlékeken ma is.

Sajátos jelenségnek számít, hogy a feliratos rész szövegében sokszor az elhunyt szólított nevét tüntetik fel.

* * *

A fejfa hagyományos népi temetkezési szokásaink ősi jellegű, tárgyi kelléke.

Vidékünkön nem alakult ki az erdélyiekhez hasonló fejfák változatgazdagsága. Temetőinkben inkább az a folyamat kísérhető végig, mely a sírjelek alakulását mutatja.

A nyolc temető közül ötben még fellelhetők a hagyományos fejfák maradványai.

Általánosan elterjedt szimbólum a szomorúfűz, később a kehely a sírokon. A sírhantot gyakran rideg, műkő fedőlappal zárják. Napjainkban a temetők látogatottabbak és több a virág a sírokon.

Kunt Ernő szerint az ízlés- és értékváltás oka minden bizonnyal a hagyományos paraszti kultúra alapjainak megrendülésében van.

Felhasznált irodalom:

- Balassa Iván: *A határon túli magyarok néprajza*. Budapest, 1989.
 Balassa Iván: *A magyar falvak temetői*. Corvina, Budapest, 1989.
 Balassa-Ortutay: *Magyar néprajz*. Corvina, Budapest, 1980.
 Bartha Elek: *A hitélet néprajzi vizsgálata*. Debrecen, 1980.
 Bartha Elek: *Vallásökológia*. Debrecen, 1992.
 Bálint Sándor: *A szögédi nemzet*. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1978/79,2. 1980.
 Csete-Szemesi István (szerk.): 1994 *A debelyacsai református egyház gyökerei, 200 éves múltja és jelene*. Budapest, 1994.
 Faggyas István: *Fejfás temetők a magyarországi Gömörben*. Debrecen, 1987.
 Gunda Béla: *Református vallási néprajz*. Református élet, 1941. VIII./13.

- Hoppál M. - Jankovics M. - Nagy A. - Szemadám Gy.: *Jelképtár*. Budapest, 1988.
- Kiss Lajos: *Magyar fejfák, bálványfák*. Magyar Iparművészet, 1906., 9.
- Koppány J.: *Harangozók és harangozási szokások Tótkomlóson*. Vallási Néprajz, II., 1985
- Kunszabó Ferenc: *Sárköz*. Budapest, 1986.
- Kunt Ernő: *A magyar népi temetők szemiotikai elemzése*. Herman Ottó Múzeum Évkönyve, 1975.
- Kunt Ernő: *Temetők az Aggteleki-karszt falvaiban*. Debrecen, 1978.
- Kunt Ernő: *Temetők népművészete*. Budapest, 1983.
- Lükő Gábor: *Tisza melléki községek temetőiben*. A debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1942.
- Madar Ilona: *Kunhegyesről kirajzott, Bácsfeketecsre betelepült reformátusok*. Confessió, 1985., IX/3.
- Madar Ilona: *Fejezetek zoboralja társadalomnéprajzához*. Debrecen, 1989.
- Molnár A.: *Szlavóniai magyar reformátusok között*. Confessió. 1983, VII/4.
- Moravica monográfiája I-II.*: Topolya, 1976–77.
- Novák László: *A Duna–Tisza köze temetőinek néprajza*. Nagykovács. Előmunkálatok a magyarság néprajzához, 1978.
- Olasz Ferenc: *Fejfák*. Budapest, 1975.
- Református évkönyv* 1993, 1994, 1995, Agapé, Újvidék.
- Szacsvai Éva: *Barokk a vallásos népművészetben*. Néprajzi Értesítő LXXV. Budapest, 1993.
- Szűcs Sándor: *Sárréti pákásztemetkezések*. Etnographia, 1948.
- Szűcs Sándor: *Magyar néphagyomány – európai néphagyomány*. Budapest–Debrecen, 1991.
- Szűcs Sándor: *Vallástörténeti kislexikon*. Budapest, 1973.
- Újvári Zoltán: *Születéstől a halálig*. Debrecen, 1993

KORDICS IMRE

Temetkezési szokásainkhoz kapcsolódó jelrendszer

Kultúránk állandóan változik, ugyanakkor folyamatos is, mivel vannak benne olyan értékek – szokások, tárgyak és jelenségek –, melyek ezt szolgálják. Ilyen a halottas szokásokhoz kapcsolódó jelrendszer is, mely az elődök, a halott ősök tiszteletével függ össze.

A gyászjelentések szimbólumai

A gyászszertartás egyik kelléke a gyászjelentés, amely mára már veszített jelentőségéből. A rajtuk lévő rajzok szimbólumai az ősökkel való kapcsolatot; így önazonosságunk jelképei is. Egykor az elhunyt azonosítását szolgálta, üzenetközvetítő szerepe volt és meghívóként használták; ezáltal a társadalmi kommunikáció egyik formáját töltötte be.

A múlt században, de századunk első felében is megcímezve küldték el ezeket. Volt olyan is, amelyet gyászkeretes borítékformára lehetett összehajtani. A temetésen megjelentek sok esetben kaptak gyászkeretes, levelezőlap nagyságú köszönő sorokkal megírt nyomtatványt, általában a következő szavakkal: „A jóleső részvétet hálásan köszönik...”, vagy: „A szíves részvétért hálás köszönetét nyilvánítja a gyászoló család.”

A mai értelemben vett gyászjelentés kialakulását – részben – a már funkciójukat veszített ún. halotti címerek is elősegítették. Ezek tájainkon már a 16. századtól kimutatható temetkezési emlékek. A kolozsvári Farkas utcai református templomban a halotti, illetve a ravatali címerek a 17. századtól, századunk első feléig támasztják alá e szokás meglétét. Sok esetben ezek hézagpótló emlékek, történeti, családtörténeti források, nem utolsó sorban ötvösművészetünk és festészetünk dokumentumai.

A kolozsvári Farkas utcai templom halotti címereinek gyűjteménye Herepei Gergely lelkész kezdeményezéseinek köszönhető.

Ezeknek a címereknek és gyászjelentéseknek a képi, valamint tartalmi mondanivalója hasonló.

Már az 1700-as évek első feléből írott források ismertetik a kor temetési szertartásait. Férfi és nő esetében egyaránt szokásban volt a

halotti címerek koporsóra rögzítése, ezenkívül a gyászháznál a „prédikálószek” vagy az oltár előtt szintén ott voltak.

Kovács András kutatásai szerint: „...ezek a selyemre vagy papirosra festett címerek a halott azonosítását szolgálták, nagyjából a mai gyászjelentés ma is élő műfajának őseként...”

Szintén szokássá vált a koporsóba címet helyezni vagy feliratos koporsótáblát használni. Ezek továbbéléseként maradtak meg a nagyváradi Olaszi temetőben a Markovits és a Des Echerolles-Kruspér család címerei a koporsófülkéknél. Családi címerek díszítik az Olaszi temető még meglévő kápolnáinak homlokzatait is, melyek a rokoni-nemzeti temetkezés jellegzetes formái. Ez esetben és a halotti címerek helyett az ismert családi címerek szolgálják a megjelölést, eligazítást.

A nemzeti címerek más szimbólumokkal való kiegészítése során alakul ki a halotti címerek jellegzetessége. Ezek külön jelkészetet alkotnak, melyek az elmúlás és újjászületés motívumai. Ez nem azt jelenti, hogy a későbbiekben a gyászjelentést csak a címerrel rendelkező társadalmi osztály használja. Elterjedése általános lesz, képi mondani-valója pedig közismert.

A szövegmező nagyságát tekintve is több címertípust különböztetünk meg.

Egyesek kevés helyet biztosítanak a szövegnek, általában ezeken csak a legfontosabb életrajzi adatok férnek el. Szűkszavúságuk sok esetben – az egyszerű sírfeliratok szövegére emlékeztet. A sírköveken is esetenként ott van az elhunyt családi címere, ami szintén a halotti címereket juttatja eszünkbe.

Másokon a 18. század közepétől megjelennek a perspektívakusan ábrázolt ravatalra vagy koporsókra emlékeztető posztumensek. Ezek elülső oldalain kapott helyet a nagyobb terjedelmű szöveg, míg fölötté a címer látható.

Ismét más megjelenési formát képvisel a vessel ellátott címeres kártyák csoportja. Ezek táblaszerű kiképzése a mai epitáfiumok elődjeként foghatók fel, melyeken a szöveg terjedelmesebb és érzelmileg is gazdagabb. Sírjelként az epitáfiumok falusi és városi temetőink egyik legérdekesebb emlékei.

A halotti címerek szimbólumainak egy része megfigyelhető a gyászjelentések képi ábrázolásain is. Ezek sírjelként való használata már a temetkezési szokásaink egy külön fejezete.

A halotti címerek fontosabb motívumai és azok továbbélése a gyászjelentéseken

A korai halotti címerek uralkodó díszítménye az ún. olaszkoszorú, amely előbb kör, majd ovális formájú is. Ezeket sírjelként is használták. Gyakori a homokórás, szomorkodó angyalábrázolás, kiknek lába koponyán nyugszik. Az angyaloktól függetlenül is előfordul koponya-ábrázolás lábszárcsontokkal. E ritka halálmotívum sírjelként is ismert a nagyváradi Olaszi temető egy 1806- és 1820-ból való kővén, vagy például Mezőtelegd temetőjében egy olvashatatlan síremléken.

Az Olaszi temető e két sírkövén a halálra figyelmeztető koponya felett ott van a keresztre feszített Jézus alakja is. A kereszthalál ábrázolása koponyával már sokkal korábbi keletű, például a kassai egykori ferences templom egyik 15. század első felében készült reliefszintén ez látható.

A növénymotívumok között meg kell említeni a későbarokk levél-fűzereket, majd a klasszicizáló pálma- és olajág díszítményeket. Ezek a halotti címerek uralkodó motívumai, melyek heraldikailag nem alkotó elemei a nemzeti címereknek, csak kiegészítő részei.

A nagyváradi-olaszi plébániatemplom két márványcímerére is a koponyás-lábszárcsontos halálmotívumot faragták. Az Assisi Szent Ferenc mellékoltárban Bucsi Mihály alispán 1751-ben készített címere látható. Hasonló feleségének címere is, mely 1732-ből származik a szomszédos Szent Kereszt mellékoltárban. Mindkettő halotti, de inkább epitáfium címerként fogható fel, melyek jellegzetessége a címer és a szöveg alatt levő lábszárcsontokon nyugvó koponya.

A képi kifejezés tartalmát tekintve a gyászjelentések szintén érdekes szimbólumokat ábrázolnak. Ezeket időrendben felsorolva emelem ki a két történelmi egyház főbb jelképeit, melyek nyelvi segítség nélkül fejeznek ki érzelmeket és utalnak a vallási hovatartozásra. Ilyen jelvilág bontakozik ki az alábbiakban bemutatásra kerülő néhány 19. századi és e század eleji nyomtatványon.

Egy 1848-as gyászjelentés kabaláspataki Ferdényi Paulina elhunytáról értesít. A lap alján a halál szimbólumaként a vezeklőves koponya kap helyet. Ez különböző jelképes tárgyakon fekszik: Biblia (könyv), kasza, kalász és fáklya. A búzakaralász az elmúlás, de a születés, az új élet jelképe is. A Biblia mint az Élet Könyve kapott helyet. A kasza ismert halálmotívumát fokozza a lefelé fordított, kialvóban lévő fáklya,

szintén az elmúlást érzékeltetve (ilyen a népies: „kialudt élete világa” kifejezés). A koponyán egy szárnyakkal ellátott homokóra van, mint az elrepült, elmúlt idő-élet jelképe. A gyászjelentés gazdag tájékoztatásokat közöl az elhunytól: a halál beálltának napja, sőt órája is fel van tüntetve, valamint életrajzi adatai és a házasságban megtöltött évek száma is. Szokás volt ekkor a halált okozó betegséget megjelölni. Ezt követően a temetés helyét és idejét pontosították: a halott „földi részei a váradolaszi köztemetőben folyó hó 23-án délután 4 órakor fognak eltakaríttatni.” Ezek a régies kifejezések különböző változatban fordulnak elő, melyeket érdemes megfigyelni. Itt is olvashatjuk, hogy „a végszertartásra minden renden lévők tisztelettel meghívatnak.” Tehát meghívóként is használták a gyászjelentést, amire az előbbiekben már utaltam.

Ugyanez a szimbólumhalmaz díszíti az 1851-ben elhunyt Baranyi Lajos gyászjelentését. Ebben az esetben az adatközlés mellett az elhunyt jótulajdonságainak ismertetése dominál. Ezeket a következő formában fejezték ki: „a család egy köztisztelőben és szeretetben részesült tagja,” „jámbor életű,” „hű férj,” „szerető gyermekeinek gondos atyja,” „számos rokonainak és embertársainak jótevője.” A gyászolóok felsorolása után a következő zárósr olvasható: „Béke a dicsőült hamvainak!” Érdemes megfigyelni, hogy ezek a kifejezési formák különböző változatokban jelennek meg a kor gyászjelentéseiben.

1855-ben Szacs vay Amália elhunytát már „a földi pályáját bevégezte” szavakkal fejezték ki, aki „a haldoklók szentségében is részesült.” Ezt követően a „szent-mise áldozat” idejét jelölik meg, melyre „a tisztelt közönség meghívatik.” A gyászjelentés felső részét egy lepellet letakart urna tölti ki, mellette pedig egy lehajtott fejjel szomorkodó női alak áll. A háttérrel a pálmafa ismert jelképe egészíti ki.

A református szimbólumként ismert urna az anyaméh és az anyaföld jelképe is, sírjelként Krisztus sziklasírjának szimbóluma; református templomaink homlokzati díszeként szintén ott láthatjuk az urnát. A lepel (fátyol) a feltárasra váró, a megsejtett titok, az ismeretlen jövő ábrázolásának jelképe. A háttérrel kitöltő pálma pedig az önmagunkon és a halálon aratott győzelemmel elért békesség jelképe is.

A gyászoló női alak sírjelként az említett Olaszi temetőben is előfordult egykor. Talán ennek a síremlékfajtának a legszebb példája az olaszi templomba menekített sírkő, mely báró Regliczei Luzsánszky Etelka (1853–1910) emlékét őrzi.

Egy 1857-es gyászjelentés Gázsi Lászlóné, született kisszántói Lányi Amália „gyászos kimúltát” közli, aki „tüdő-sorvadásban” hunyt el. A gyász és a halál szimbóluma ez esetben egy – szomorkodó – kialakóban lévő fáklyát tartó angyal.

Az angyal a halotti címerek és a gyászjelentések gyakran előforduló szimbolikus alakja sírjelként is kedvelt díszítmény volt, szabadon, szoborként is előfordult. A sírkőre vésett alakja már ritkább. Az Olaszi temetőben még megmaradt egy ilyen emlék, amely a szárnyas, szakállas angyalalak kivételesen ritka példája. Egyik kezében egy lefelé fordított kialakó fáklyát, a másikban pedig az örökélet jelképét, olaszkoszorút tart.

A kör egyike legrégebb jeleinknek, mely a végtelenséget, az örökké megújuló és körbefutó létet, a Világmindenséget jelenti. Sírjelként – a korareneszánsztól kezdve – az olaszkoszorú szimbolizálja a halált követő végtelen életet.

Az angyalmotívum temetési szertartásaink egyik leggyakrabban előforduló jelképe. E szárnyas hírvivőnek nem csak a kereszténység történetében jutott fontos szerep. Minden civilizáció kultúrájában és mitológiájában jelen volt. Az angyal az erő, a tisztaság és a földhöz-kötöttségtől való szabadulás szimbóluma. Az angyal szónak, a Bibliában két jelentése van. A görög szöveg fordítása szerint Isten küldöttét vagy szolgáját jelenti, aki hírt vagy utasítást hoz. A szó másik értelme szerint az angyal inkább természetfeletti hatalom, aki az ég és föld, Isten és ember között közlekedik. Képi ábrázolásának tiltását követően, a középkor templomait gazdagon díszítették velük. A reneszánsz Itália eszméi még nagyobb térhódítást biztosított számukra. Az újkor angyalai nőkké váltak, szemben az ókori hím- vagy semlegesnemű társaikkal. A 17. században már az angyal legfőbb dolga a halott lelkének mennybevitele. A harsonát fúvó angyal azonban a feltámadást, a túlvilági életbe vetett hitet jelképezi.

Kasui Sughó József, Bihar vármegye másodalispánjának 1869-es halotti értesítőjén egy angyal látható lefelé fordított fáklyával. Itt a keresztre könyöklő síró angyal készül a halott lelket a mennybe juttatni.

A debreceni református egyház algondnokának, Medgyaszai Imrének 1876-os gyászjelentését is érdekes rajz díszíti: a sírkőre a református szimbólumként jól ismert szomorúfűz borul, tetején egy lábszárcsontos koponya, míg párkányán egy urna kap helyet. A

szomorúfűz átvitt értelemben a gyászt, lemondást, szomorúságot, reménytelenséget és a fájdalmat szimbolizálja. Egyes kutatások szerint a fa jelképezheti az égbe vezető ösvényt is. Egyszerűbb az a felfogás, mely szerint a földbe leszűrt fűzfavessző könnyen gyökeret ereszt, így lehet az újjászületés jelképe is.

Árva- vagy bánatos fűznek, s mivel Napóleon sírján is fűz állt, Napóleon-fűznek is nevezik. A 137. zsoltár babiloni fűz megnevezése fordítási tévedés, mert itt helyesen sivatagi nyárfa szerepel. Európában a 17. században honosodott meg, majd lett később a református vallás ismérveként elterjedt sírjel. Kiindulási helye Debrecen volt az 1830–40-es években. Innen terjedt el a tiszántúli vidékeken, és így vált a temetési szertartás hagyományos jelévé. Fejfára, majd sírköre is felkerült a sokféleképpen stilizált növénymotívum. A fa-fejfa összefüggés előzménye a régebbi élőfa ültetése volt a sírra. Szokásban volt és ma is kimutatható hagyomány a sírnak az élőfa tövébe állított, fejfával való jelölése. Ennek érdekes példáját láthatjuk a Bihar megyei Micske református temetőjében.

A református síremlékeken a szomorúfűz alatt általában a következő rövidítéseket találjuk:

A B F R A = A Boldog Feltámadás Reménye Alatt

A I B F T = Az Istenben Boldog Feltámadás Tudatában

A B F T I R A = A Boldog Feltámadás Idejének Reménye Alatt.

Érdekesebb a sírfeliratok kezdő formulái is, például: „Itt várja Jézusát...”, „Állj meg utas, nézz a fejfára...”, „Utas, ha itt megállsz...” és mások.

Kabos Farkas 1878-ban Nagybányán nyomtatott gyászjelentésén a fejét kezébe hajtó, gyászoló női alak jelenti az elmúlás miatt érzett fájdalmat. Mindezt a szomorúfűz látványa még jobban kihangsúlyozza. A halál eljöttét jelöli a rajz alján a növényi dísz közt lévő kialvó fálya.

Az örvéndi és bessenyői Beöthy Mária 1882-es gyászjelentésén egy sírköre boruló zokogó angyal látható. Itt is, mint sok esetben, a kezdősor első betűje növényi dísz közt van.

Érdekes motívum díszíti a micskei és váradi Baranyi Hermina gyászjelentését 1888-ból. A „halott földi maradványait” katolikus szertartás szerint helyezték örök nyugalomra Debrecenben. A rajz kereszttel ellátott sírköre boruló szomorúfűzet ábrázol. A két vallás jellegzetes jelei – a kereszt és a fűz – más esetekben is szerepel

ugyanazon a síremléken. Ilyen például: az obeliszk egyik oldalán fűz, a másikon kereszt, fűzfában kereszt, kehelyben kereszt és kehely és kereszt együtt.

Szintén 1888-ban nyomtatták csokalyi Fényes Kálmán árvaszéki ülnök gyászjelentését az ismert Sonnenfeld Adolf nyomdájában Nagyváradon. Itt a sírkövön szintén urna van ráhajló szomorúfűzzel. A „Béke hamvaira” záróformula után ott olvashatjuk a temetkezési vállalat nevét is: „Concordia Entreprise Des Pompes Funèbres.” „Első nagy-váradai temetkezési intézet Olaszi, Fő utca 375. sz.” Ez az ismert Weiszlovits család vállalkozása, nevükhöz fűződik Nagyváradon több emléktábla (Szigligeti Ede, Rómer Flóris) és sírkő elkészítése.

Az 1889-ben elhunyt dr. Szilágyi Szörény gyászjelentése a következő mondattal zárul: „Legyen könnyű a föld a korán elhunyt gyermek, testvér és jegyes hamvai felett.” „Bihar megye közkórháza osztályorvosának” értesítőjén egy olaszkoszorúval körülvelt urna van, melyre egy szomorúfűz borul, mellette pedig az ismert fáklyaszimbólum.

A református vallást követő Kecskés Júlia 1890-es nyomtatványán az urnára boruló angyal kompozíciója díszíti a sírkő tetejét. A hátteret a szomorúfűz ismert alakja tölti ki. A Debrecenben nyomtatott gyászjelentés utolsó sora a következő: „Áldott legyen emlékezetek!”

Az ismert váradai és micskei Baranyi Ágoston gyászjelentésének fő díszítménye az olaszkoszorúval átfogott kereszt, a hátteret pedig az örök fényesség tölti ki. Ma is álló sírkövének egyetlen jele a kereszt. A nyomtatvány arról is értesít, hogy az elhunyt Szilágy megye főispánja (1872–1888) volt és Zilah város díszpolgára. Ezt követően felsorolják kitüntetéseit is. (Nagyváradon halt meg; előzőleg a margittai kerület képviselője és Bihar alispánja volt.)

A halotti címerek, de a sírfeliratok is sok esetben felsorolják az elhunyt betöltött tisztségeit és rendjeleit. Ez a szokás tükröződik esetenként a gyászjelentések szövegében is.

A kereszt a legismertebb katolikus szimbólum, amely a hívő embernek Krisztus halálát jelenti, de a feltámadás, az örökélet reményét is. Az egyház a megváltás eszközének, az üdvözülést kifejező jelnek tekinti. Sírjelként való alkalmazása a 17. századtól egyre gyakoribbá vált. A katolikus temetőben elmaradhatatlan a főkereszt felállítása.

A nagyváradai Szent László nyomdában készült jobbházi báró Dőry József gyászjelentése 1897-ben, melyet kereszt díszít. A megye és a város

főispánjának (1871–1892) „hült teteme” a „Nagyvárad-olaszi sírkertben” kapott örök nyughelyet. Sajnos nem a végsőt, a pusztítás elől hamvait ki kellett menekíteni a használaton kívül lévő temetőből, mint sok más ismert személyiség földi maradványait is.

Az 1899-ben Hencidán elhunyt Beöthy János értesítőjét egy egymást keresztező fáklya és kereszt díszíti, melyet olaszkoszorú fog közre a háttérben az örök világosság szimbólumával.

Egy letakart urnával díszített gyászjelentés arról értesít, hogy csecslícki Szilvássy Sándor '48-as honvédtiszt, Küküllő megye főispánja és a református egyház főgondnoka volt. A szöveg a „Béke poraira, áldás emlékére!” sorra zárul. A hagyományos fekete keret helyett itt hímzésre emlékeztető virágdíszítés szegélyezi a nyomtatványt. Ez, vagy például a liliomos-leveles díszítés a halotti címerek keretelésén is megfigyelhető. A növényi motívumok sírjelként is alkalmazásra kerülnek, jelentéstartalmuk pedig meghatározható:

Példa a liliom, mely az ártatlanság, szelídség és a tisztaság jelképe. A szeplőtlenséget szimbolizálja Szűz Mária és Szent József kezében.

Az érendrédi és csokalyi Fényes László 1900-as gyászjelentését szintén olaszkoszorúval övezett urna díszíti, valamint egy halálfej a sírkövön. A sírkő mellett egy női alak áll, a háttérben pedig a szomorúfűz látható. Az 1848–49-es honvédszázados Mezőtelegden halt meg „tűdőlobban”.

Göncruszkai gróf Kornis Lujza, özv. Gerliczy Félixné, „csillagkeresztes hölgy” és a „Bihar megyei és Nagyvárad-i Nőegylet félszázadon át elnöknője” 1912-es gyászjelentését mindössze egy kereszt díszíti. A nyomtatvány a kiterjedt gyászoló rokonság felsorolásával vonja magára a figyelmet. Az alapítványtevő, az elesettekért dolgozó grófnő földi maradványai ma szintén a várad-olaszi plébániatemplom kriptájában nyugszanak. Az Olaszai temetőből Tempfli József megyés püspök még plébánosságá alatt sok ide temettetett kimenekített a végső pusztulás és kegyeletsértés elől. Így városunk egyik nagyasszonya, gróf Kornis Lujza is biztonságosabb és méltóbb nyughelyet kapott a vandál kezek által rombolt-rabolt családi sírboltnál.

A várad-i és micskei Baranyi Lehelné – született szentandrászi Tokody Piroska – 1925-ös gyászjelentésének keretelése igen gazdagon díszített. A nyomtatvány felső részét a kereszt és az ezt övező olaszkoszorú uralja, mint a feltámadás és az örökélet szimbóluma. A lap alsó részének fő

Sírkő koponyával, lábszárcsontokkal, felette a keresztrefeszítés ábrázolása

Egy jellegzetes halotti címer lábszárcsontos koponyával

Méder Árpád felvételei

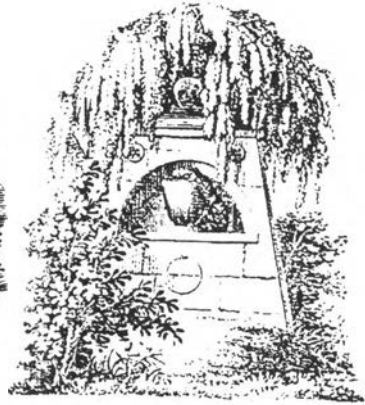
A vezeklőöves koponya az elmúlás szimbólumaival

Krisztus sziklasírját szimbolizáló urna-
motívum szomorkodó női alakkal

A fáklyásangyal elterjedt ábrázolása

Szomorúfűz koponyáival és urnával

A halál, a megváltás és az öröklét szimbólumai

Az elhunyt lelkét mennybevívő angyal

alakja a térdeplő angyal és két pufók angyalfő. A jobb és bal oldali keret oszlopdíszítését gazdag virágornamentika egészíti ki. Meg kell említenünk, hogy a múlt században és századunk első felében is szokásban volt a gyászoló rokonság részletes felsorolása, amit a két utolsó eset is igazol. Az elhunyttól a következő szavakkal vettek búcsút: „Legyen áldott a hant, mely oly nemes szívet takar!”

Jelkészletük üzenetet közvetít

A fentiekben a gyászjelentések szimbólumait mutattam be. A halotti címerek és a gyászjelentések jelképei közti hasonlóság könnyen nyomon követhető. Jelkészletük nyelvi segítség nélkül is – a sírjelekhez hasonlóan – üzenetet közvetít, közli a vallási hovatartozást, kifejezi a gyászt és az elmúlást, valamint az újjászületésbe és a túlvilági életbe vetett hitet. A gyászjelentések díszítményeinek tehát jelképes értelmük van, vizuális szöveggént meghatározható mondanivalót közölnek. A jeleket használó közösségek megőrzik identitásukat, a hagyományok és szokások ápolása pedig szintén biztosítja az önazonosítást.

A gyászjelentések másik értéke adatközlésük gazdagságában rejlik, mely történeti, családtörténeti ismereteinket gazdagítja. A régies kifejezések és záró formulák külön figyelmet érdemelnek.

Egykor a temetés és a temetkezéssel kapcsolatos szokások jobban hozzátartoztak a mindennapi élethez. A régi értékek, temetkezési szokások és azok jelképeinek megbecsülése történelmi és kulturális örökségünk megőrzését jelentik.

Felhasznált irodalom:

Kovács András: *A Farkas utcai templom címerei.*

Hoppál Mihály: *Etnoszemiotika.*

Balassa Iván: *Magyar falvak temetői.*

BOKOR IRÉN

Halottas szokások és hiedelmek Szilágypérben

A halálnak számos előjelét ismerik a périek. Például: ha bagoly huhog a ház tetején, abból a házból valaki meghal, ha a tyúk kukorékol, a háznál temetés lesz. Ellene úgy védekeznek, hogy levágják a tyúkot; ha valaki álmában meszelt, annak a házában, akinél dolgozott, haláleset fog történni; aki álmában fogat húzatott és fájdalmat érzett, akkor közeli családtag halt meg, ha nem érzett fájdalmat, távoli, ha pedig vérzett, hirtelen halálozás történt a családban; ha valaki mögött magától kinyílik az ajtó, az rövidesen meghal; ha a súlyos beteg elhalt rokonait hívja, feléjük nyújtja a kezét, – rövid időn belül meghal.

A haldokló mellett nem szabad hangosan sírni, mert visszasírják, nem tud nyugodtan meghalni. Sz. I. mesélte; gyermekkorából emlékszik arra, hogy amikor a húga haldoklott, ő elkezdett sírni és a másfél éves gyermek két órát vergődött, nem tudott meghalni. A síró testvért elküldték a haldokló mellől. Ha a haldokló gyermek halála előtt hosszú ideig rángatózik, az anyja menyasszonyi fátyolával kell letakarni, akkor megszűnik a rángatózás, csendben távozik a túlvilágra.

A haldokló emberért könyörögtek a templomban. Ha nem is sikerült életben tartani a haldoklót, könyörgés után jobban lett.

Elhívták a papot is a haldoklóhoz, amíg tudot beszélni, hogy feladja az utolsó úrvacsorát. A családtagok körbeállták a beteget és közösen imádkoztak. Ha a haldokló nem kérte az úrvacsorát, akkor a családtagok nem hívtak papot. A haldokló mellett imádkoznak a rokonok, szomszédok és felolvasnak a keresztyén tanításból és a zsoltárból. A templomban is könyörögnek a haldoklóért vagy a súlyos betegért.

Amikor a rokonok úgy látták, hogy a hozzátartozójuk meghalt, elhívták a halottkémét, aki megállapította a halál beálltát. A halottkém rendszerint a falu borbélyja volt. A településen kb. 1935–36-ig volt hivatalosan halottkém, azután az orvos vagy az egészségügyi asszisztens állapította meg a halál beálltát. A családtagok rögtön megállították az órát és fekete anyaggal leterítették a tükröt, nehogy valaki a tükörben pillantsa meg a halottat. Csak temetés után vették le a leplet, s indították el az órát.

Gazdájuk halálát a kutyák megérik, napokra elbújnak, csak temetés után jönnek elő. A macska viszont dörgölőzik a halotthoz, szeretetéről biztosítja.

A halott szemét a családtagok fogják le, de távolabbi is lefoghathatja, ha ők irtóznak a halottól. Ha felnyílt a szeme, rosszat jelentett, azt tartották, hogy azt viszi magával, akit a legjobban szeretett. A halott állat fehér zsebkendővel, fejrevaló kendővel vagy egy darab fehér gyolccsal kötötték fel. Arcát is fehér zsebkendővel takarták le a szemfedél fölött. Közvetlenül a halál beállta után felkötötték az állat és csak akkor vették le a kötést, mielőtt leszögezték volna a koporsót. Összekötötték a halott lábait is, hogy így meredjen meg, s könnyebben lehessen betenni a koporsóba. Fehér szalaggal kötötték össze, melyet levettek, mielőtt fehér zoknit húztak a lábára.

A halottas háznál nem égett tűz, rendszerint a szomszédban főztek és főznek a halotti torra. Az elhunytat szegényebb sorsú asszonyok mosdatták meg, akik fizetségként megkapták annak ruháit. A negyvenes évektől kezdve már csak a családtagok mosdatták meg halottaikat. A mosdóvizet nem az udvarra öntötték ki, mint máskor, hanem a szemétdombra, a törölközőt pedig elásták, vagy a halott mellé tették, vagy a mosdató asszonynak adták. Az ágynemű is az övé lett. Az elhunytat egyszerű laborban mosták meg, amelyet azután fertőtlenítés végett kilúgoztak.

Régen a halottat a mosdatóasszony öltöztette fel, ma a családtagok. A ruhákat, lepedőt már előre elkészítették. Olyan család is volt, ahol évekként előtte már őrizték a szekrényben a halotti ruhákat. A férfiakat fekete öltönybe, fehér ingbe öltöztették, a fekete kalapot a mellére tették. A nőket korosztályonként más-más ruhába öltöztették. Az időseket egyszínű feketébe, fejükre fekete kendőt tettek. A középkorúakat színesbe is temethették, de gyakrabban feketébe, de fejükre sohasem tettek fekete kendőt, hanem színeset. Abban az esetben, ha a halott előre végrendelkezett, akkor azt tiszteletben tartották, s az általa megnevezett ruhába öltöztették.

A lányokat kb. 17–18 éves kortól menyasszonyi ruhába öltöztették. Erre az alkalomra a boltból vásárolták meg, még koszorút és fátolt is vettek hozzá.

Szilágyperben az idősebbek arra is emlékeznek, hogy a fiatal asszonyokat is, akik esküvőjük után két-három év múlva meghaltak

(rendszerint gyermekági lázban), menyasszonyi ruhájukban temették el. A leánygyermeket fehér vagy rózsaszínű ruhába öltöztették, ha már konfirmáltak, az akkor viselt ruhába. A fiúkat is ünneplő ruhájukba öltöztették.

Miután megmosták és felöltöztették a halottat, fehér lepedőbe csavarták és letették a hideg padlóra (agyagpadló), hogy hamarabb hüljön ki. Közben elkészítették a ravatalt. A tiszta szoba közepére tettek két mosószekeket (sulykoláshoz használt, kb. 70–80 cm magas és mintegy 40 cm széles fából faragott négy lábú szék), azt bevonták földig fehér lepedővel, majd erre állították a koporsót. Miután elkészült és a halott is teljesen meredt volt, akkor a lepedővel együtt a koporsóba helyezték. A kezeit imára kulcsolták.

Nyáron, ha nagy volt a meleg, hosszabb ideig hagyták a földön. A ravatal alá dézsába, nagy laborba hideg vizet tettek, s állandóan cserélték, hogy a halott fel ne puffadjon.

A ravatalt pontosan a mestergerenda alatt állították fel, a halott lábával az ajtó felé, mert így vitték ki a szobából is.

1960 táján vásárolt a református egyház ravatalt, azóta a halottas ház ajtajára is fekete függönyt helyeznek el és fekete zászlót az utcai bejáratra.

A koporsó fenekére gyaluforgácsot tesznek. A koporsóval együtt párnát is adnak, benne finomabb gyaluforgáccsal. Az 1930-as évekig rózsaszírommal tömött párnát tettek a halott feje alá. A halott szemfedelét az orránál behasították mielőtt lezárták a koporsót.

Ha valaki meghalt a családban, először a közeli családtagokat, testvéreket, gyerekeket értesítették, majd egy jószomszédot vagy komát megkértek, hogy legyen funerátor. A más helységben lakókat telefonon vagy távirati úton értesítették.

Ha gyermek halt meg, akkor a keresztapa lett a funerátor (gyermeknek a keresztszülő vette meg a koporsót is). Az ő feladata volt a hivatalos iratok beszerzése, majd ő beszélt meg a pappal a harangoztatást, temetést.

1938–40-ig a harangozásból tudni lehetett, hogy férfi, nő vagy gyermek a halott.

Ha a halott férfi volt, hármat harangoztak a nagy haranggal, a negyediket összehúzták (kis és nagy harangot együtt). Ha nő halt meg, kettőt harangoztak a nagy haranggal, a harmadikat összehúzták. Ha

gyerek (aki még nem konfirmált), akkor kettőt harangoztak a kis haranggal, a harmadikat összehúzták; külön fiú 3+1, leány 2+1.

A negyvenes évektől kezdve nem tettek különbséget, hogy férfi, nő vagy gyerek halt meg, hatot harangoztak, ha szegényebb a halott, tizenkettőt a tehetősebbeknek. Tíz óránál hamarabb nem harangoztak, harangoznak a halottnak. Ha valaki délután 5–6 óra körül hal meg, aznap már nem harangoznak. Ezen kívül harangoznak egyet-egyed „össze” reggeli, déli és esti harangszó után, valamint délután fél háromkor. Az esti harangszó után régen nem harangoztatott mindenki, ma már általánossá vált. Ennek „díszharang”a neve.

A rokonság, szomszédság a nap bármely órájában mehetett halottat nézni. Az öregek és a távol lakók is nappal bármikor elvihették virágaikat, koszorúikat, este már nem mentek vissza a virrasztásra. Megnézték a halottat, pár szót váltottak a gyászolókkal, majd így búcsúztak: „Vigasztalódást kívánok”, vagy „Az Isten vigasztaljon benneteket.” A halottnézőket nem volt szokás megkínálni.

Régen a virrasztás az esti harangszótól hajnalig tartott, csak a legközelebbi rokonok maradtak hajnalig. Az utóbbi ötven évben már nem virrasztottak reggelig, csak 11–12 óráig. A virrasztók virágot, koszorút visznek magukkal. Régen csak a testvérek, nagyszülők, keresztszülők vittek koszorút, ma szinte mindenki, aki virrasztani megy.

A század elején még hívtak sirató asszonyokat, akik siratás közben felsorolták a halott jó tulajdonságait.

Az öregek hallottak még egy Lizi nevű sirató asszonyról, aki szerette a bort, s ha kicsit többet ivott, nem tudta folytatni a siratást. A gyászolók biztatására azt válaszolta, hogy „kifogyott a sírásból.” Fenn is maradt a mondás: „Kifogyott, mint Lizi a sírásból.” Fizettségként ételt, pénzt kapott.

A virrasztást nemcsak szokásnak tartják a prieriek, hanem utolsó búcsúzásnak is. Ilyenkor a halott fejénél ülnek a legközelebbi rokonok, majd a ravatal két oldalán lócákat helyeznek el két-három sorban, oda ülnek a távolabbi rokonok. Akik csak rövid ideig maradnak, azok le se ülnek. Ez alkalommal halottas énekeket énekelnek a kántor irányításával. Mindig diktálás után énekelnek. A kántor elmond egy sort, majd közösen eléneklik. A virrasztókat csak borral kínálják meg, áthívják őket a szomszéd szobába, de inkább csak a férfiak fogadják el: „Az Isten nyugtassa meg a megholtat.”

Virrasztás után a család kimegy abból a szobából, ahol a halott fekszik. Nem őrzik egész éjszaka.

Ha két éjszakát kell virrasztani a halottat, csak a közeli családtagok mennek mind a két éjszaka, mások választhatnak, hogy első vagy második este mennek virrasztani. Mindkét este énekelnek.

A halottat a koporsóval együtt helyezik a ravatalra és csak akkor szegezik le, viszik ki a házból, amikor a pap megérkezik. A koporsóba helyezik a halott kalapját, imakönyvét, virágot és a zsebkendőt, amivel letakarják az arcát. Olyan eset is volt, hogy egy üveg pálinkát tettek a halott mellé, s amikor újabb halott került a sírba, a sírásók megitták a pálinkát. Három hónapig nem temethetnek mást a halott mellé.

A halottat a koporsóban szemfedéllel terítik le. A szemfedelet a fejnél kivágják, s ha előzőleg a lábát összekötötték, kivágják a kötelet, hogy a halott a mennybe mehessen. A koporsót távolabbi rokon szegezte be, az vágta ki a szemfedelet a halott arcánál, aki a gonfát (fejfát) faragta. Margittáról hoztak kész koporsót, de az utóbbi harminc évben már a faluban készítik.

Ha valaki attól fél, hogy majd a halottal álmodik, a koporsó lezárása előtt fogja meg a halott nagylábujját, mondja azt, hogy „nyugodj békében”, akkor nem jelenik meg álmában a halott. Ha ezt elmulasztotta és később rosszat álmodik a halotról, akkor a szoba egyik sarkába öntsön vizet s mondja azt, hogy: „Isten áldja meg, nyugodjon békében,” – többé nem fog a halotról álmodni.

A halottat a házból a lábával előre vitték ki a közeli hozzátartozók, például a nagyszülőt az unokák, a fiatalabbakat az unokatestvérek, de sem szülő, sem gyermek nem vihette. Az udvaron fehér abrosszal leterített asztal állt, mellette három szék, középen ült a pap, egyik oldalán a kántor, másik oldalán a funerátor. Velük szemben két mosószékre helyezték a koporsót, ma előbb kiviszik a ravatalt és arra helyezik a koporsót.

A koporsó mellett a hozzátartozók, a közelebbi rokonok álltak.

A gyászoló gyülekezett a kántorral halottas énekeket énekel, a férfiak a pap mögé állnak éneklés alatt.

Az éneklést a pap prédikációja követi, majd ismét énekelnek.

A koporsót három rúdra helyezték és hat férfi vitte ki az utcára és a szekérre tették. Halottas kocsit csak öt éve van. Az ötvenes évekig nem rakták szekérre a halottat, a három rúdon felváltva vitték a férfiak.

A halottas menet élén megy a pap, a kántor és a funerátor, őket a férfiak (régén a dalárdások) követik, akik énekelnek. A férfiak után viszik a koporsót, azt a halott közvetlen hozzátartozói követik, majd az ismerősök, szomszédok.

Régén, az ötvenes évekig a halottat előbb a templom portikuszába (nyílt oszlopcsarnokba) vitték. A pap és a gyülekezet a templomba vonult, a közeli családtagok a portikuszban maradtak. Ha a pap a háznál csak imádkozott, a prédikáció a templomban hangzott el. A templomba csak a természetes halállal meghaltakat vitték, aki önkézevel vetett véget életének, azt nem illette meg ez a szertartás, a temetőbe se temették „sorba,” hanem a „temető árkába,” a temető egy távolos zugába.

Ma már nem viszik a halottat a templomba, a temetőben sem temetik külön az öngyilkosokat.

Ha fiatalat temettek, a koporsót hat leány és hat fiú vitte felváltva, a halottvivők karjára szóttos törölközőt kötöttek, később fekete szélű zsebkendőt. A koporsó előtt zenészek húzták az elhalt fiatal nótáját. A zenészeket a halottvivő barátok fogadták.

A csecsemőkorú halott koporsóját a keresztapja vitte ki a hóna alatt a temetőbe. Nem mindig hívtak papot az ilyen kicsi gyermek temetésére, csak a kántort. Ha a pap is jelen volt, akkor lányok és fiúk vitték ki a csecsemő koporsóját a temetőbe, templomba se vitték. A pici koporsó alá „párkányt” készítettek, téglalap alakúra szegeztek össze léceket, s erre helyezték a koporsót. Ezt nehezebben lehetett kivinni a temetőbe, mint rúdon.

Ha más faluból hoztak halottat, vagy a falun keresztül vittek, a halott vallásának megfelelő templomban addig harangoztak, míg a falu határára el nem hagyták, nehogy a jég elverje a vetést.

A templomból a halottat a temetőbe vitték. Mivel a református templomhoz közel, dombon van a református temető, akkor is kézben vitték a koporsót, ha a templomig szekéren hozták.

A halottat a déli órákban temetik egy-három óra között. Télen korábban, nyáron későbbben.

(A keresztleetlen gyermeket régén a déli harangszó alatt vitték ki a temetőbe, neki nem harangoztak, temetési menet nem kísérte, s rendszerint a nagyszülők sírjába temették, a nagyszülők lábához keresztbe.)

A sírnál a pap imádkozik, és amíg a sírásók kötélén leeresztik a koporsót a sírba, halottas énekeket énekelnek. Mielőtt a koporsót leengedik, a szemfedőből letépnek egy darabot, s azt a hozzátartozók hazaviszik. Ha valaki rosszat álmodik a halotról, elégetnek egy darabot a szemfedőből és a füstjével megfüstölik azt a személyt.

Miután a koporsót leeresztik, a közeli rokonok egy-egy marék földet dobnak a koporsóra, így könnyebb lesz a halott pihenése. „Könnyű legyen a föld feletted” – mondják halkán.

Ez nem általános, mert van olyan személy, aki azt tartja, hogy az így koporsóra dobott föld nagyon nehéz és nem szabad rádobni.

Virágot és egy koszorút is tesznek a koporsóra, majd a sírásók elföldelik.

A hozzátartozók a sírnál maradnak addig, amíg a hantolást befejezik, a „gonfát” a halott fejéhez teszik, s elhelyezik a koszorúkat. Közben a funerátor szól azoknak, akiket a halotti torra várnak.

Régen a tort a halottas háznál rendezték, ma inkább a szomszédban. A szomszédasszonyok és ismerősök főznek. Régen csak a sírásókat, halottvivőket, testvéreket és a más helységről érkezetteket hívták meg a torra, ma már a távolabbi rokonokat is, tehát negyven-ötven személy is összegyűl. Télen vagy esős időben a szobában terítenek, de melegebb időben az udvaron. Az ülésrendnek nincs jelentősége.

A halotti torban rendszerint levest, húst, töltött káposztát tálaltak fel. A sírásóknak délben a tyúkok aprólékát vitték ki a temetőbe.

A század elején a sírásók ebédre szalonnát sütöttek a temetőben.

Torozás közben nem imádkoztak; a beszédtema pedig főleg az elhunyt volt, de a rég nem látott rokonok más, személyes problémáikat is megbeszélték. A torban rövid ideig maradnak, a halott hozzátartozóitól elbúcsúznak és még napvilágon hazamegy mindenki. Távozáskor ismét „vigasztalódást” kívánnak a gyászolóknak.

A temetéskor fekete gyászszalag tűznek a rokonok ruhájára. A közeli hozzátartozók – feleség, gyermek, anya stb. – fekete ruhában gyászolják a halottat egy évig. A fiatal lányok viselhettek sötétkék vagy fekete szoknyát fehér blúzzal. A férfiak csak gyászszalagot viseltek vagy a kabát gallérján, vagy az ujján.

A távolabbi rokonok hat hónapig, három hónapig, illetve hat hétig gyászoltak. A hat hét a legrövidebb gyász, unokatestvért, nagynénit,

sógort, sógornőt gyászolják ennyi ideig. Ha valaki hamarabb levette a gyászruhát, azt megszólták a falubeliek.

Se lakodalmat, se más zenés mulatságot nem rendeztek a családban a gyász leteltéig. A gyász ideje alatt nem tartottak és nem tartanak torhoz hasonló megemlékezést.

A halottak neve napján néha koszorút vittek a sírra, vagy emlékharangot húzatnak a temetés évfordulóján. Emlékharangot délelőtt tizenegy órakor húztak. A nyolcvanas évektől kezdve csak vasárnap húznak emlékharangot a délelőtti istentisztelet után.

Előfordult olyan eset is, hogy elfelejtették a halott kalapját a sírba tenni, s addig hazajárt minden éjszaka kísérteni, amíg ki nem vitték a temetőbe és el nem temették a halott mellé. Ha ezt megtették, többé nem álmodtak a halotról.

A halottakra nagypénteken és október 31-én emlékeznek.

Nagypéntekre befejezték a takarítást, ekkor templomba mentek. Előző nap kivitték a koszorúkat a temetőbe és a megtakarított sírokra helyezték. A nők fekete kendőt kötöttek, s így mentek a templomba. Csak nagypénteken van háromszor istentisztelet a reformátusoknál. Az első istentisztelet után mindenki kimegy a temetőbe, a hozzátartozója sírjánál mond egy imát, majd újra visszamegy a templomba, ahol felolvassák Krisztus szenvedését. Délután a megszokott időben ismét templomba mennek.

Október 31. a reformáció ünnepe. Az előző napokon rendbehozzák a sírokat, virágokat, koszorúkat tesznek rá. Október 31-én, délelőtt templomba mennek, ünnepélyes istentiszteleten vesznek részt, megemlékeznek a református egyház alapítóiról. Istentisztelet után mindenki kimegy a temetőbe szerettei sírjához. Périben ekkor emlékeznek meg az elhunytakról, nem halottak napján.

A negyvenes évekig a fiatalok zenészekkel mentek ki a temetőbe, s a fiatalon elhunytak sírjánál elhúzzatták annak kedvenc nótáját.

Tisztelettel emlékeznek meg ma is az itt eltemetett papokról, tanítókról. A konfirmációra készülő gyermekek a lelkész vezetésével kimennek a temetőbe, rendbehozzák a tanítók, papok sírjait, majd virágokat, koszorúkat helyeznek rájuk.

Ugyancsak október 31-én a gyermekeket vallásos versekre, énekekre tanítják, olyanokra, amelyek ezzel a nappal kapcsolatosak.

Az utóbbi két évtizedben november 1-jén is mennek a temetőbe, főleg az innen elszármazottak, de gyertyát ma sem gyújtanak csak a katolikus temetőben.

Pérben négy temető van.

A falu délkeleti részén van a román (ortodox) és a zsidó temető, míg a déli részen a református és katolikus temető. A református temető a templom mögött kb. 100 méterre terül el. Ez a régi temető kb. 300 méter hosszú. E mögött van az új temető. A régi temetőbe a hatvanas évek óta temetkeznek újra. Azóta mindkét temetőbe temetkeznek, a halott hozzátartozóinak kérése szerint.

Itt soha nem volt temetőőr, sem halottasház. A halottakat sorba temették, akinek esetleg már volt eltemetve hozzátartozója, azt oda temették.

A temetőben egyenes utak vannak, s onnan közelíthetők meg az egyes sírok.

A temetőt árok és élősövény veszi körül. Az árkot úgy ásták s ássák ki, hogy a földét a temető felé dobják, ami ún. **garágyát** alkot, és ide különböző cserjéket és faféléket – lícium, akác, kökény, orgona – ültetnek.

A temetőnek egy-egy kapuja van, kovácsoltvasból készültek. Temetéskor a koporsót leteszik a kapuban egy pillanatra, s megáll a temetési menet.

A temető területére régen csak cserjét lehetett ültetni, leggyakrabban puszpángot, japánbirset, fagyalt és orgonát ültettek. Ma néhány magas fa is látható a temetőben.

A temetőt a faluközösség tartja rendben, ki-ki a hozzátartozója sírját.

A sírok az égtájakhoz igazodnak, a halottat fejjel kelet felé helyezik a sírba.

A sírokat rendszerint asszonyok ápolják. Bármilyen virágot ültethetnek a sírokra. A temetőből semmilyen virágot vagy virágtövet nem szabad hazavinni, mert veszélyt jelent a családra.

Sírásóknak távoli rokonokat, szomszédokat kértek meg. Néhány évtizedig, 1970–1990 között volt fizetett sírásó, de ma már nincs. A sír méretei: kb. 2,30 hosszú, 1,20 m széles, mélysége kb. 3–4 m. Addig ásnak, míg nem találnak sárgaföldet. Mivel a temető domboldalon van, sokszor 4 m mélyre is leásnak, mert csak sárgaföldbe lehet **padmalyt** ásni. A sírgödör oldalába ásnak akkora üreget, hogy a koporsó beleférjen, majd összeszegeznek néhány szál deszkát, hogy az üreget elzárják (padmaly-

deszka). Ha férfit temettek, az oldalkamrát, padmalyt a sírgödör bal oldalába ásták, ha nőt, akkor a jobb oldalába. A padmalydeszkat karóval rögzítik (**cövekeli**) a nyíláshoz.

A sírjeleket fából faragták ki, **gonfának** nevezték. Rendszerint az ácsok faragták ki. 1940 és 1960 között Koppányi József, Boros Károly és Koppányi Sándor faragták. A felírást is ők faragták ki. A hatvanas évektől azonban inkább sírkövet állítanak, Nagykárolyból hozzák, márványból faragják, vagy cementből öntik. A század elején kifaragott gonfát fekete festékbe, „**kindruc**”-ba mártott disznómájjal kenték be, azt nem mosta le az eső. A festés után faragták ki a betűket, számokat.

A gonfa tölgy vagy bükk. A gyerekeknek táblát helyeztek a gonfára, arra írták nevüket, életkorukat. Ennek a táblának keretet készítettek és bútorfestékkel (olajfestékkel) írtak rá.

A férfi halott számára olyan fejfát faragtak, melynek a tetején fej formájú gömb volt, a nők fejfája oszlopszerűen végződött. Ma már csak egyfajta (gömb nélküli) fejfa van a temetőben, az is kevés. A fejfa kb. 2,30 m hosszú, ebből kb. 1,50 m van a föld felett. A fejfára írt szöveg rövid, mindig feltüntetik a születés és halál évét, s a halott életkorát is. A felírat nem igazodik a helyesírás szabályaihoz, a fejfa formáját követi.

A sírköveken is a szomorúfűz a legelterjedtebb motívum, de találni néhány rózsát is. A századelőn eltemetett néhány halott sírkövén szép iniciálé olvasható.

A fejfák rövid életűek, 20–30 év után elkorhadnak.

A fejfán, de a sírköveken is utolsó mondatként a „Béke poraira” vagy „Béke poraikra” felírat olvasható.

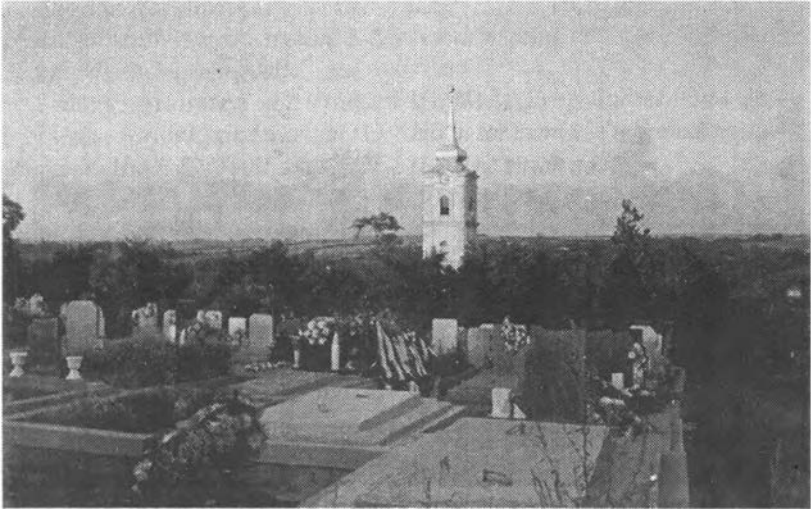
A péri temetőben egyetlen kriptá található, a Katona családé.

Minden fejfára rávésik: ABFRA (a boldog feltámadás reménye alatt.)

Fennmaradt néhány sírfelirat: – *„Szeretve voltál és te is szerettél, / Emléked szívünkben örökké él.”* – *„Majd ha befejezem földi életem / Ide jövök majd pihenni, / Hozzád hű kedvesem.”*

Murvai Ferenc és Sándor a katonaságnál haltak meg egy év különbséggel. Sírfeliratuk még néhány évtizede olvasható volt: *„Ifjúságom szép delén / Katonának voltam én / Ott sem sokáig voltam / Hazajöttem megholtan / Murvai Ferenc a nevem / Csak 21 évet éltem.”*

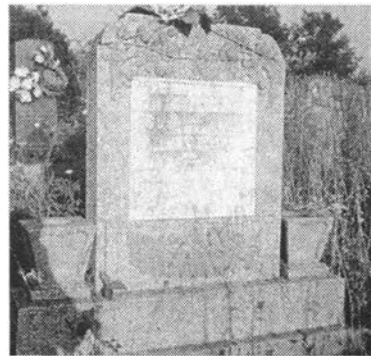
Bár a temetés szomorú esemény, az itteniek életkedve, humora még ilyenkor is megmutatkozik. Fennmaradt néhány siratóvers, persze senki sem tudja, hogy ezek valóban elhangzottak-e vagy sem, de születésük valódi nevekhez fűződik.

A „régi temető” egy része, ahová újra temetkeznek

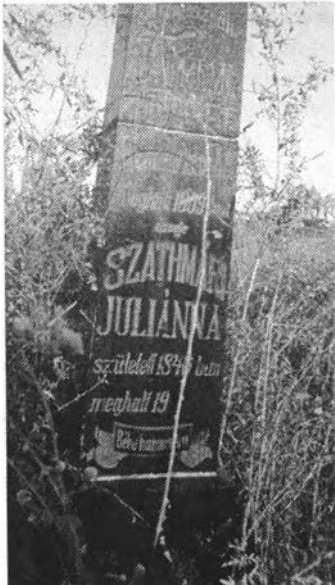
Fejfa

A szomorúfűz mellett hasonló formájú díszítőelemek találhatók

Az „új temető” legrégebbi része, ahonnan a fejfák teljesen eltűntek

Az „új temető” egyik legrégebbi sírköve

Gyakran előforduló motívum a törött ágú fa

Bogdán Sándorné így siratta a lányát: „*Jaj, jaj, kedves lányom, mit főztek a torodra?! A tyúkom mind kotló, a csirkém mind apró, / A Nagy úr nem vágott, a disznóhús elfogyott.*”

Szilágyi Andrásné így siratta a lányát: „*Gyere András, sírok én is, sírjál tésis, / Sírjunk mind a ketten / Ó, ó hányszor ment ki a tehenünk fejetlen, / Hányszor ettünk díltre sült szalonnát, / Hogy ne sírjon a kisjány.*”

Erdős Pistáné, akinek rozoga háza maradt a férje után, így siratta férjét: „*Jaj, jaj Pista, mír hagyta itt / Ki dugja be mosmán ahun csorog, csepeg.*”

Tréfás feliratokról is hallottak, de a temetőben már nem található ilyen: „*Itt nyugszom én, / Olvasod te, / Olvasnám én, / Nyugodnál te.*” – „*Itt nyugszik egy dög / Egy megtestesült ördög / Ki sok embernek kiszívta a zsírját, / Az istennyila verje széjjel a sírját.*” – „*Itt nyugszik Szabó Jolán / Szemérmes szűzleány / Siratja egyetlen kicsi fia Mihály.*”

Felhasznált irodalom:

- Almási István: *Szilágysági magyar népzene*, Buk. 1979.
 Dömötör Tekla: *Magyar népszokások*, Bp. 1972.
 Farkas József: *Néprajzi írások Szatmárból*, Debrecen, 1988.
 Gazda József: *Így tudom, így mondom*, Buk. 1980.
 Gazda Klára: *Gyermekvilág Esztelneken*, Buk. 1980.
 Dr. Kós Károly: *Tájak, falvak, hagyományok*, Buk. 1976.
 Kósa László: *Paraszti polgárosulás és népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920)*, Debrecen, 1990.
Magyar néprajz, Bp. 1990, VII. kötet.
Megtaláltuk a Messiást, Konfirmációi olvasókönyv, Bp. 1989.
 Nagy Jenő: *Néprajzi és nyelvjárási tanulmányok*, Buk. 1984.
Népismereti dolgozatok, Buk. 1980, 1981.
 Petri Mór: *Szilágy vármegye monográfiája*, Bp. 1901

MAGYARI ETELKA

Temetkezési szokások a bánsági magyar református falvakban

Az emberi élet nagy fordulóinak utolsó állomása a halál. A paraszti szemlélet az élet természetes velejárójának tekinti a halált, amelyre idős korában lelkileg és anyagilag is készül. Az idős ember rendszerint nem fél a haláltól. Nem úgy mint a fiatal legények, akik, ha a másik bátorságát próbára akarták tenni, éjszaka kiküldték a temetőbe.

A bánsági református magyar ember a halál érkezésére különböző jelekből következtet: „Jön a halál, aki mögött megnyílik az ajtó” – szokták mondani. Meszeléssel álmodni – halált jelent. Foghúzás az álomban – közeli rokon halála. Kutya vonítás, éjjeli bagoly-kuvikolás – szintén halált jelent.

Ha nagybeteg volt a háznál, a család lelkileg felkészült, sőt elhívták a papot, hogy imádkozzék a beteg lelki üdvéért.

1978-ban Újbálincon Vargáéknál volt nagybeteg az anyós. Hosszú ideig nagyon szenvedett, sokat kínoztta a menyét is, nem hagyta aludni, nem mehettek sehova. Amikor már hetekig nem volt magánál, beszélni sem tudott, elhívták a papot. A család közösen imádkozott a beteg lelkének megnyugvásáért. Az öreg mama még akkor éjjel meghalt.

Bodófalván, sőt Újszentesen is a betegnek ritkán vittek úrvacsorát, főleg csak, ha kérte. Az meg nem kérte, mert azt tartották, az csak a haldoklónak jár.

Az utóbbi négy évtizedben a halottnál az orvos kellett volna hogy megállapítsa a halál beálltát, de se Bodófalván, se Szentesen sohasem jött ki. A hozzátartozók mentek el bejelenteni a halálesetet.

A beteg mellett mindig voltak olyanok – főleg idősebb nők –, akik rögtön a halál első pillanataiban megkezdték az öltöztetést.

Két ilyen esetnek is szemtanúja voltam a hetvenes években: Bodófalván Márton Piroska néni és Fülöp Erzsi halálakor. Mindkettő majdnem a karjaimban halt meg. Nem gondoltam, hogy már ennyire rosszul vannak. Még elég fiatal voltam ahhoz, hogy Piroska néni halálakor megrémüljek. Az öltöztetők azt tartják, ha megmerevedik a test, már nem lehet felöltöztetni. Hátul akkor ki kell vágni a ruhát, csak úgy lehet a halottra adni. Ilyenkor veszik elő azt a ruhát, amelyet az idős ember erre az alkalomra még régebb megvásárolt.

Sok helyen a halotti leplet is még életükben megveszik az öregek, hogy ne kelljen a fiataloknak vagy hátramaradottaknak erről is gondoskodni.

Édesapám mesélte, az ötvenes években amikor villamosították Arad környékét, Glogovácson, az egyik sváb faluban, délután az öreg sváb néni belefeküdt a padláson a koporsójába.

A hetvenes évektől nagy kultusz lett a cementsírok előre megépítése.

A halál beálltakor a halott szemét lefogták, állát felkötötték, míg a koporsóba került, a földre tették. Ilyenkor a házban megállították az órát, letakarták a tükröt.

Először a rokonokat és a papot értesítették a halálesetről. Bodófalván a halott keresztgyermeké tette ezt, ám Szentesen hivatásos funerátor, egy presbiter, előbb Jenezska Miklós bácsi, a harangozó, majd – hogy ő nagyon megöregedett –, Török Gyula bácsi. Őhöz mentek el a családtagok. A funerátor vitte el az egyháztól az asztalt, amelyen felravatalozták a halottat, ő rendelte meg a harangozást, ő beszélt meg a pappal a temetés időpontját, ő adta át a család által megírt „búcsúztatót”, azaz azoknak a névsorát, akiktől búcsúztatni kellett. A faluban a halálhírt a hírharang jelezte. Bodón a koporsót még a hetvenes években is Kiss Jenő asztalos készítette helyben, a fejfát pedig Diriczi Gábor. Később már a szövetkezet is árult koporsót. Bodón a magyar iskola megszűnése után az iskolába telepítették a koporsóraktárt.

Újszentesen – mivel Temesvár csak pár kilométerre van – már a temetkezési vállalathoz fordultak.

Bodón a halotti leplet is helyben készítette el Bors Katica néni.

A halott felravatalozása még háznál történik napjainkban is. A halottat feketébe öltöztették, az asszonyok fejére kendőt tettek, a férfiaknál a kalapot rátették a koporsóra. Volt, hogy az imakönyv is a koporsóba került, vagy az elhunyt kedvenc pipája. A halott kezét a mellén összekulcsolták.

Este a rokonok, ismerősök elmentek virrasztani. Legtöbbször elhívták a papot meg a kántort, és egyházi énekeket énekeltek. Miután a pap elment, poharaztak, kártyáztak.

A temetés időpontja és a szertartás nemcsak a lelkésztől függött, hanem a családtól is. Főleg Bodófalván ügyeltek arra, hogy milyen autóbusszal vagy vonattal, honnan jön a család zöme, s mikor kell visszaindulniuk.

Amint említettem a gyászoló család és a lelkész közti kapcsolatot a funerátor tartotta, akinek tiszte volt feljegyezni a halott életrajzát, a rokonsági szájakat, amelyek alapján a pap kialakította a búcsúztatás sorrendjét. Nem egyszer nagy galiba adódott abból, ha a családból valaki kimaradt, vagy akarattal kihagyták.

Hozzá tartozott az egyházi szertartáshoz a harangozás is. Ezzel adták hírül a faluban, hogy halott van, de temetéskor, a gyászmenet elindultakor megszólaltak a harangok, addig szóltak, míg a menet befordult a temető kapuján. Hogy a temetés naponta hányszor harangoztak – kétszer, háromszor vagy ötször –, ez a család anyagi helyzetétől függött, mert minden harangozásért külön kellett fizetni a harangozónak meg az egyháznak.

A temetésre a házat fekete drapériával díszítették, a szobában, ahol ravataloztak, a székeken kívül más bútordarab nem volt. A temetésre érkezők még egyszer megnézhatték a halottat, letették a koszorút, virágokat. A halott körül a közeli rokonság tartózkodott.

Bodófalván a sírásást a közeli barátok végezték ingyen, tiszteletből. Életében minél népszerűbb vagy fontosabb ember volt a halott, annál többen mentek el segíteni sírt ásni. Őket is meghívták majd a torra.

Újszentesen már voltak félhivatalos sírásók. A nyolcvanas években Nagy József és komái ásták a sírt, már pénzért és italért.

A pap megérkezéséig lezárták a koporsót, nem úgy mint a románok, akit nyitott koporsóban viszik halottaikat a temetőig. A koporsót a pap megérkezésekor vitték ki az udvarra lábbal előre. A ravatalt rokonsági fok alapján állták körül, néha a koporsó két oldalára álltak, egymással szemben a haragosok. A pap számára kikészítettek egy kis asztalkát fehér abrosszal leterítve. Az asztal mögé állt a pap, a kántor meg a presbiterek, akik tudtak és segítettek énekelni. Bodón és Szentesen csak pappal temettek. Tízéves bodói szolgálatunk során egy társadalmi temetés volt csupán, Márton Sándor illegalista kommunistáé, aki testamentumban hagyta meg, hogy ne pap temesse. Halloff Imre tanító búcsúztatta farmernadrágban. Újszentesen 1985-ben még a néptanácsi titkárt is református lelkész búcsúztatta a sírnál, így kérte a család, bár a hivatalosságok is részt vettek. Újszentesen gyakori volt, hogy katolikus és református lelkész együtt temetett, mert sok volt a vegyes házasság. Bodón egyetlen esetben jött román pap is, Fülöp Erzsí temetésén; igaz, hogy az előfordult, hogy a román munkatársak miatt a református

lelkésztől kértek román búcsúztatót, vagy a Mi atyánk-ot. Sokkal gyakoribb volt viszont a hetvenes években, hogy a román falvakban, Bálincra, Tergovestre, Kutinára meghívták a református lelkészt is, aki románul búcsúztatott és magyarul imádkozott.

Szekéren vitték a halottat a temetőbe. Bodón csak három esetre emlékszem, amikor teherautón vitték, mindhárman fiatalok voltak, és rengeteg koszorú volt. Bodófalva a nyolcvanas évek elején gyászkoscst állított be. A temetőben az ima és ének után a halottat leengedik a sírba, majd behantolják. Helyére kerül a fejfa, majd elhelyezik a koszorúkat a rokonsági fokoknak megfelelően. A résztvevők vigasztalódást kívánnak a rokonoknak. Legutoljára a közvetlen hozzátartozók hagyják el a sírt.

Van, ahol a halotti tor vagy – bánátiasan szólva – a pomána már a temetőben megkezdődik. Bodón is, Szentesen is a betelepült székelyek már a temető kapujában pálinkával, kaláccsal, sós süteménnyel kínálják a távozókat, főleg, ha a háznál nincs tor.

„A tor az ősök tiszteletére rendezett szertartásos áldozati lakomák maradványa, amelyek a lélekhit és az ezzel összefüggő őskultusz és halottkultusz alapján fejlődhettek ki” – fogalmazza meg a Néprajzi Lexikon a szokás eredetét. A keresztény egyház évszázadokon keresztül tiltotta, de egyszerűsített formában mind a mai napig fennmaradt, s a szétszórt családok esetén utilitaritása is bebizonyosodott, hisz a messziről jött embert úgyis meg kell vendégelni. A tor nagysága szintén a család anyagi helyzetét tükrözi: van ahol csak a legközelebbi hozzátartozók vesznek részt, és van ahol minden, főleg messziről jöttet megvendégelnek, sőt az útra is tettek kis úticsomagot. A toron rendszerint azok vettek részt, akik a temetés elején kis gyászszalagot kaptak. Ez egyben a torra szóló meghívó is volt. A torra elvárták a lelkészt meg a kántort is, valamint a sírásókat. A harangozónak mindig hazaküldtek a toros paprikásból, de ha a pap nem tudott elmenni, úgy neki is.

A temetőből hazaérve a gyászolók kezét mosnak. A toron az ülésrendet a rokonsági fok és az életkor határozza meg. Bodófalván, amíg Veres István bácsi élt, ő lévén a legidősebb presbiter, őt ültették a fő helyre. Arról senki sem beszélt, hogy a halottnak is terítették volna valaha e tájakon. A halotti toron pálinka és birkapaprikás járta. Néhol volt főtt krumpli is, és különböző savanyúság. Gazdagabb családok borjút vágtak. Kenyeret mindig frissen süttettek a pékkel; Szentesen volt olyan család, ahol gulyást készítettek a torra.

Az első vasárnap a család megjelent a gyászistentiszteleten, majd évente megemlékezett az elhalálozásról a templomban, és emlékharanggal is.

A halál beálltától a család gyászba öltözött, azaz fekete ruhába. A asszonyok fekete kendőt kötöttek, akik a temetésre mentek, azok is feketebe öltöztek. Volt aki csak gyászszalaggal gyászolt, ezután főleg a téli kabáton. Arra már nem tellett, hogy fiataloknak, gyerekeknek fekete kabátot is vegyenek. A gyász ideje szintén a rokonsági foktól függött: feleség, szülő, gyerek egy évig gyászolt, tehát feketében járt, nem ment el esküvőre, bála. Nagyon megrökönyödtünk Bodófalván, amikor a Diószegi családban december 31-én meghalt a nagymama. Mindenki tudta a faluban, hogy halott, de nem jelentették hivatalosan, mert a fiatalok megvették a jegyet a szilveszteri bálba, s csak a bál után gyászoltak, mondván, hogy sok pénz ám a báljegy.

Meny, unoka volt hogy fél évig gyászolt, volt hogy csak hat hétig. Gyász idején a család nem tartott esküvőt, nem keresztelt. Bodófalván a Varga családnál az unokák esküvőjére készültek, amikor meghalt a nagymama. Ami készen volt, elfogyasztották a toron. Csak templomi esküvő volt, a multság elmaradt. A rokonság istentisztelet után adta át a nászajándékot.

A gyászoló család az év során többször kiment a temetőbe, virágot vitt a sírra, ápolta azt. Hat hét után leszedték a koszorúkat. Halálozás évfordulóján és halottak napján mindenki kimegy a temetőbe. Halottak napja előtt a sírokat őszirózsával, krizantémmal, páfránnyal feldíszítik. Mostmár nem csak a katolikus, de a református pap is kiment a temetőbe megemlékezni a halottakról. Sőt a hetvenes években Bodófalván, a nyolcvanas években Szentesen, konfirmáció után összeszedték a virágokat, amellyel a templomot díszítették, és kivitték a temetőbe a sírokra.

Halottak napján a legtávolabb élők is hazazarándokoltak a sírokhoz, ha csak tehették.

Az elmúlt 20–25 év során az említett két bánáti településen egyetlenegyszer vettem részt gyermek temetésén. Hat-hét éves kilány fulladt a Bégába édesapjával együtt. Bodófalván még kétszer temettünk vízbe fúltat: Révész Zoltánt és Bodnár Zoltánt; mindkettő a Bégába fulladt. Az elsőt sokáig nem találták, pedig kalácsba tett gyertyát úsztattak a vizen, hogy, ahol majd megáll, megtalálják a tetemet.

Egyszer temettünk még Bodófalván fiatalasszonyt, Fülöp Erzsikét. A temetések nagy részén idős embereket kísértünk utolsó útjukra.

Sajnos, ezekben a falvakban a temetés-keresztelés aránya az előbbi javára dől el. A hetvenes években volt évente öt-hat keresztelő, de tíz-tizenkét temetés.

Bodón már nagyon sok az üres ház, gazdájuk kivándorolt a Diódombra, a falu temetőjébe.

Bodófalván is, Újszentesen is a temető a református egyház tulajdona, ezért karbantartása is az egyház feladata. Újszentesen a református temetőt használták temetkezési helyül a katolikusok és az ortodoxok is. A bodói temető csak a reformátusoké volt. A községben volt még temető Újbálincon, és Bálincon ortodox és zsidó temető. Ez utóbbi igen elhanyagolt állapotban van.

Ui. Ezirányú kutatásaimat a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány támogatásával végeztem.

Halotti búcsúztató Újszentesen

A Bánság északi szélét határoló Maros két partján elhelyezkedő magyar falvakban évtizedek óta többször temetünk, mint esketünk vagy keresztelünk. A falvakban egyre több az elhagyott üres ház, ám a temetőben szaporodnak a sírok, a fejfák vagy kereszttek, s a halotti búcsúztatók is egy-egy lélek távozását siratják. Hiába a gyászoló család, hiába a gyülekezet még népes tábora, magyarságunk ezen a tájon igen-megfogyatkozott.

A halotti búcsúztatók sok évszázados történetük során sohasem tartoztak az egyház által támogatott hagyományok közé, bár eleinte a helyi kántor és papság is kivette részét megírásukban és előadásukban. De a 18. századtól egymás sűrűn követő egyházi tiltások ellenére a szokás fennmaradt. Húszévi bánsági szolgálatom során – ahol református, katolikus és neoprotestáns gyülekezetekben is megfordultam –, csak közvetlenül a Temesvár melletti Újszentesen találkoztam a magyar katolikusoknál ezzel a szokással. Viszont a Temes megyei Bodófalvára beköltözött székelységnél (Sófalváról, Pálpatakaról jöttek) találkoztam már a névszerinti búcsúztatás igényével, melyet a hivatalos református egyház még a hetvenes, nyolcvanas években is ellentett, mivel a névszerinti búcsúztatás számos összetűzés alapja volt,

ha a közbenjáró véletlenül valakit kifelejtett, vagy családi viták miatt tudatosan kihagyott valakit, netán személyes sérelem vagy bosszú vezérelte. Több lelkész is ezért a gyászoló család valamelyik tagjával íratta le a családfát, illetve azoknak a nevét és rokonsági fokát, akiktől búcsúztatni kellett. De amióta református eszemet tudom, sem Aradon, sem a környékén, sem a Bánságban nem vettem részt olyan református temetésen, ahol név szerint búcsúztatott a lelkész. Ennek ellenére többen igényelték volna, de a lelkész megértette a gyülekezettel miért is tiltják ezt az egyház törvényei, miért nem búcsúztathat névszerint.

A katolikus parasztkántor halotti búcsúztatóját először Újszentesen 1984 októberében hallottam Horváth János temetésén. Itt a katolikus és református lelkész együtt szolgált, a búcsúztatás a temetőben hangzott el, miután a lelkészek távoztak. Emlékszem, hogy olyan hosszúra nyúlt a temetés, hogy sötétben jöttünk el a temetőből.

Ki is volt ez az újszentesi katolikus kántor?

Köztudomású, hogy az elmúlt évtizedekben a történelmi egyházak óriási kántorhiánnyal küszködtek. A Bánságban még személyesen ismerhettem igen jól képzett, az enyedi kántor-tanító képzőben végzett idős kántorokat, akik meg tudták szólaltatni az orgonákat. Mára már elnémitotta őket az idő. De nagyon sok gyülekezetben annak is örültünk, ha jóhangú falusi emberek segítettek ki az éneklésben, az orgona pedig örök gond volt, a zenei előképzés hiánya is, a nagyon kicsi fizetések miatt.

Újszentesen is hasonló volt a helyzet a katolikus és a református gyülekezetben egyaránt. Néhány zenélni tanuló fiatal egy-egy ünnepi istentiszteleten odaült az orgonához, de hétköznapokon, és főleg temetésekén nem volt kántor.

Az újszentesi katolikus gyülekezet parasztkántora 1978-tól Szabó Julianna lett, miután elődje Albert Ilonka kiiregedett. Szabó néni bánsági születésű, de nem tősgyökeres újszentesi. 1921. május 19-én született a mai Jugoszláviában lévő Cerna-Barán; férje keglevicsházai, s 1923. február 17-én született. Az ő életükben is nyomon követhető a fogyatkozó bánsági magyarság sorsa. Előbb Valkányon telepedtek meg, de ahogy fogy a magyarság, ahogy szűnnek meg a magyar iskolák – ha csak egy kicsit is ragaszkodtak az emberek az anyanyelvükhöz, s ahhoz, hogy gyermekeik saját nyelvükön tanuljanak, mivel helyben nem tehettek semmit az állam elnemzettelenítő politikája ellen –, hát

költöztek tovább olyan helyre, ahol még több magyar volt, ahol még voltak magyar iskolák. Így Szabóék első gyermeke, Tibor, 1948. szeptember 13-án született Valkányon, a második, János, 1955. augusztus 27-én Nagyszentmiklóson. Az unokák: Tibor, Erzsike, Lajcsi viszont már Újszentesen. A legnagyobb fiú fiatalon halt meg, három árvať hagyva, a kántor néni kisebbik fia magánvállalkozó a Bihar megyei Érmihályfalván. Több mint egy évtizede ismerem személyesen a családot Újszentesről. A három unokát tanítottam is, s feltétlenül el kell mondanom, hogy ez a család volt a helyi kulturális élet kovásza. Szabó néni fiai színjátszók voltak a helyi kultúrháznál, táncoltak a Vadrózsa népi együttesben. Tibor fiúk itt ismerte meg feleségét, Lídiát, így szövődött „kultúrházasság”, ahogy a helybeliek mondták. Az unokák is átvették a családi indítást. További pontosabb adatokat sajnos, nem tudok Szabó néniről, mert a fia halála óta nem búcsúztat, s nem is hajlandó beszélni róla. Birtokomban mindössze két búcsúztató szövege van: az egyiket idős férfi mellett énekelték, a másikat fiatal nő mellett. Első pillantásra viszont az a gyanúm, hogy ezek másolt szövegek, ahol a másoló már nem tudatosította az alapvető metrikai szabályokat sem, úgy másolt, ahogy azt a lap terjedelme megengedte. Az idős férfi mellett énekelt búcsúztató első szakasza eredetiben hét sor, valójában négy lenne az én átiratom szerint: *„Szomorúan kongat a templom harangja,/ Gyász temetésre híveit összehívja. / Egy jó édesapát tesznek le a földbe, / Istenem, ne hagyj el, vidd lelkét a mennybe.”*

Szabó néni nem vette figyelembe a vers rímképletét, sem a sor tördelését, bár a hangsúlyos verselés szabályos tizenkét szótagos sorokra épül. Mindkét vers, amelyeknek eredetijét fénymásolva csatolom, a népdalokhoz hasonlóan természeti képpel kezdődik: *„Jaj, de sötét felhő borult a tájra... és Szomorúan kongat a templom harangja...”* Majd ebből párhuzammal bomlik ki a gyászoló család fájdalma. A jelzők elcsépeltek, bár egy kis jóindulattal mondhatnánk, hogy lényegjelzők: jó édesapa, jó hitvesem, hűséges párom, kedves fiam, hideg sír, boldog feltámadás, sötét felhő, nagy bánat, árva gyermek. A két búcsúztatóban a jó jelző tizenkétszer fordul elő, de megtalálható a jól határozószó és a jóság főnév is. Ezekre a búcsúztatókra is érvényes az a lelkészi megjegyzés, hogy csak a jó emberek halnak meg...

Mindkét szöveg egyfajta monológ egyes szám első személyben, amelyben a halott búcsúzik hátra maradt rokonaitól a fontosság sorrendjében: először a hitvestársától, majd a gyermekektől, unokáktól, egyéb rokonoktól, szomszédoktól, ismerősöktől. Az eredeti szöveg nyüzsgő a helyesírási hibáktól és nyelvhelyességi bukfencektől, ellenben a metrika tisztasága arra enged következtetni, hogy valamilyen temp-lomi ének dallamára adták elő a szöveget, bár az ötvösdi kántornő, Pörgéné Kreitz Erzsébet azzal dicsekedett egy alkalommal, hogy ő nemcsak minden temetésre más-más szöveget ír, de külön-külön dallamot is szerez hozzá.

Az újszentesi Szabó Juliannától már nem sikerült megtudni, hogy csak ez a két szövegtípusa van-e, bár a nekem elküldött lapokból arra következtetek, hogy egy füzetből tépte ki őket. Régebbi feljegyzéseim kiegészítésre várnak, de fia halála óta Szabó nénit mintha lelki-ismeretfurdalás gyötörné, nem hajlandó erről a tevékenységéről beszélni. Remélhetőleg, ha az idő valamelyest begyógyítja lelkének sebeit, még hajlandó lesz elbeszélgetni, s akkor a szövegek eredete is kiderül. A másolási technika alapján ugyanis az a gyanúm, hogy másnak a szövegeit használta fel, talán pont az elődjéét, Albert Ilonkát.

*Jaj, de sötét felhő borult a tájra,
Nagy bánatot hozott erre a családra.
Egy jó édesanya két szemét lezárta,
Kinn a temetőben rideg sír várja.*

*35 esztendőtt adott Isten élnem,
Erről a világról el kell nekem mennem,
Koporsóhoz hívlak sorban benneteket,
Akiket a szívem oly nagyon szeret.*

*Jó hitvesem, Laci, tőled most búcsúzom,
15 esztendeit voltál hűséges párom.
Megköszönöm neked a sok jóságot,
Nehéz betegágyamban hű ápolásod.*

*Kedves férjem, Laci, még egy a kérésem,
Soha el ne haggyad árva gyermekeinket.
Utoljára ennyit kérek én most tőled,
A jó Isten segítsen meg mindig tégedet!*

*Drága kis árváim, Marika, Gyuszika és Katika,
Mostan elbúcsúzik tőletek örökre anyuka.
Nagyon fáj ez nekem, hogy itt hagylak titeket,
Imádkozok én majd a mennyben értetek.*

*Drága édesanyám, Isten teveled,
Én már soha többé nem látlak tégedet.
A jó Isten vigasztaljon tégedet,
Hogy öreg napjaidat boldogan élhessed.*

*Összes rokonoktól, jó szomszédoktól,
Összes ismerősöktől és jó barátoktól
Búcsút veszek mostan utoljára,
Mert a temetőben vár a rideg sír szája.
Istenem, adj nyugvást a sírban testemnek,
Boldog feltámadást én bűnös lelkemnek.*

*Szomorúan kongat a templom harangja gyászt
Temetésre híveit összehívja.
Egy jó édesapát tesznek le a földbe,
Istenem ne haggy el, vidd lelkét a mennybe.*

*87 esztendő adott Isten élnem,
Erről a világról el kell mennem nekem.
Koporsóhoz hívlak sorban benneteket,
Akiket a szívem oly nagyon szeretett.*

*Jó hitvesem, Erzszi, tőled most búcsúzom,
65 esztendeig voltál hűséges párom.
Mindent megköszönök, amit értem tettél,
A te hű párod most közületek elmén.*

*Kedves fiam, Józsi, tőled most búcsúzom,
Nagyon fáj a te szíved, azt én jól tudom,
Áldja meg az Isten minden lépésedet,
De azért engem soha el ne feledj!*

*Drága Mariska lányom, tőled is búcsúzom,
Mielőtt kivinnék a gyászkoporsóm.
Jani, jó vejemmel, boldogan éljetek,
Akkor én a sírban boldogan pihenek.*

*Kedves Jani fiam, Mancsi jó menyemmel,
elbúcsúzólok tőletek örökre.
Megköszönöm nektek a sok jóságokat,
Nehéz betegágyamban hű ápolásokatokat.*

*Drága unokáim, tőletek is búcsúzom,
Néktek továbbra is sok szerencsét kívánok,
Boldogok legyetek ebben az életben,
Imádkozok értetek odafenn a mennyben.*

*Összes rokonoktól, jó szomszédoktól,
Összes ismerősöktől és jó barátoktól
búcsút veszek mostan utoljára,
Mert a temetőben vár a rideg sír szája.
Istenem adj nyugvást a sírban testemnek,
Boldog feltámadást én bűnös lelkemnek!*

Műhely:**KONCZ LÁSZLÓ****A szilágysomlyói református temető feltérképezése**

A munkálatok elvégzésének aktusait több tevékenységi csoportba tömörítjük (a mi esetünkben 11.)

1. A terep felismerése és előkészítése
 - tisztogatási, javítási, karbantartási munkálatok
 - utak járhatóvá tétele
 - sírhelyek karbantartása
2. Térképészeti felmérések

Hozzávalók: – szögmérő készülékek (teodolit, goniométer stb.),
– hosszúságmérő készülékek (lánc, mérőszalag stb.)
3. Az így nyert adatok feldolgozása és a temető általános térképének (rajzának) elkészítése elsődleges piszkozati formában.
4. A temető felparcellázása (parcellákra, majd esetleg ezeken belül részlegekre)
 - utak, sétányok, jellegzetesebb domborzati formák vagy növényzet függvényében.
5. A sírok felleltározása, az életrajzi adatok nyilvántartásba vétele, az üres sírhelyek felbecsülése, ezek megszámozása a parcellák és részlegek keretén belül.

A parcella befogadóképességének meghatározása:

 - sírok száma +
 - üres sírhelyek száma.
6. A temető általános térképének, a parcellák felnagyított térképének (rajzának) elkészítése a sírok, sírhelyek helyének és esetleges jellegzetesebb támpontok – bokor, árok, fa, kő – feltüntetésével és jelmagyarazattal.
7. Az adatok összesítése és nyilvántartásba vétele.

Táblázat: – a temető befogadóképességét, ebből:

 - sírok számát – külön
 - sírhelyek számát – külön

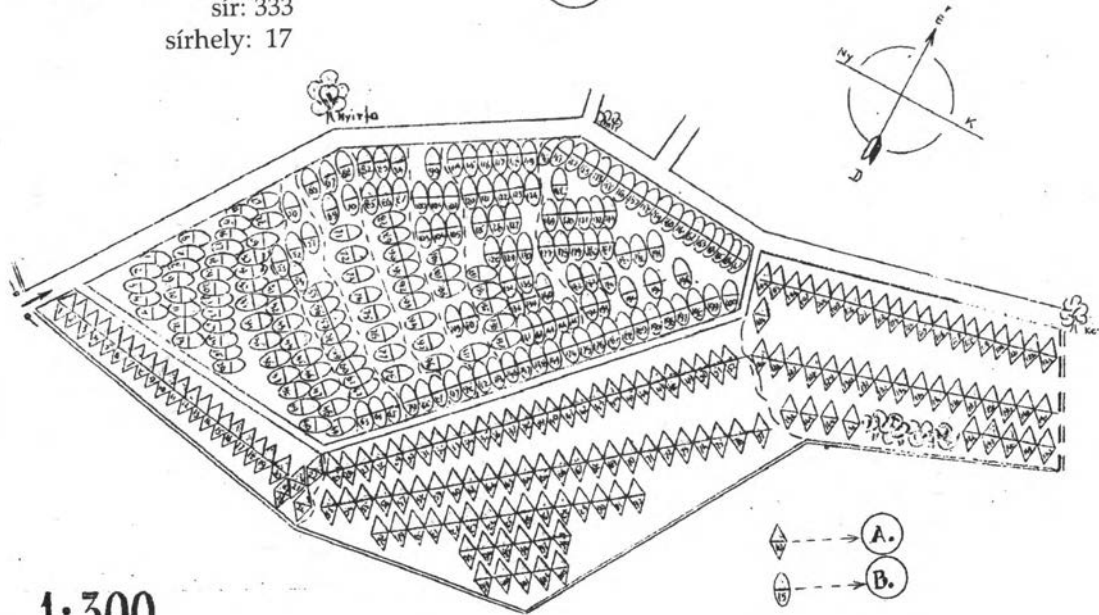
Ezeket a parcellák adatainak összesítéséből nyerjük.

Befogadó képesség: 350

sír: 333

sírhely: 17

3

1:300

0 3 6 9 12 m

8. A sírokra és sírhelyekre vonatkozó adatok parcellánkénti elhelyezése;
– a névsoros táblázat kivitelezése:

-
-
-
- 4. KIS JÁNOS ... 1877–1925
- 5. –
- 6. BÁN ISTVÁN ... 1935 ...
- 7. N. N.

9. Az adatok betűrendi (ABC szerinti) elrendezése telefonkönyv-szerűen:
- KIS ELEMÉR 1–85
 - KIS JÁNOS 3–B–121
 - KOVÁCS JÓZSEF 4–C–72

10. A munka végleges szakaszában az így elkészült iratokat, aktákat az óhajtott formába bekötjük (dosszié, katalógus vagy más formában).
11. Használati utasítás elkészítése és annak a dokumentáció elején való feltüntetése.

Megjegyzés:

- a. – a temető befogadóképessége állandó, nem változik, tehát a parcellánkénti elhelyezésben és az általános összesített tabellában a sírok és sírhelyek összege mindig az marad, csak egymáshoz viszonyítva fognak változni;
- b. – a betűrendi elhelyezésben ajánlatos a névsorok végén helyet hagyni (nyitva hagyni) az esetleges későbbi elhalálozások feltüntetésére;
- c. – a műemlékként nyilvántartott sírokat az általános térképen (rajzon) is feltüntetjük;
- d. – a jeltelen sírokat is, mint a többi sírt tüntetjük fel, és N.N. jelzéssel írjuk be;
- e. – az üres sírhelyek színezetlen állapotban jelennek meg a rajzon, majd csak akkor satírozzuk be, miután valakit odatemettek.

DUKRÉT GÉZA

Módszertani kérdések temetőink felmérésére

I. Dokumentáció gyűjtése

- a temető története: mikor létesült, előtte hol volt, vallási megoszlás;
- elhelyezkedése: hagyományos magarázat a temetőhely megválasztásának, vonatkozó földrajzi nevek;
- mérete, beosztása, van-e felekezeti felosztás, a temető rendje;
- a település személyiségei;
- kőfaragók, fejfakészítők;
- temetkezési szokások (nagy családos, külön);
- sírjelek, díszítés;
- régi térképek megkeresése.

II. Helyszíni munka

1. Rendszerezés

- fekvés, típus, viszonya a faluhoz (közel, kertben, távol, templom mellett, dombtetőn)
- tájolása, alakja, mérete, terjeszkedési iránya, hogyan különül el földrajzi környezetétől, kerítés; vele kapcsolatos hiedelmek
- temetőkapu (jelentősége, vele kapcsolatos hiedelmek)
- építmények a temetőben: mikor, ki, mi célból emeltette; hiedelmek
- temetkezés formája, sírtípusok
- sírok rendje (azonos családból, nemzetségből, falurészből, szegből származók), törzslakók és jövevények
- sírjelek típusai, mely vallásúak milyen sírjeleket állítottak (fa, kő, kereszt, fejfa, ezek elhelyezése – fejhez, lábhoz)
- a sírjelek kora
- feliratok, évszámok, díszek, jelek, rajzok, faragástechnika, alakja, formája, ezek jelentése, színe
- hiedelmek fűződése a sírjelekhez
- honnan származik a kő, a fa?
- van-e kút (vele kapcsolatos hiedelmek)
- ki tartja rendbe a temetőt?
- kik járják inkább a temetőt?
- temetkezési szokások

2. Leltározás

A legjelentősebb sírok leírása:

- helység, család
- sírjel (kő, fa, anyaga, mérete)
- felirat, díszítőelem
- elhelyezés milyensége
- a személyiség életrajzi adatai

3. Térképezés

- a temető beosztása, felekezeti felosztás
- utak, sétányok
- kápolnák, keresztek, sírboltok, kripták
- sírok, számszerűen
- sírkövek, fejfák, keresztek a sírokon
- helyrajzi számok formájában térképre helyezni, vagyis parcellákként megszámozni (egybevetni a nyilvántartó könyvvel)
- nem kartográfiai felmérés, többnyire szemmérték, a sírok számolása segít a tájolóshoz. Ezért előfordulhatnak kisebb eltolódások, aránytalanságok. E térkép arra legyen jó, hogy megtaláljuk kik nyugszanak itt és a temető melyik részében. A számok sorrendje érzékelteti, hogy milyen irányból ajánlatos a sírokat megközelíteni.

Tartalom

Hitet jelöl, utat mutat	5
Temetőink az élet hirdetői	7
Bevezető	9
Bihari felhívás	13
Imádság	14
Árpád-kori sírhantok	15
Régi sírkövek Zilahon	18
„Sok munka között hősként végezve futását...”	
A szilágysomlyói református temetőről	23
Örök pihenőhelyek Szilágynagyfaluban	33
Nagyvárad újkori temetőinek kialakulása	44
Mesélő kövek, fejfák	
Biharpüspöki temetők	47
Körösrévi református nyughelyek	63
A kisbábonyi örök csend otthonában	76
Megnyugtató látvány, áhítatot keltő hangulat	85
Ápolt szakrális hely	109
Felsőbánya pusztuló történelmi relikviái	117
Emberalakú gombfák	121
Csónak alakú fejfák az érmelléki református temetőkben	130
Az érmihályfalvi temető és sírjelei	142
A város fölött – az emlékezés magaslatán	157

Az olasz plébániatemplom halotti címerei	164
Aradi panteon	169
„Ki ne reszketne, ha az oszlop ledől ...“	
Régi és mai magyar temetőik a Dézna völgyében	183
Mai tükörben az egykoriak	
Vajdasági református temetőink	189
Temetkezési szokásainkhoz kapcsolódó jelrendszer	198
Halottas szokások és hiedelmek Szilágypérben	209
Temetkezési szokások a bánági magyar református falvakban	222
A szilágysomlyói református temető feltérképezése	233
Módszertani kérdések temetőink felmérésére	236

Készült

a Királyhágómelléki Református Egyházkerület
Szenczi Kertész Ábrahám nyomdájában

Felelős vezető: Fórizs Attila igazgató

